

A BUDAPESTI
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESITŐJE

AZ 1906—1907-iki ISKOLAÉVRŐL.

MEGELŐZI:

KÉT ZSIDÓ-PERZSA KÖLTŐ
SÁHÍN ÉS IMRÁNI.

IRTA

Dr. BACHER VILMOS
TANÁR.

~~~~~  
ELSŐ FELE.  
~~~~~

BUDAPEST 1907.

ALKALAY ADOLF ÉS FIA NYOMTATÁSA, POZSONY.

KÉT ZSIDÓ-PERZSA KÖLTŐ

SÁHÍN ÉS IMRÁNI

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	1
I. Sáhín	5
II. Sáhín munkái.	33
1. A Genesiskönyv	—
2. A Mózeskönyv	37
3. Az Ardesírkönyv	40
4. Az Ezrakönyv	62
5. Sáhín nyelve. Versmérték. Orthographia	67
6. Kiadás és kéziratok	70
III. Sáhín forrásai.	75
1. Az agádából	78
2. A muhammedán irodalomból	98
3. Firdúsi Júsuf és Zuleikhája	108
[A munka második, a jövő évben megjelenő felének tartalma:]	
4. A perzsa nemzeti irodalomból.	
5. Szabad költői bővítés.	
6. Paraphrasis és exegesis.	
IV. Imráni.	
V. Imráni Győzelemkönyve.	
VI. Imráni Kincskönyve.	

ELŐSZÓ.

Több mint háromszáz éven át Távusz Jákóbnak 1546-ban Konstantinápolyban kiadott pentateuchusfordítása a zsidó-perzsa irodalom egyedüli terméke maradt, melyet Európában ismertek. A múlt század nyolcvanas éveiben más zsidó-perzsa szövegek is, nagyobbára fordítások a bibliából, lettek hozzáférhetőkké a nyomtatás útján; de csak az utolsó tizenkét esztendő alatt, kedvező körülményeknél fogva, szereztünk közelebbi tudomást ezen irodalom terjedelméről és sokféle tartalmáról. Azon kéziratok, melyek a zsidó-perzsa irodalom kincseit magukban foglalják, a Perzsiában vagy Középázsiaiában lakó tulajdonosok kezeiből nyilvános könyvtárak vagy egyes könyvgyűjtők birtokába jutottak. Az utóbbiak között egy felette buzgó bibliophilusnak Elkan N. Adlernek Londonban, sikerült ismételt utazásain több száz zsidó-perzsa kéziratot összegyűjteni, melyeknek első leírását 1899-ben a Jewish Quarterly Review X. kötetében tette közzé. Ugyanabban az időben az 1893 óta Jeruzsálemban lakó bukhári zsidó telepnek egy tudós tagja arra törekedett, hogy perzsa nyelvű földijeinek liturgiai és irodalmi szükségleteit régebbi iratok kiadása és új iratok megírása által kielégítse. E jeruzsálemi tudósnak Simeón Chákhám a neve, a ki az utolsó évtizedben ily iratoknak egész sorát sajtó alá bocsátotta. Európába azonban e jeruzsálemi nyomtatványoknak csak igen kevés példánya jutott.

A perzsák nemzeti költészetének terén kifejtett régebbi munkásságomnál fogva kedvet és arravalóságot is éreztem magamban arra, hogy ezzel oly meglepő módon napfényre jutott irodalommal foglalkozzam, melyet eddig sem a perzsa, sem a zsidó irodalom története nem vehetett tekintetbe, noha legrégibb ismert termékei már hatszáz évvel ezelőtt keletkeztek. A mint ezek egymás után kezem ügyébe kerültek, 1896 óta kisebb vagy nagyobb tanulmányokban foglalkoztam nyelvükkel és tartalmukkal¹⁾ és nem rég a Jewish Encyclopedia

¹⁾ 1896 óta következő dolgozataim jelentek meg e téren: 1896. Ein hebräisch-persisches Wörterbuch aus dem 15. Jahrhundert, ZATW. XVI, 201—247 (Berichtigungen und Nachträge dazu ib. XVII, 194—200). — 1897. Ein persischer Kommentar zum Buche Samuel. ZDMG. LI, 392—425. — 1898. Ein jüdisch-bucharisches Gedicht, ZHB. III, 19—25. — Das jüdisch-bucharische Gedicht Chudâidât. Beiträge zur Textkritik und Erklärung. ZDMG. LII, 197—212. Ein Katechismus für Schlachregeln, ZHB. III, 158—166. — 1899. Der Dichter Jûsuf Jehûdi und sein Lob Moses', ZDMG. LIII, 389—427. (Bemerkungen dazu, ib. 693—695). — 1900. Osttürkisches aus einem hebräisch-persischen Wörterbuche, Keleti Szemle (Revue Orientale), I, 27—34, 87—92. — Die persischen Randnotizen zum hebr. Sirach, ZATW. XX, 309 f. — Egy héber-perzsa szótár a tizennegyedik századból (az orsz. rabbiképző intézet Értesítőjében 1899/1900). Ugyanezen munka németül is: Ein hebräisch-persisches Wörterbuch aus dem vierzehnten Jahrhunderte, Straßburg, Karl J. Trübner, 1900. — 1901. Salamon ben Samuel szótárához, MZSz. XVIII, 61—67; 339—342. — Zum Schrifttum und Ritus der persischen Juden von Buchârâ. ZHB. IV, 180—185, V, 31. — Jüdisch-Persisches aus Buchârâ. 1. Zwei Gedichte. 2. Sprachliches. ZDMG. LV, 241—257. — Ein hebräisch-persisches Liederbuch, JQR. XIV, 116—128. — Ein Ritualcompendium in persischer Sprache. ZHB. V, 147—154. — 1902. Türkische Lehnwörter und unbekannte Vokabeln im persischen Dialekte der Juden Buchârâ's, Keleti Szemle, III, 154—173. — Eine persische Bearbeitung des Mischnatraktates Aboth, ZHB. VI, 112—118 (Nachtrag, ib. 156—157). — 1903. Jüdisch-Persisches aus Buchârâ. 3. Aus einem Ritualcompendium, ZDMG. LVI, 729—759. — Jegyzetek egy nyolcadik századbeli zsidó-perzsa lelethez JRAS. 1903. 758—760. — 1904. Une épisode de l'histoire des Juifs de Perse, RÉJ. XLVII, 212—282. — Zur jüdisch-persischen Literatur, JQR. XVI, 525—558. — Der jüdisch-persische Dichter Molla Schâhin, ib. 600—601.

(VII. kötet 317 — 324) egy külön cikkében vázlatos áttekintetet nyújthattam a zsidó-perzsa irodalomról. E vázlat természetesen többnyire bibliographiai adatokra szorítkozik, minthogy a legtöbb benne említett munka még nem tétetett a kutatás tárgyává. Mindazonáltal ezen első kísérlet elegendő arra, hogy általános tájékozást adjon a perzsa nyelven meglevő zsidó irodalmi termékek aránylagos sokféleségéről, valamint arról is, hogy a költői produkció és reprodukció mennyire állott előtérben a perzsa nyelvű zsidók irodalmi tevékenységében.

A költői beszéd kedvelése és a költészet iránt való hajlam, melyek az újperzsa nemzeti irodalom felvirágzása óta a perzsa népet kiváló módon jellemzik, a közte élő perzsa nyelvű zsidókra is ragadtak. De az első zsidó-perzsa költővel csak háromszáz évvel Firdúsi után találkozunk. Sáhín az, kivel jelen munkám első fele foglalkozik. Valószínűleg előtte is voltak zsidók Perzsiában, kik perzsa verseket irtak; de nevüket a feledség borítja. A zsidó-perzsa költők sora Sáhín nevével kezdődik, és műveiben a zsidó-perzsa költészet zsengei jutottak reánk. Jelen munka I. szakaszában megmutatom, mely történeti föltételek alatt lett ő perzsa epikussá. Itt csak arra utalok, hogy abból az időből, melyben Sáhín föllépett, egyéb bizonyosságok is maradtak a perzsa nyelvű zsidók irodalmi törekvéseiről. A legrégibb kézirat, mely zsidó-perzsa pentateuchusfordítást tartalmaz, 1319-ből származik (Brit. Mus. Or. 5446, l. J. Q. R. XV, 281). Húsz évvel későbbben fejezte

— *Elègie d'un poète judéo-persan contemporain de la persécution de Schah-Abbas XII.*, RÉJ. XLVIII, 94—105. — *Judaeo-Persian*, The Jewish Encyclopädie VII, 313—317. — *Judaeo-Persian Literature*, ib. 317—325. — 1905. *Ein Ritualcompendium in persischer Sprache*. Zweite Mitteilung, ZHB. VIII, 173—179. — 1906. *Les Juifs de Perse an XVII-e et an XVIII-e siècles d'après les chroniques poétiques de Babai b. Loutf et de Babai b. Farhad*, RÉJ. LI, 123—136; 265—279; LII, 77—97; 234—271; LIII, 85—110.

be Salamon b. Sámuel Urgendsben azon nevezetes héber-perzsa szótárt, melyett 1900-ban részletesen ismertettem. A tizennegyedik század első felében, midőn a perzsa irodalom virágkorát élte, a perzsa zsidók körében különböző tehetségek támadtak és közöttük első költőjük is. Nyilvánvaló, hogy az Ilkhánok mongol dinasztiájának vallásos türelmeségi elvei nagy mértékben mozdították elő a zsidó lakosság közeledését környezetének szellemi kulturájához, úgy hogy Perzsia zsidóinál hazájuk nemzeti költészetének remekművei nem csak olvasókra találtak, hanem a költői alkotás kedvét ébresztették és buzdították. Azon zsidó-perzsa kéziratok közt, melyek Európába jutottak, vannak Nizámi, Sza'di, Háfiz költeményei héber átírásban, mert a zsidók és muhammedán polgártársaik között a kulturai hasonulás mellett is fennálló felekezeti és társadalmi válaszfalak azt okozták, hogy amazok perzsa szövegek másolására is saját héber írásukat használták. E héber kéziratok megcáfolhatatlanul tanuskodnak arról, mily mértékben váltak a perzsa zsidók lelki szükségletévé azon irodalmi élvezetek, melyek a perzsa költők műveiben kínálkoztak. Sáhín volt az első, ki ezt a szükségletet zsidó tartalmu munkákkal törekedett kielégíteni: elbeszélő költeményeivel, melyek nyelvükben és alakjukban egészen a perzsa epikához csatlakoznak, de anyagukkal bizonyítják, hogy kizárólag zsidó olvasóközönségnek vannak szánva. Sáhín munkáit részletesen bemutatja jelen munka II. szakasza; anyaguk sajátos voltát pedig, kútfőik kimutatása útján, a III. szakasz fogja nyilvánítani.

Kétszáz év választja el a zsidó-perzsa költészet úttörőjét Imránitól, kinek e munkám második része van szentelve. A Sáhín és Imráni között lefolyt korszakban keletkezhettek ugyan zsidó-perzsa költészeti művek, de nem maradt semmi nyomuk. Őket tehát a legrégebb zsidó-perzsa költőknek tekinthetjük. Imráni is epikus volt és egyenesen

Sáhínhoz csatlakozott, mert az ő bibliai költeményeit folytatta. Azonkívül egy didaktikai költeményben földolgozta a misnának Ábóth című könyvét. Imráninak e két művéről szól dolgozatom három utolsó szakasza.

Sáhínban és Imrániban maguk a perzsa zsidók a perzsa nemzeti irodalomtól különváló és mégis hozzá tartozni kívánó költészetüknek alapítóit és mestereit tisztelték. A 17. századnak egy költője, B á b á j I b n L u t f, kinek a perzsa zsidók szenvedéseiről szóló nagy elbeszélő költeményét csak nem rég mint történeti kútfőt ismertettem (*Revue des Études Juives* 1906 és 1907), mind a két tényt igen világosan juttatja kifejezésre: a zsidó-perzsa költészet hozzátartóságát a perzsa nemzeti költészethez, valamint Sáhínnak és Imráninak a perzsa zsidók tudatában élő nagy jelentőségét. Midőn ugyanis Bábáj az említett munkájában arra készül, hogy elbeszélje a Sírázban élő zsidók szenvedéseit, nem teheti ezt anélkül, hogy azon kiváló költőkről ne emlékeznék meg, kik Sírázban találták utolsó nyughelyüket. És így kiált föl: Megcsókolom tisztelettel Háfiz sirdombját, benső illetődéssel gondolok Sza'dira, s az én mestereimnek vallom szeretetemet: Sáhín és Imráni rózsáinak illatát érzem.¹⁾ Így tehát a zsidó epigón, midőn Sírázról beszél, első sorban azt a két korypheust említi, a kiknek mindenekelőtt köszöni Síráz a költők városának dicsőségét, és azután melléjük állítja azt a másik két költőt, kiknek szintén Síráz volt hazájuk és kiket ő mint tulajdonképi mestereit üdvözöl, mivel ők voltak a zsidó-perzsa költészet meg-alapítói, úttörői.

*

Azon kéziratokról, valamint a kiadásról, melyeken ismertetésem alapszik, alább kellő helyen adok számot. Itt

¹⁾ בבֹּסֶם תּוֹרֶבֶת חֲאפֶשֶׁת בְּעוֹזֹת וְשִׁיךְ סַעְדִּי בְכֹאֵהֶם נִיז הֵימַת בְּאוֹסֶת־אֲרָאן
כֹּדֶר עֶשְׂקִי בְּגוֹיִם גּוֹל שְׂאֵהֵינְ וְעִמְרָאֲנִי בְּבוֹיִים L. RÉJ. LI, 129.

csak azt emlitem, hogy a jegyzetekben Sáhín négy munkáját a következő betűk jelzik: G. (Genesiskönyv), M. (Mózeskönyv), A. (Ardesírkönyv), E. (Ezrakönyv); Imráni két munkáját: F. (Fathnáme, Győzelemkönyv) és G. (Gandzsnáme, kincskönyv).

Végül Elk a n N. A d l e r barátomnak köszönetemet fejezem ki azon szeretetreméltó készségért, melylyel a birtokában levő kéziratokat jelen dolgozat számára rendelkezésemre bocsátotta.

I.

Sáhín.

A S á h í n név régtől fogva szokásos volt a perzsa zsidók-nál. S z á a d j a egy kortársának, ki komoly ellenjelöltje volt a szúrai gáóni méltóság betöltésénél, Czémach b. Sáhín volt a neve.¹⁾ Száadjának egy másik kortársa volt Jákób b. Nisszim ibn Sáhín Kairuvánban, Nisszim b. Jákóbnak atyja. Nem szükséges S t e i n s c h n e i d e r r e l²⁾ fölteni, hogy ibn Sáhín családnév. A névnek nem-zsidó viselői közül emlithető: Sáhín perzsa hadvezér a hetedik század kezdetéből,³⁾ valamint a 17. századnak egy mystikusa.⁴⁾ E példák elegendők annak bebizonyítására, hogy Sáhín valódi és nem csupán írói neve a mi költőnknek.⁵⁾ Ő maga elég sokszor, a perzsa költők módjára, emliti nevét azokban az önmegszólításokban, melyek költe-

¹⁾ N e u b a u e r, Mediaeval Jewish Chronicles II, 80, 9. sor צמח בר שהין. S t e i n s c h n e i d e r, JQR. XI, 614 mint a névnek viselőjét nevez még egy Rabbi Sáhint, a ki a XII. században élt Egyiptomban.

²⁾ Id. h.

³⁾ L. G r u n d r i ß der iranischen Philologie II, 543 (Schahen) N ö l d e k e, Geschichte der Perser und Araber (Tabari), 291. l.

⁴⁾ L. B r o c k e l m a n n, Gesch. der arab. Literatur II, 343. U o. I, 165 említettik egy bagdádi tudós a X. századból, kinek nagyatyját Sáhínnak hívták.

⁵⁾ Nagyon valószínű, hogy אֶלְבָּא (»a sólyom«), különböző maghrebi személyeknek neve (l. S t e i n s c h n e i d e r JQR. X, 113, 19. sz.) arab fordítása a perzsa Sáhín névnek. Steinschneider gyanította, hogy e névben אֶ a névelő, de magát a főnevet nem ismerte föl. Ezzel elesik azon hozzávetés, hogy אֶלְבָּא gyökből származik (l. u. o. XI, 131, 298 sz.)

ményeiben találhatók.¹⁾ Ilyenkor néha a név jelentésére (»sólyom«) céloz. Így azt mondja egyszer, önnönmagát megszólítva: »Csukva tartsd szádat, ne lármázz sokat! Sólyom vagy te, nem vagy sem fácán, sem fülemile!«²⁾ És másszor: »Oh Sáhín, te királysólyom vagy a világban, vagy talán cukrot szóró papagáj!«³⁾

A k o r, melyben Sáhín élt, a munkáiban meglevő egyes adatokból ismerhető meg. A Mózeskönyvet a szeleukidák aerájának, vagy — mint Sáhín maga nevezi — Nagy Sándor aerájának 1639. évében írta;⁴⁾ ez, mint ő maga mondja, a hedzsra 728. éve volt⁵⁾, tehát a keresztény időszámítás szerint 1327. Harminc évvel később, Sáhín tüzetes adata szerint,⁶⁾ befejeztetett a Genesiskönyv, mely amaszt a pentateuchus teljes »kommentárjává« egészítette ki. Itt is Sáhín a muhammedán és a seleukida időszámítások évét említi: »A 760. holdévben fejez-

¹⁾ A Mózeskönyvben a következő fejezetek végén: 1, 32, 49, 74, 102, 112, 182, 190, valamint az utolsó fejezetben. — A Genesiskönyvben a következő fejezetek végén: 1, 2, 3, 28, 30, 31, 38, 42, 43, 47, 49, 56, 59, 60, 66, 69, 75, 76, 82, 83, 87, 90, 96, 97, 106, 108, 113, 123, 152, 155, 159, 167, 170, 187, 195, 198, 215, 233, 251, 262, 283, 285, 288, 289. — Az Ardesírkönyvben a munka végén, valamint a következő helyeken: 9. fej. 5. vers.; 15, 30; 20 végén; 33, 50; 60 végén; 68 végén; 77 végén; 90 végén. — Az Ezrakönyvben az utolsóelőtti fejezet végén és az utolsó fejezet elején.

²⁾ G. 59, 43: זבאן דר כש מכוין ביסויאר גולגול תו שאהיני נה דוראני נה בולבול.

³⁾ G. 288, 70: אייא שאהין תו שהבאזי גהאני מנר יא טושיי שכר פֿשאני. A papagáj a perzsa költészetben a beszéd tehetségének képe. — L. még E. 11, 1; G. 289, 2 (l. alább); Ard. 60, 54.

⁴⁾ M. 193, 154: הזאר ושש סר ופי סאל ונוה סאל גוזשת אז דוורי. אסכנדר בהר חאל. A megelőző versekben (113—151) elbeszéli Sáhín, hogy a zsidók hálából a Nagy Sándor részéről nekik jutott kegyelemért behozták azon időszámítást, melyet róla neveztek el. (151. vers: (שומארי כִּיש רא אוולאדי עיבר ביכרלנדש בינא בא נאם סיכנדר V. ö. Ábrahám Ibn Dáud. Sz. Hakabbala (Neubauer, M. J. Chr. I, 51); Heilprin, Széder Hadórót az 3448. évhez. — L. még ZATW. XVI (1896) 202. l. 3. j.

⁵⁾ U. o. 71. v.: זי הגרת דפת צד ועשרין אבא השת בראמר רוזגארי הוול בוגוזשת.

⁶⁾ G. 289, 28: סי סאל. L. még alább 15. l.

tem be e költői munkát; 1670 év folyt le Sándor aerája óta¹⁾ Tehát 1358-ban. Az Ardesírkönyv nem tartalmaz évszámot; de annak bezáró függeléke, az Ezrakönyv utolsó fejezetében a seleukidák aerája 1644. és a muhammedán aera²⁾ 733. évét említi, ez utóbbihoz még hozzátevé e pontos adatot: Savvál hónap közepén.³⁾ Ez 1332. július hava.

Sáhín magát a Genesiskönyvben öreg embernek mondja; tehát 1358-ban legalább 60 éves volt és születésének éve a 13. század utolsó tizedébe tehető.

Sáhín nem céloz munkáiban sehol sem közelebbi hazájára. G. és M. kiadójánál, Simeón Chákhámnál azt a megjegyzést találjuk, hogy némelyek szerint Kásán városában, mások szerint Sírázban élt.⁴⁾ De Simeón Ch. maga így nevezi egyszer: Mauláná Sáhín Sírázi.⁵⁾ És hogy ez az utóbbi adat helyes, bizonyítja azon tény, hogy a 17. században Bábáj b. Lutfüdvözli Sáhínnak Sírázban levő sirját.⁶⁾ Bábájnak magának Kásán volt a hazája és talán ebből keletkezett azon téves vélemény, hogy Sáhín is kásáni származású. Sírázban 150 évvel Sáhín előtt, tudelai Benjámin idején tizezer zsidó lakott,⁷⁾ és föltehető, hogy a 14. században is tekintélyes számu zsidó lakossága volt.

Sáhín munkáiból a legkisebb részletet sem merit-hetjük életének körülményeiről, korának semmi eseményét sem említi bennök⁸⁾, se nem környezetének valamely kiváló személyiségét. Csak első munkájában (M.) követi a perzsa epikusok szokását és a bevezető fejezetek egyikében énekli a

¹⁾ U. o. 69 s köv. : בסאלי הפת סדו שמת הילאלי אוין גופתאר כרדם דסת
כאלי הזארו שש סדו הפתאר דיגר גושתה בוד זי תאריכי סיכנדר

²⁾ E. 11, 24, a hol ויך helyett olvasandó וצאר; ez utóbbi helyet talán ור' volt írva és ebből könnyen lehetett ויך.

³⁾ U. o. 27 s köv. v., a hol הגרת helyett חסרת áll.

⁴⁾ Bevez. G. kiadásához (1 l. 3. j.): יש אומרים שהיה בעיר שיראז
וויא שהיה בעיר באשא

⁵⁾ Bev. a מפורש I köt. (1901), Va l.: מוולאנא שאדין שיראזי

⁶⁾ Lásd fent 5. l.

⁷⁾ Lásd JQR. XVIII, 92.

⁸⁾ Lásd azonban a G. 293, 34 található célzást (alább 15. l., 6. j.)

fejedelem dicséretét¹⁾. De ez alkalommal a költő sem személyes vonatkozásról, sem a zsidók helyzetéről nem tesz említést. Különben is hiányzik Sáhín irataiban minden célzás a perzsa zsidók helyzetére. Az alább említendő korrajzok az erkölcsi állapotokról — és pedig bizonyára nem csak a zsidóságon belül megfigyeltekről — beszélnek.

A b ú S z a ' í d B a h á d ú r azon fejedelem neve, kit Sáhín első munkájában megénekelt. 1316-tól 1335-ig uralkodott. Ez volt az utolsó kiváló uralkodó az Ilkhánok m o n g o l dinastiájából²⁾; a költészet barátjának mondják, ő maga is írt verseket. Sáhínnak róla írt panegyrikusából egyes mondatokat idézek itt, melyek uralmának igazságos voltát hyperbolikus módon dicsérik: »Dzsamséd ideje óta senki sem látott e földön oly ragyogó napot. Jog és törvény által felvirágoztatta a világot; szerencséje által felvidúltak az emberek. Ha Núsirvánz³⁾ idejében farkas és bárány azon egy helyen ittak vizet, ez uralkodónak korában vérre vágyó farkas egyáltalában nem mert mutatkozni«⁴⁾. A fejedelem nevére (Sza'id = szerencsés) céloz Sáhín, midőn ezt mondja: »Abú Sza'id magának a szerencsének szerencsésjévé válik, hiszen minden napján gyarapodik a szerencséje«⁵⁾. Végül a költő azt kívánja, »hogymind, chákán és császár is, kapujához járuljanak hódolattal«⁶⁾.

Sáhín külön fejezetekben ad számot műveinek keletkezéséről. De a már említett chronológiai adatokon kívül semmi konkrét adatot nem nyújt; csak elmélkedéseiben némi betekintést enged lelki életébe és költői tevékenységének módjába.

A Mózeskönyv keletkezését elmondja Sáhín az 5. feje-

¹⁾ M. 4. A fejezet fölirata így szól: דר ציפתי בהאדור גוייד
אבו סעיד פאדשאהי דייארי כור דועא.

²⁾ L. H a m m e r - P u r g s t a l l, Geschichte der Ilchane II, 252--312; Grundriß der ir. Phil. II, 375.

³⁾ Ez I. Choszrau szászánida király, kit az Igazságosnak neveztek.

⁴⁾ M. 4, 7–10.

⁵⁾ V. 14: סעאדת רא סעאדת בו סעידסת
כי הר רוזש סעאדת בר סוידסת.

⁶⁾ 27. vers. — Seligsohn, JQR. XV, 287 helytelenül azonosította Abú Sza'idot a 15. század egy uralkodójával. A tévedést u. o. XVI, 600 megigazítottam.

zetben¹⁾, melynek tartalma — részben szószerinti fordításban — a következő. Egy éjjel — ugymond Sáhín²⁾ — álmatlanul ültem, midőn a Szerencse³⁾ bejött az ajtón és így szólt hozzám: Mozogj! Miért ülsz itt tétlenül és álmadozva? Vedd magadra a fáradságot, akkor elnyered majd a kincset⁴⁾! Ekkor hirtelen egy ládácskát tett elém, fölnyitotta annak födelét és kivett belőle egy drágakövet, melyet kezembe adott. Arany betűvel rajta ezt láttam írva⁵⁾: Oh Sáhín, mért vagy tétlen, térj észre és szerezz magadnak uti eleséget. Ragadd meg a szerencsét és ne légy henye⁶⁾. Kezedbe tettem egy kincset; a kegyelem kapuját nyitottam ki előtted!« — Ez az allegorikus látomás azon költői feladatra utal, melyet Sáhín kitűzött magának, t. i. a pentateuchusi elbeszélések egy részének költői földolgozására. — Tovább elbeszéli, hogy boldog hangulatban hozzá kezdett a munkához: Rögtön⁷⁾ kezdtem foglalkozni a tórával, és midőn kiválasztottam egyes részeket a tartalmából, mindenhol Mózesnek csodaerejét tapasztaltam. Ama rózsaágyból néhány rózsát szakítottam. Ezután sok méretes verset irtam⁸⁾, melyeknek tartalma: elbeszélés Egyiptomról, a tengerről és a tenger fenekén elmerült Fáraóról; a Szinaj-hegyének útmutatójáró meg a kőtáblákról, Ógról és Kárúnról. Ezek az elbeszélések mind a tórában alapszanak; nincs köztük semmi, ami csak metaphora volna, és nincs bennök szó szerető párnak szerelmi játékaról⁹⁾. Itt elejétől végig mind magyarázat és fejtegetés;

¹⁾ Fölrata így szól: כבבי בינא כרדן כתאב ושרחי דאסתאן גוייר

²⁾ M. 5, 9 s köv.

³⁾ דוולת. Ez megszemélyesítése azon emelkedett hangulatnak, melyben a költő hivatást érez magában a legmagasabb feladatokra.

⁴⁾ 10 v.: בובר רנני פס אננה גנג בדסת אר.

⁵⁾ Hozzá teszi ezt az adatot: (13v.) בר אן תאריך סאלי פור גוזשתה. Tehát teljes egy esztendő folyt le az első tervezéstől a munka megírásáig.

⁶⁾ E közmondásos hasonlatot teszi hozzá (16. v.): בי תא באר וכר: »nehogy a szamarat a terhével együtt sárba ejtsed«.

⁷⁾ 20. s köv. versek.

⁸⁾ בוברדם גנד בייתי גום מויוון.

⁹⁾ 28. v.: נה גיזי כי אן בווד בהרי מגאזי

פלאני בא פלאן דר עישק באזי.

ime, Isten ígéje annak mindenhol tanusága¹⁾. — E szavakkal azt hangsúlyozza Sáhín, hogy munkája nem akar más lenni, mint költői kommentár-féle az alapját tevő tóraszöveghez; és tényleg pontosan csatlakozik a szentirási szakaszok sorrendjéhez. Sáhín e két megnevezéssel: *t a f s z i r* és *s a r h* költeményét a szentirásmagyarázatok sorába állítja; és valóban sem a Mózeskönyvnek, sem a Genesiskönyvnek más neve nem ismeretes²⁾. Azonkívül azt is hangoztatja Sáhín, hogy költeménye nem tartalmaz semmit az akkori perzsa epikának rendes tárgyaiból, tehát semmi szerelmi történetet nem foglal magában.

A Mózeskönyv utolsó fejezetében kifejezésre jut Sáhín öröme a munka befejezésén. E szavakkal kezdődik:³⁾ Oh Sáhín, a tenger fenekén áthaladtál, a tengerben készítettett neked az utad . . . Ebből a tengerből drágakövet hoztál fel, és már most nincs számodra többé semmi bánat. — Ezután következik az önmegszólítás, melyben a költő önnönmagát arra inti, hogy forduljon el a világ sürgésétől forgásától, kezében tartva a megelégedésnek kincsét. E kincs az egyedüli, melyhez kigyó nem akadályozza a hozzáférést.⁴⁾ »Az eszes emberek maguknak választották a megelégedést . . . szívüket és kezüket egyszerre elszakították a világtól és fölszabadították magukat a földi létnek gondjaitól és bánatától.⁵⁾« Mint a phönix — így buzdítja magát továbbá a költő — keress magadnak a világban egy zugot, ebben ülj és érezd jól magadat, és hallgatagon viselkedjél!⁶⁾ Különösen arra inti magát, hogy evésben fölötte mérsékletes legyen, a hangya példájára utal és egy »értelmes

¹⁾ 29. v.: *המה תפסיר ושרח הסת אין סראמר*
כלאמי חק גוואה אינך בראבר.

²⁾ A Genesiskönyvet a Mózeskönyvvel együtt *Simon Chák hám* (a fent 9. l., 5 j.) így nevezi: *ס' שרח על התורה*; hasonlóképen kiadásának bevezetése elején: *ספר שרח על התורה הנקרא בפי ההמין*.
שאהין תורה.

³⁾ M. 193, 1 s köv.

⁴⁾ A mondavilágban és a költészetben kigyók és sárkányok őrzik a kincseket.

⁵⁾ 29. s köv. v.

⁶⁾ 51. v.

férfiúnak» e mondását idézi: »A kevés evéstől nem esik senki lázba, a sok evéstől néhány nap alatt meghalhatsz«.¹)

A két részből álló azon munkának (Ardesírkönyv és Ezrakönyv), melyet Sáhín ö t é v v e l a Mózeskönyv után irt, kétségtelenül bevezető fejezete is volt, mely keletkezéséről számot adott. De az Ardesírkönyv kezdete hiányzik abból az egyetlen példányból, melyben ránk jött, az Ezrakönyv utolsó fejezete pedig csak a költőnek nyilatkozatait tartalmazza azon örömről, melyet a munka befejezése miatt érez (drága gyöngynek mondja, melyet a tenger mélyéből napfényre hozott), valamint a saját lelkének szóló intelmeit. Sáhín továbbá e bezáró fejezetben megemlékezik ama sok hosszú éjszakákról, melyeket »arcával a falhoz fordulva« szüntelen elmélkedésben töltött, a midőn az álom őt kerülte és odaadó/szeretettel vallásos elmerülésnek és a szentírás tanulásának szentelte magát.²) Oh Sáhín — ugy-mond a fejezet vége felé³) — mondj le mindenről, a mit a sphaerák magukba zárnak;⁴) hadd abba a Miértet és a Mikéntet és a megfontolást! Az osztályrészedül jutott kincs kedvéért sok fáradságot viseltél el; mostantól fogva többé ne gyötrődjél! A világ kertjében egy ligetet nyitottál meg; most már saját belsőddel foglalkozzál! Ennek ciprusfáit és rózsáit lelki életedben találod, lombozatát, gyümölcsét, ágait szellemed képességeiben. Szép és ragyogó költészet ez, drágakövekhez, rubintokhoz és nagybecsű gyöngyökhöz hasonló. Minden versben ezerféle tartalom rejlik; olyan az, mint mikor a barát arca fénylik a baráttal való egyesülésnél.⁵)

¹) 62. v.: זי כם כֹּרֶדֶן כְּסִי רֵא תב נגידר
זי פֹּר כֹּרֶדֶן בְּרוּזִי גִנֵּד בִּימִידר

²) E. 11, 10—12.

³) Ib. v. 41—47.

⁴) Ugy látszik, hogy ezt jelenti e kifejezés: הִמָּה צִרְךָ וְנִרְךָ.

⁵) E sorok értelme nyilván az, hogy Sáhín második művének befejezése után egészen vallásos szemlélődésnek szánt visszavonultságban akarja tölteni életét: saját lelke legyen a kert, mely neki viruljon és gyümölcsöket érleljen; az a költészet pedig, melyet ezentúl mivelní akar, a mystikus szellemi élet legyen, mely a baráttal (azaz Istennel) való egyesüléshez vezet.

Tényleg több egy negyedszázadnál folyt le, míg Sáhín megint egy új munkával lépett a nyilvánosság elé, még pedig a tóra első könyvének költői földolgozásával. Ez utolsó művének egy bevezető és egy bezáró fejezetében Sáhín számot ad keletkezéséről.

A bevezető fejezetben¹⁾ a következőt beszéli el Sáhín: »Este egyszer néhány kedves barátommal ültem együtt bizalmas beszélgetésben. Sokféle dolog került szóba, majd hálás érzelmet, majd bánatos panaszt keltve. Ekkor így szólt a társak egyike hozzám: Sáhín, egy óhajtást intéznék hozzád, melynek teljesítésére Isten segítsen téged. Azt óhajtom, hogy újra hallasd magadat, hogy mint a fülemile a rózsaszívetére éneket mondjál. Ujból adj magyarázatokat a tórához és ama forrásból újra fakaszd ki a költészet folyamát. Hallottuk — így folytatta beszédjét a barátja — hogy annak idején a tóra könyvei közül egyet mellőztél, azzal a szándékkal, hogy más valaki kisértse meg erejét rajta és a gondolatok e tengeréből gyöngyöket hozzon napfényre a kívánczók számára.²⁾ Most már magad mondj éneket arról, mi történt a világ teremtetésétől fogva, Ádámtól egészen Mózesig.³⁾ ... E jóindulatu barátomnak felszólítását követve, munkához láttam, ámbár azelőtt hiába kértek barátaim és más emberek is, hogy arra vállalkozzam. — Oh Sáhín — így szól a fejezet vége — örömtől ittasan kezdj a munkához, nem ezüst és arany kedvéért, hanem a Mindenható kedvéért. Minthogy költői tevékenységedben nem önző vágy vezet, alkotásodban elvitted a szerencse labdáját.⁴⁾

¹⁾ G. 4. A fölírat így szól: דר שבבי נזמי אין כיתאב גוייד.

²⁾ 10. s köv. v.: שונידימאן כי יך ספרא זי תורה

זי בהרי אמתחאן מאנדי תו אורא

כי תא ביני כסי דיגר דרין כאר

תוואנד סייע בורד אי מרדי הושיאר

כי זין דרייאהי מעני דור בר ארד

נו גוואצאן במושתאקאן סופארד.

³⁾ 17. v.: בינו אז אפרינישהאי עאלם

זי אדם תא במוסא האלי עאלם.

⁴⁾ 26. s köv. v.: אייא שאהין דרא מסתאנה דר כאר

נה בהרי סימו זר אז בהרי גבאר

A Genesiskönyv bezáró fejezete¹⁾ e szavakkal kezdődik: Ujra, oh Sáhín, elvitted e játéktéren a szerencse labdáját. Harminc év multán újra kezdtél repülni, a királysólyom módjára kibontva szárnyaidat. A kételkedőknek megmutattad jelességedet, a paradicsomkerthez kinyitottad a kaput. — Ezután Istenhez fordul hálaimával:²⁾ Oh Istenem, újra adtál nekem győzelmet, megnyitottad előttem az irgalom kapuját, szerencsém újholdját tele holddá tetted. Tél közepén tavaszt engedték nekem, december havában ezt a rózsakertet felvirágoztattad számomra. Továbbá ezt mondja:³⁾ Harminc éve annak, hogy e forrásból eltávoztam, a melyből a tórához való magyarázatot merittem . . .⁴⁾ A tórának egy könyvét szándékosan mellőztem, tekintettel az irigylőm rosszakarására; azt akartam látni, vajjon más valaki, barátom vagy ellenségem, ebben engem megelőz-e. Harminc évig vártam az ellenfelet,⁵⁾ senki sem került meg engem; a róka félt az oroszlánnal való küzdelemtől. — Végül nyilatkozik Sáhín költői vállalkozásának sajátképi indító okáról. »Miután a tudósok ez országból erőszak és zsarnokság, ellenségeskedés és jogtalanság miatt eltűntek,⁶⁾ gyakran így szóltam szívemhez: Eltűntek a tóra

שמע דר שיער גופתן גון נדארי

בבורדי גוי דוולת מרדי כארי.

Ez a labdajátékból vett és a perzsa költészetben igen kedvelt képe a sikernek és győzelemnek.

1) G. 289 : דר כתמי כיתאב פרמאייד מוולאנא שאהין רחמת אלאה עליה.

2) 6. s köv. v.

3) 22. s köv. v.

4) בווד סי סאל כי זין סר גשמה רפתם

אזאן תווראת רא תפסיר גופתם.

5) בודם תונבאן בכישתי גה ניהאדה

זי בהרי כישתי סי סאל איסתאדה.

Szószerinti értelme: »Levetvén a birkózásnál használt nadrágot, harminc évig vártam a versenytéren a küzdelemre«. — כישתי helyett mind a kétszer olvasandó: כושחי.

6) 39. s köv. v. Érti a zsidó tudás képviselőit, kik áldozatai lettek az üldözéseknek. Ez az egyedüli célzás zsidóüldözésekre, melyet Sáhínnál találunk.

ismerői! Kevés idő múltán nem fogják már olvasni, nem fogják igazi magyarázatát és értelmét tudni.¹⁾ Ezért készítettem ezt a magyarázatot;²⁾ perzsa írásban (nyelvben) irtam,³⁾ hogy mindenki, tudós vagy nem-tudós olvashassa és Mózes nagyságát megismerje. — Az ezután következő versekből közelebbi értesítést nyerünk arról, mily rosszakaratu ítéleteknek volt kitéve Sáhín költészete:⁴⁾ Így sikerült nekem a munka és megszabadultam a kaján lelkű rágalmazóktól. Azt mondták: ez a költemény⁵⁾ nem tőle való, ezek valóban nem az ő versei; az ő kezétől nem származhat ily munka. Ha ő a szerzője, írja a többit is és tisztítsa meg ezzel szívünket a kételytől! A rágalmazók száját ime most elnémitottam, fejüket a náddal megfenyítettem. — Különös nyomatékkal újra hangoztatja Sáhín,⁶⁾ hogy őt költői tevékenységében nem aljas önzés vezeti:⁷⁾ Mikor verseket irtam, nálam soha, sem nyilvánosan sem titokban, önző vágy nem mutatkozott. Miután

¹⁾ 36. v.: זי בערדי מירדי אורא נכאנגר חקיקת שרחי תפסירש נדאנגר. שרחי helyett olv. שרחו.

²⁾ תפסיר אין. Sáhín tórákommentárnak tekinti költeményét, l. fent 12. l. 1. j.

³⁾ בכטי פארסי תחריר כרדם. E szerint Sáhín perzsa betűkkel írta művét. De a kiadásban בכטי mellé rekeszbe ez van téve: בלפוי (tehát: perzsa nyelven), a mi alkalmasint az eredeti; akkor elesik azon föltevés, hogy Sáhín költeményének eredeti példányai nem héber írásban készültek. A kiadó, Simeón Chákhám úgy látszik, magától értetődőnek veszi, hogy Sáhín munkái azelőtt perzsa írásban léteztek. Mert a perzsául írt bevezetésben, melyet a Genesiskönyv második feléhez írt, azon okok közül, melyek miatt Sáhín munkája nem terjedhetett Bukhára zsidósága közt, azt is említi, hogy nem ismerték Irán (Perzsaország) írását (כתבי איראן). Azonban lehetséges, hogy »Irán írása« alatt (mindjárt utána így nevezi: כתי מרדומי איראן) a perzsa zsidók héber írásának módját érti, a mely a bukhárai zsidók héber írásától nagyon eltérő és így azok számára nehezen volt olvasható. Simeón Chákhám szavait még alább e szakasz utolsó jegyzetében idézem.

⁴⁾ 60. s köv. v.

⁵⁾ Érti a Mózeskönyvet, a pentateuchus utolsó négy könyvének földolgozását.

⁶⁾ Épúgy mint a bevezető fejezetben. L. fent, 14. l., 4 j.

⁷⁾ 49 s köv. v. G. 31, 14: Oh Sáhín, Mózesnek vagy te magasztalója, nem arany és nem ezüst kedvéért.

kitörtem tevékenységemből a vágynak fogát, méltó lettem arra, hogy a gondolatok e kincset napfényre hozzam.¹⁾ Azon büszke öntudat, melylyel őt az új munka befejezése megtöltötte, a már aggkorához ért költőben azt a szándékot keltette, hogy most már ne mondjon le, mint azt a lefolyt hosszú idő alatt tette, a költői tevékenységről: Ha²⁾ az Örökkéélő, a napnak és holdnak, a Merkurius és a Vénus ura, engem kegyében részesít, akkor újra támasztok egy képet, újra mivellem, mint a papagáj, a beszéd mesterségét, újra futok majd az elmélkedés völgyében, újra létrehozok edes éneket, mely Izraél törzsének igaz fiainak és nem boldogtalan ferdelelkű embereknek lesz szánva. Csak a tudás emberével akarom hogy dolgom legyen ; csak a tudás embere méltó a jóra!

Szándékát Sáhín nem hajtotta végre. A Mózeskönyv és Genesiskönyv kiadója minden ok nélkül azt teszi föl, hogy Sáhín a szentírás többi könyvét is földolgozta további költeményekben.³⁾ Mert az Első próféták költői földolgozását csak kétszáz évvel Sáhín után elvállalta Imráni, a ki világosan mondja, hogy ő Sáhín folytatója akar lenni.⁴⁾

A költői hivatásának méltóságából és költeményeinek értékéből meritett azon büszke önérzetet, mely az eddig idézett néhány versében nyilvánul, Sáhín másutt is juttatja kifejezésre. Mintáinak, a nagy perzsa költőknek módjára, a legerősebb öndicsérettől sem riad ő vissza. Első művének végső verseiben ezt mondja:⁵⁾ Sikerült neked, királyi kincset megnyerni, a melyhez foghatót még nem látott senki . . . A világnak költészeted által fényt kölcsönöztél, elrejtett titkokat nyilvánosságra hoztál. A beszédet finomságokkal gyarapítottad, a bölcsesség

¹⁾ A perzsa költők rendszeren ajándékokra és jutalmakra számítottak költeményeik fejében. L. Nöldeke ebbeli megjegyzését Firdúszira vonatkozólag, Grundriß der iran. Philologie II, 138 s köv.

²⁾ 51. s köv. v.

³⁾ Az 52. vershez (II. köt., 127 b) ezt a megjegyzést füzi: שהיה בדעתו לחבר גם על ספרי נביאים וכן עשה לבסוף ואז פס אן דר בעזי נביאים וכתובים הם שאעירי. A II. köt. perzsa bevezetésében ezt mondja: וחבור כרדה.

⁴⁾ L. alább, a IV. szakaszban.

⁵⁾ M. 193, 174 s köv.

csemetéjét ültetted beléje . . . Gyorsan vitted el a játéktérről a sikernek labdáját a szerencse ütőjével . . . Szépségben fejeztem itt be a beszédet, új emléket adtam át a világnak.

Arra is kell gondolnunk, hogy Sáhín ú t t ö r ő n e k nézhetette magát a költészet terén, mivel ő előtte soha sem dolgoztatott föl ily alakban a szentírás történeti tartalma és mivel ő magát, a mennyiben tudjuk, az első perzsa nyelvű zsidó költőnek tekinthette¹⁾. Számunkra mindenesetre ő az, ki Mózeskönyvével méltó módon nyitja meg a zsidó-perzsa költészet termékeinek sorát.²⁾

A Genesiskönyv egy fejezetének végén ekképen szólítja meg önnönmagát a költő:³⁾ Oh Sáhín, a beszédnek annyira vagy te értője, hogy elbeszélésseddel életet öntesz a tagokba és erekre. Csak az ég urának segítsége által verselsz; gondosan verselj, minthogy verselni tudsz. Ujítsd fel a régi elbeszéléseket, töltsd meg a világot dicsőségeddel!

Sáhín egyszer költeményeinek z s i d ó jellegét hangsúlyozza.⁴⁾ A Genesiskönyv utolsó fejezeteinek egyikében, azon szavakhoz, melyeket halála előtt Jákób intézett Józsefhez, a következő imát füzi:⁵⁾ Oh Istenem, az ő kedvükért bocsáss meg Sáhínnak, add szívének a hitnek lelkesedését! Erősen kapaszkodik keze az ősatyák ruhaszéléhez; ha bűnbocsánatot akarsz neki adni, ez a helye. Az igédet ismerteti szolgálóiddal; költészete nem tartalmaz, mint ama rosszalásra méltóké, léhaságot és könnyelműséget. Beszéde mindvégig szellemi és szent:

¹⁾ Simeón Chákhám (a többször idézett bevezetésben) talán egy hagyomány alapján így jelzi Sáhínt: גדול המשוררים בעדת יהודה ראשון להשעירים בשפת פרס הכבדו: A költői hivatás (arab-)perzsa megnevezését Simeón Chákhám megtartotta. Ugy látszik, hogy a persza zsidóknál שاعر oly zsidó költőnek megnevezésére használtatik, ki perzsa nyelvű költeményt írt.

²⁾ Az 5. fej. 3. versében Sáhín első művéről azt mondja: »U j l á m p á t gyújtottam föl a világban, hogy az emberek szellemének táplálékul szolgáljon.

³⁾ G. 69, 27 s köv.

⁴⁾ L. még fent, a 16. l. 3. j. alatt idézett helynek végén.

⁵⁾ G. 267, 13 s köv.

beszédjének disze pedig nem Rúmból (Görögországból), hanem Jeruzsálemből való.¹⁾

Sáhín vallásos érzületének egyik alapvonása azon rajongó tisztelet, melyet Mózes, első munkájának hőse iránt érez. Valamint a muhammedán epikus költők mulhatatlanul azt a szabályt követik, hogy munkájuk elején Isten dicsérete után egy külön fejezetet szentelnek Muhammed dicséretének, épúgy szenteli Sáhín minden művének bevezető fejezeteinek egyikét az ő prófétájának, Amrám fiának. Még pedig ugyanazon jelzőkkel magasztalja őt, mint a muhammedán költők az iszlám alapítóját. Igen sokszor alkalmazza Mózesre ezt a jelzőt is: Isten oroszlánja.²⁾ Kétségtelenül Sáhínt ebben az a szándék vezette, hogy Ali³⁾ jelzőjét Mózesre ruházza és azt a tiszteletet, melyet e jelzővel a siita perzsák a negyedik khalifa iránt tanusítanak, Mózes számára vegye igénybe. Egyszer Mózeszt így nevezi: »a feltámadás napjának szószólója«;⁴⁾ ennek képzelik ugyanis a muhammedánok az ő prófétájukat. Midőn Sáhín Mózesről ezt mondja: »Isten küldöttje ő, közötte és a Mindenható között nem állt sem Gábriel, sem más lény«,⁵⁾ ezzel arra céloz, hogy Muhammed a Koránt Gábriel útján kapta Istentől. Egy pár verssel tovább azt mondja:⁶⁾ A tórából, az evangéliumból és a Koránból hallhatod, mily közel állt Amrám fia Istenhez. Azaz:

1) 16. v.: כלאמש גומלה רוחאני וקודסיסת טוראוש דם רומיי ניסת. קודסיסת. A קודם rímszó mind két jelentésében van használva (szentség és Jeruzsálem). Sáhínnál Rûm a világi ének művészetének hazája. L. alább II, 3, a 18. sz. alatt.

²⁾ שירי חק (M. 25, 40; 29, 41; 45, 53). — שירי יזראן (M. 26, 87; 28, 14). — שירי קאדר (M. 66, 101). — שירי גבאר (M. 29, 42). — שירי ודאב (M. 26, 25; 44, 11).

³⁾ שירי יזראן vagy שירי כורא (l. Vullers II, 493).

⁴⁾ שאפעי רווי קיאמת (M. 72, 27). — L. még M. 191, 164 (שור) (שאן שאפעי).

⁵⁾ רסולי דר מייאני קאדיר ואו: M. 3, 21
נבוד נה גבריאל נה דיג אזאן כו.

⁶⁾ A Mózeskönyv néhány fejezetének végén Sáhín önnönmagát buzdítja arra, hogy Mózes szellemére számtalan áldást mondjon (l. 49., 74. és 190. fej.)

Mózesnek mindent felülmuló nagyságáról a kereszténység és az iszlám szent könyvei is tanuskodnak.¹⁾

Az i s z l á m h o z való ellentét dacára is, mely az idézett részletekben nyilvánul, Sáhín költeményeiben mindenhol azon hatalmas befolyás érvényesül, melyet a muhammedán gondolatvilág gyakorolt reá. Elég utalnom azon tényre, hogy a bibliai elbeszélések anyagának bővítésére a zsidó hagyomány irodalma mellett külömbség nélkül muhammedán forrásokat is használt. Mily elfogulatlanul járt ő el e tekintetben, az kirívó módon mutatkozik abban, hogy a Káaba alapításának legendáját fölvette Genesiskönyvébe,²⁾ jogosultnak ismervén el azt a muhammedán fölfogást, hogy a mekkai szentélyt Ábrahám alapította. De különben is látszik, mennyire otthonos volt Sáhín az iszlám szellemi légkörében. Kiváló módon bizonyítja ezt például azon hely, melyet a s á t á n (Iblisz) kap Sáhínal a bibliai elbeszélések kiszinezésében, valamint Gábriel angyalnak gyakori fölléptetése. Muhammedán eredetűek a p a r a d i c s o mról való képzetek is, melyek főleg a Mózes haláláról szóló elbeszélésben átszövik költeményét³⁾. Muhammedán módra a szentírást egyszer így nevezi: »tóra és zsol-tárok«⁴⁾. Már említettem, hogy Sáhín a munkái keletkezési idejét jelző adatokban nem csak a seleukida aerát használja, mely akkor és még sokkal későbbben is szokásos volt a perzsa zsidóknál, hanem mellette a muhammedán időszámítás évét is nevezi. Ez alkalommal egyszer ezt a kifejezést: »a h e d z s r a óta« Muhammednek magasztaló említésével bővíti ki: »a nagyra becsült úr, a nagyra becsült és tisztelt királysólyom futása óta«⁵⁾.

¹⁾ U. o. 25: זי תוראת זוי אנגיל זוי פֿורקאן

שוננו קורבי כלומי אבני עימראן.

כלים-ről, mint Mózes nevérol, l. alább a III. szakasz 2. fejezetének végét.

²⁾ L. alább III. szakasz, 2. fej.

³⁾ L. még G. 16, 22: חוּזוּ כּוּסֶר; G. 11, 12. באני טובי.

⁴⁾ (G. 7, 11). תוראתו זבור

⁵⁾ E. 11, 27 (l. fent 9. l., 3. j.): הסת אז הגרת סיד מועטם

שה באז מועטם ומוכרם.

Hasonló elfogulatlansággal beszél a zsidó költő az Ardesírkönyvben a t ü z t e m p l o m o k r ó l, melyeket eposzának hőse alapított¹⁾; de ez nem más mint epikai hagyomány, mely a muhammedán F i r d ú s z i t ó l származik. Különben a perzsa királyok és környezetük pogányvolta sehol sem jut felszínre Sáhín eposzában, ép oly kevéssé mint a Sáhnámében²⁾. Annál könnyebben illeszthette a bibliai Eszterkönyv tartalmát perzsa királyeposzába.

Anachronistikus módon a kereszténységre is céloz Sáhín. Egyszer a sátán kopt keresztény papnak viseletében meglátogatja Fáraót³⁾. Azon imában, melyet Ábrahám szolgájának (Gen. 24) tesz szájába, ezt mondhatja vele: »Bizton tudom, hogy olyan mint te nincsen más, hívőnek, kereszténynek és hitetlennek Istene«⁴⁾. Ha a »hívő« alatt a muhammedánokat érti, akkor e versben a zsidóság Istenhitét a két leányvallás hitével is szembe állítja. De talán inkább univerzalistikus értelemben lehet e helyet magyarázni: azon Isten, a kihez Eliézer imádkozik, mindnek, akár hívőnek, akár kereszténynek, akár pogánynak az Istene⁵⁾.

Jellemzi Sáhín vallásos gondolkozását, hogy az Ardesírkönyvben a tündérvár leírásának azon adatát, hogy a vízmedencében ezüst halak voltak, e szavakkal kíséri: »Isten mindenható akaratjánál fogva«⁶⁾.

Sáhín irodalmi műveltsége alább, a III. szakaszban az általa használt kútfők kimutatásából fog kiderülni. Itt elég annak említése, hogy igen jól ismerte a zsidó hagyomány irodalmát, hogy járatos volt az arab irodalomban és igen buzgón tanulmányozta perzsa hazájának nemzeti

¹⁾ L. alább II. szak., 3. fej., a 79. sz. alatt. M.-ben Sáhín a kanaániták bálványtemplomait tüztemplomoknak is mondja. L. alább III. szak., 4. fej.

²⁾ L. N ö l d e k e, Grundriß II, 160.

³⁾ M. 9, 3—8. L. alább, III. szak., 1. fej.

⁴⁾ G. 100, 20: יקין דאנם כי מיסלת ניסת דיגר
כודאיי מומין ותרסא וכאפֿר.

⁵⁾ Már említettem fent (20. l., 1. j.), hogy Sáhín egyszer az evangéliumra is hivatkozik.

⁶⁾ Ard. 64, 51: בקודרת אלאהי.

k ö l t é s z e t é t. Ez utóbbiból nyerte a hajlamot és fejlesztette a képességet költői tehetségének érvényesítésére. Föltehetjük, hogy v a l l á s b ö l c s é s z e t i műveket is olvasott, a mi különösen a munkáit bevezető vallásos hymnusokban és a teremtés napjairól szóló rövid fejezetekben látszik. A g r a m m a t i k á t nagyra becsülhette, mert azt külön nevezi azon tudományok közt, melyeket Mózes Fáraó udvaránál tanult¹⁾.

Sáhín polgári hivatásáról és társadalmi állásáról nem értesülünk műveiből. Mindenesetre a tudósok közé tartozott, és a mauláná (»mesterünk«) címmel, melyet neve elé tettek²⁾, valószínűleg már kortársai tüntették őt ki³⁾.

Minthogy Sáhínnál, a mint már említve volt, semmi célzás nem található korának eseményeire, annál figyelemre méltóbbak azon versek, melyekben a kornak erkölcsi állapotjait sötét színekkel ecseteli. Első munkájában ezt olvassuk⁴⁾:

Az eszesek lenézés tárgyává lettek, erőtlének és bánatosak. Az erényest cserben hagyta az erénye, a bánat tengerébe merült. A világ tudatlanságba van burkolva . . . Azon jelek közül, melyek az isteni ígéret idejét hirdetik, nem egy mutatkozott abban, a mi jelenleg történik⁵⁾: a világban nem látsz egyebet, mint jogtalanságot és elnyomást, zavart és jajgatást, zsarnokságot és igazságtalanságot. Rágalmazók és fondorkodók az álnok sors által felülkerekedtek, rajtuk kívül senkinek sincs jó dolga, mellettük senki sem mer szabadon lélekzeni . . . A beszédhez értők, a jók és erényükkel kiválók a tudatlanok jogtalansága és erőszaka által le vannak alázva . . . Az asszonyok és leányok szükölködnek a szemérmetség nélkül és erkölcstelen könnyelműségben hevülnek; a tisztesség fátyolát elhúzták arcukról, nyíltan mutatnak vágyat és kívánságot . . .

¹⁾ M. 20, 62 : בִּי נַחֲנוּ וְצַרָּהּ וְאַסְרָאִי מֵעֲאִי נְבוּדָשׁ הַמַּסְרִי.

²⁾ L. fent, 8. l., 5. j.

³⁾ A M a u l á n á cím, úgy látszik, abban az időben különösen szokásos volt Perzsiában. 1272-ben meghalt a nagy mystikus költő, Mauláná Dzsaláleddin Rûmi. 1284-ből e címet viselő négy seikhet emlit H a m m e r - P u r g s t a l l, Geschichte der Ilchane, I, 366.

⁴⁾ M. 193, 74 s köv.

⁵⁾ A messiási kor előjelei, melyek a misna Szóta traktátusának végén felsoroltatnak.

Az ifjak nem tanusítanak tiszteletet az aggak iránt, nem hajtják meg fejüket a vének parancsai előtt. Az atya nem átalakodik attól, hogy bajt okozzon a fiának; a fiu rosszat beszél az atyjáról; a testvér nem viselkedik szeretettel a testvér iránt, sem aggstány sem ifjú nem művel becsületességet. Még az aggak sem törekednek jámborságra; félelem nélkül bort isznak mint a mágusok¹⁾.

E fölötté sötét korrajz, melylyel sajátos ellenmondásban van Abú Sza'ídnak mint igazságosan uralkodó fejedelemnek a munka elején olvasható dicsérete,²⁾ nem tartalmaz egy vonást sem, mely arra utalna, hogy tárgyát kizárólag a zsidó költő hitsorsosai között uralkodó állapotok teszik. De mégis valószínű, hogy Sáhín első sorban azon körre gondol, mely őt legközelebb érdekli és a mely számára írta költeményét.

Rövidebb, de ép oly sötét azon korrajz, melyet Sáhín a négy évvel későbbben írt Ezrakönyv végén ad.³⁾ »Az erényesnek nincsen értéke, a tudatlan nappal és éjjel kielégíti vágyait . . . Szégyen és szemérem nélkül valók és fékevesztetten abban hagyják az erkölcsiséget és a jámborságot. Gyermek mértéktelenül bort isznak és arra ügyekeznek, hogy rosszat cselekedjenek. A vének nem ügyelnek az ész útjára; az öregek is gyermekekhez hasonlóknak tekintethetők. Nagyjánál és aprójánál eltűnt minden méltóság, az értelmes nem vétetik semmibe. Az öregek képmutatók; nem buzgólkodnak Istenfélelemért és jámborságért.

De Sáhín költői tevékenységének történeti háttéréül nem csak korának ily sötét színekkel leírt romlottságát szabad tekintetbe vennünk, hanem első sorban azon fényes képet is, melyet amaz időben Perzsia szellemi kulturája nyújtott. Abú Sza'ídnak, a Sáhín által első munkájában magasztalt fejedelemnek uralkodási idejét a perzsa költészet terén nyilvánuló nagy

¹⁾ נֹ. מוֹנֵאן בִּי מוֹחֲבֵא מִי בְנוֹשֵׁנֶר. A borház gazdáját Háfiz rendszeren a mágusok vénének (פִּיר מוֹנֵאן) jelöltetik. L. J a c o b, Orientalische Studien, Nöldeke gewidmet, 1061. l.

²⁾ L. fent, 10. l.

³⁾ E. 11, 34 s köv.

termékenység és élénkség jellemzi,¹⁾ és főleg az elbeszélő költészet a tizennegyedik század első felében számos munkát érlelt, melyeknek a nagy N i z á m i romantikus epikája szolgált mintául.²⁾ Síráz főváros, költőknek hazája, gyűjtőhelye volt az ország szellemi kiválóságainak és »a tudomány háza« (dár-ul-'ilm) disznevet nyerte.³⁾ Nyilvánvaló, hogy a környezetében uralkodó költői izlés támasztotta Sáhínban azt a gondolatot, hogy a pentateuchus elbeszélő tartalmát, első sorban Mózes életét epikus költemény tárgyául válassza. E mellett föl kell tennünk, hogy Sírázban és alkalmasint másutt is Perzsiában a 13. században a vallásos türelem elveit követő mongol uralkodók alatt a zsidók nyelvükben és műveltségükben teljesen csatlakoztak környezetükhöz. E föltevést megerősíti azon tény, hogy nem sokkal Sáhín születése előtt, 1289-ben egy zsidó orvos, Sza' d a d d a u l a t lett Arghún vezirjévé és hogy ugyanebben a korszakban a szintén zsidó származásu R a s í d - a d d í n nem csak mint államférfiu tüntette ki magát, hanem mint történeti és egyéb tartalmu munkák szerzője is vált híressé.⁴⁾ Különben magának Sáhín költészetének minősége és azon körülmény, hogy perzsa hitfelei számára írta és náluk nagy helyeslést talált, elegendő bizonyíték arra, hogy ama napokban a perzsa zsidók muhammedán környezetük irodalmi hajlamait és irodalmi izlését teljesen magukévá tették.

Sáhín költészete a perzsa nemzeti költészetben gyökerezik, főleg F i r d ú s z i (megh. 1021) epikájában. Ennek Júszuf és Zuleikha című bibliai eposzát Sáhín, mint alább megmutatom, a legkisebb részletekig fölhasználta Genesiskönyvében. Egy másik nagy perzsa költőt, N i z á m i t (megh. 1203), a romantikus eposz mesterét és úttörőjét, aki különösen abban az időben nagy befolyást gyakorolt, névvel idézi Sáhín. Az idézet a Mózeskönyv végső fejezetében áll,⁵⁾ e bevezető sza-

¹⁾ L. H a m m e r - P u r g s t a l l, *Gesch. der Ilchane* II, 204 s. köv.

²⁾ L. G r u n d r i ß *der iran. Phil.* II, 248 f.

³⁾ H a m m e r - P u r g s t a l l, *ib.* 270. l.

⁴⁾ L. u. o. a II. kötet különböző helyein. R a s í d - e d d í n 1318-ban kivégeztetett Abú Sza'id alatt; l. u. o. 259 l.

⁵⁾ M. 193, 164—167.

vakka: »Mily szépen mondta ama páratlan ag gastány, Nizámi, a kora fölött magasan kiemelkedő!«¹⁾

Nizámi az egyedüli író, kit Sáhín névvel idéz. Különben nem nevezi meg kútfőit, nem idéz sem zsidó, sem nem-zsidó szerzőt vagy könyvet. De a Genesiskönyv tartalmaz néhány általános jellegű utalást a forrásokra, melyekből egyes részleteket meritett. Bizonyára S z á a d j a g á ó n t érti, midőn említi, miképen fordította egy »eszes férfi«, egy »mester« a Gíchón és Chiddékel folyók neveit (Gen. 2, 13 s köv.)²⁾ Hasonlóképen Száadja azon »körültekintő férfi«, aki Sekhém városát Nábulúsznak nevezte³⁾. De sajátos az, hogy a bibliai szövegben található e városnévnel: רסן (Gen. 10, 12) egy »mestert« idéz kútfőül.⁴⁾ Azon »tudással bíró férfi«, aki Térachot, Ábrahám atyját Ádharnak mondta⁵⁾, talán valamely muhammedán író. Azon rövid fejezetben, melylyel bevezeti a teremtésről való elbeszélést, a következő szavakkal utal forrására⁶⁾: »Igy szólt az ékesbeszédű mester, aki az ész ütőjével elvitte a labdát⁷⁾: hogy a Mindenható alkotásai előtt . . . az Örökkéelőnek őskezdettől fogva létező lényegén kívül nem volt semmi, sem nap,

1) גי כוש פרמוד אן פירי יגאנה

ניזאמי אן סר אפראזי זמאנה.

Az idézet három verspárból áll (kezdet: . . . מונאדי שוד גהאן רא). melyeknek ez az értelmük: »Egy mennyei szózat jutott a világnak: Mindenki, a ki rosszat tett, nem mások lelkének, hanem saját lelkének tette. A gonosztevő mindig segítség nélkül lesz, gyalázatosan fog elpusztulni a világban. A jöktől valójában nem eredhet rossz; a mi rossz, annak nincs támasza a jóknál.« Ha e versek Nizámi öt eposzának egyikéből valók, akkor, tekintve a versmértéket, Choszrau u-Sirinben keresendők.

2) G. 16, 14: מרדי הושיאר ; ib. V, 17:

סהום רא דגלה כאנד אן מרדי אוסתאר.

3) G. 148, 2: כי נאבלום נאם מי גופתי מרד אגאה.

4) G. 49, 18: גיהאדש נאם רסן מרדי אוסתאר. Száadja רסן-t így fordítja: מדאין (Madáin). Talán ez állt eredetileg Sáhínnál is és csak tévedésből a héber רסן-t tették helyébe.

5) כי אדר כאנד אורא מרדי דאנא.

6) G. 5, 3—5.

7) גונין פרמוד אוסתאדי סוכן גוי כי ברבוד או בגווכאני כירד גוי.

sem hold, sem Merkurius sem Vénus.« Talán vallásbölcészeti szerzőre gondol¹⁾. A Jóbról szóló elbeszélést Sáhín azon adattal kezdi²⁾, hogy Náchórnak nyolc fia volt és hogy ezek közül az elsőszülöttnek, Úcnak, Jób volt a fia; erről az adatról azt mondja, hogy »értelmes mester mondta«³⁾. Ez szintén Száadja lehet⁴⁾. Az Ézsau utódjairól szóló fejezet (Gen. 36-ra) e szavakkal kezdődik⁵⁾: »Igy szólt a magasan kiemelkedő mester, ki mindig az értelemnek volt a bizalmasa«⁶⁾. Ama fejezet pedig nem tartalmaz semmit, ami a szentirási elbeszélés keretén túl menne; és azért itt talán a »mester« alatt Mózes értendő, a bibliai elbeszélés szerzője. A Jóbról való elbeszélés végén ez áll⁷⁾: De egy könyvben az van írva, hogy Jóbot egy egész éven át kinozták fájdalmai⁸⁾. Ez a könyv valószínűleg a Misna⁹⁾. Sáhínnál egy hyperbolikus adatot olvasunk Kórach gazdagságáról, ahhoz hasonlót, melyet a babylóniai talmudban találunk¹⁰⁾; ekkép vezeti be: »Hallottam, hogy«¹¹⁾. — »A páratlan mester«, kitől

1) U. o. az 5. s köv. versekben Sáhín a következő tételt adja elő a teremtés őскеzdetéről: »Először teremtette a tiszta substantát (גוהרי פאך) és a mindenhatóság szemével tekintett reá. Magasságától való félelmében vízzé lett; megremegett és forróvá vált (בא תאב helyett olv. בי תאב). Akkor a legfelső Úrnak parancsára, pára szállt föl belőle hirtelen; azután a nagy trónt teremtette, a mely megelőzte a teremtés munkáit«.

2) G. 161, 1.

3) גונין פרמוד אוסתאדי כירד מנר.

4) L. Száadja bevezetését Jóbhoz.

5) G. 160, 1.

6) גונין פרמוד אוסתאד סר אפראז כי בוד או בא כירד פיווסתה דמראז.

7) G. 166, 14.

8) ולי אנדר כתאב אינסת.

9) L. Misna Édújot II. fej. végét.

10) Pezách. 119 a, Szanh. 110 a: Kórach oly gazdag volt, hogy kincstárainak kulcsai háromszáz öszvér terhét tették ki.

11) M. 104, 5: שונידם גיהיל כירוארה באסתר כלירי גנג בודש גומלה. Tehát: 40 öszvértelhernyi aranykulcs a kincsekhez. Z a m a c h s a r i, a 28. szúra 76. verséhez, 60 öszvérről beszél (l. Grünbaum, Neue Beiträge, 172. l.). T a b a r i említ egy hagyományt, mely 60 (l. 519, 17), és egy másikat, mely 40 teherről beszél (u. o. 5. sor). שונידם szóval F i r d ú s z i is bevezet egyes részleteket, így például a

Sáhín egy fejezet elején hosszabb mondást idéz¹⁾, talán nem más mint Nizámi²⁾. Egy fejezetnek a végén³⁾ egy »ékesen szóló értelmes embernek« mondását idézi⁴⁾.

Az *A r d e s í r k ö n y v b e n* ily névtelen tanukra való hivatkozás állandó formulává lett, melylyel a fejezetek nagy része kezdődik⁵⁾.

*

Költőnk lelki életébe már eddig is betekintést engedtek a műveinek bevezető és végső fejezeteiből idézett kivonatok. Most még Sáhínnak fent említett⁶⁾ önmegszólításai közül akarok néhányat közölni, melyekben életfölfogásának komolysága, belső egyensúlyra való törekvése, valamint jámbor érzülete mutatkozik.

A *M ó z e s k ö n y v b ő l*. — Oh Sáhín, az időnek e tengeréből a part felé kormányozd a te csónakodat! Óvakodjál hullámainak zúgásától; vannak benne krokodilusok is: gonoszlelkű emberek (32, 70 s köv.). — Oh Sáhín, légy állhatatos a jámborságban! Ha örök fennmaradásra vágyódsz, vedd kezébe az örökkévalóság életét! (102, 36 s köv.) — Fordítsd el kantárodát, oh Sáhín, az időtől, mert ez senkinél sem marad meg! (112, 38.) — Oh Sáhín, az útnak⁷⁾ vagy az embere, aki engedelmesen követi vezetőjét; bármely állapotban vagy, Istennél légy, szépségben mutasd szivednek az utat! ... Ha tenmagadat megismered, Istent ismered meg, nem illik,

Józsefet ótalmazó felhőről szóló adatot (Schlechta, Jussuf und Su-leicha, 96. l., így írja körül: »erzählt man sich im Volke«).

¹⁾ L. fent 25. l.

²⁾ G. 174, 1: גִּוְנִין פֶּרְמוֹד אוֹסְתָאדִי יִנְאֵנָה.

³⁾ M. 103, 30: גִּי כּוֹשׁ גִּיפֶת אֵן כִּירְדִּמְנִי סוֹכֵן דָּאן.

⁴⁾ A mondás így szól: »Mindenki, a ki rosszat tesz, szintén rosszat fog tapasztalni; ha árpát vet, nem fog búzát aratni« (הָר אֵן כּוֹ בַּד כּוֹנֵד בַּד בָּאז בִּינֵד אֲנֵר גּוֹו כְּאָרֵד אוֹ גִּנְדוֹם גִּנְיֵנֵד).

⁵⁾ L. alább, II. szak., 3. fej.

⁶⁾ L. fent, 7. l.

⁷⁾ מֶרְדִּי רָאָה. Az »út« mystikus megnevezése azon benső vallásos iránynak, mely Istenhez vezet.

hogy lelkedben sokistenimádást üzzél¹⁾. Ha saját valódat megértetted: hogy mi vagy, miként vagy és miben áll a lényeged, akkor igazán képes vagy Isten imádására, akkor nyilván fennmaradsz, nem halsz meg soha. (171, 28, 29, 32—34.)

Az *A r d e s í r k ö n y v b ő l*²⁾. Sáhín, fordítsd el kantárodát a rosszaságtól; csunya cselekvés nem út, mely férfiaknak való; rossz és jó név örökké marad a világon, mint hold és nap. (15, 29 s köv.) — A világ egészen kép és szín és pára, de ne nézz az arcába; mert csunya természetű. Nem lehet csellel győzelmeskedni rajta; és nem lehet hozzá kapcsolni a szívet. Az időnek gyógyító írja olyan mint a méreg; kegye erőszak, veszedelem és zsarnokság. Mondj le a világról, mert nem ér semmit; szemfényvesztő játék ő, görbeség görbeségben! (50, 1—4.) — Nincs szebb a világon, mint a hallgatás; mondj le a világról, mert mi a haszna? Aki hallgató, az mindig nyugodt, a szerencse nyájasan társul hozzá. Aki ajkait zárva tartja, a sphaerák fölé emelheti fejét. Nem éri őt bánat sem kár, a nyugtatlanságnak port hint a szemébe. (57, 1—4.) — Sáhín, földből és levegőből és tűzből vagy alkotva, és mint a malomnak a víz fölött folyik tevékenységed. Ne vegyülj vízzel se levegővel, föld vagy, menekülj a vágy tüze elől³⁾. (77, 24 s köv.)

Az *E z r a k ö n y v b ő l*. Sáhín, légy Isten szolgája, akkor jól érzed magadat; mindkét szemeddel tekints a festményre és a festőre⁴⁾. Ha tenmagadat úgy ismered meg, amilyen valóban vagy, akkor szabaddá válsz; vonulj tova, mert vagy (létezel)⁵⁾! (8, 59 s köv.)

¹⁾ 30 v.: כֹּדֵא דֵאנִי תוּ גֻּן כֹּדֵרֵא בִּידֵאנִי

נבאִיד שִׁירֵךְ דֵּר כֹּאטֵר בִּירֵאנִי.

²⁾ Ebből a munkából a fejezetek elején álló néhány elmélkedést is fordítottam.

³⁾ A négy elem kétszeres alkalmazása.

⁴⁾ Azaz a teremtésre és a teremtőre. Az inkább világi szellemű Ardesírkönyvben (28. fej. végén) a szerelemről épen ellenkező értelemben ezt mondja: דֵּר נִקֵּשׁ נִגַּר מִגּוּ תוּ נִקֵּאֵשׁ (»tekints a festményre és ne keresd a festőt«). V. ö. Szá'di verseit (»Kétféle látás«) könyvemben: Sa'di's Aphorismen und Sinngedichte, 13 l. és u. o. LVII. l.

⁵⁾ שֶׁאֵדִין תוּ כֹּדֵא פִּרְסַת וְכֹשׁ בֹּאֵשׁ

מִי בֵּין בְּדוּ צֶשֶׁם נִקֵּשׁ וְנִקֵּאֵשׁ

A G e n e s i s k ö n y v b ől. Oh Sáhín, mindig gyakorolj alázatosságot, ne szakadj el tőle, folyton tanusítsd...; mert nincs jobb az alázatosságnál. (30, 20 s köv.). — Oh Sáhín, az Isten dicséretének és a róla való elmélkedésnek szenteld magadat; az ő magasztalásában lilium módjára csupa száj légy; mert a kertben a lilium a magasztaló, tetőtől-talpig csupa száj ő. (60, 32—34). — Oh Sáhín, óvakodjál a gonosz sától; arra törekedjél, hogy Isten seregéhez számíttathassál. A te sátnod a tisztátalan lélek, óvakodjál, hogy vereséget ne okozzon neked; ne barátkozzál amaz istentelen eretneggel, lehetőleg menekülj előle. (90, 22—24). — Oh Sáhín, vigyázz, hogy ne veszítsd el a reményt a Mindenható kegyelméhez és irgalmához. Mert irgalma tengerének nincsen partja, és abból igazában szánta nekünk a mi részünket (113, 20 s köv.). — Oh Sáhín, ha a Mindenható a te barátod, mit bánt az téged, hogy ezerszer tizezer ellenséged van? Ha itt van Isten gondviselése, nincs bánat, nincs félelem a jogtalanságtól és az ellenségek erőszakosságától! (170, 12 s köv.). — Oh Sáhín, senki sem marad mindenkor bánatban; tövisek közül kivirúl a rózsa. Minden éjszaka öléből kél a reggel, a méhnek fulánkja mellett méz is van; az elválás után megjön az egyesülés. Így rendezte ezt minden időre a Mindenható (251, 24—26). — Oh Sáhín, senki sem marad mindenkor búban, a seb nem marad gyógyulás nélkül; a mi Istenünk segítő Isten, irgalmas és szerető, és számára nincsen korlát. (262, 31 s köv.).

A s z e r e l e m r ől Sáhín így nyilatkozik az Ardesírkönyvben (27, 1—3). Nincs szebb a világon a szerelemnél; hogy élhet az ember a szerelem gazdagsága nélkül? Őskezdet-től fogva volt a szerelem, és a szerelem mindig van, ő az első ital a pohárnok serlegéből.¹⁾ Bárki a világon nem tanusít szerelmet, az tetőtől talpig nem ér egy árpaszemet sem. — A b a r á t s á g r ől ezt mondja (G. 106, 24): Oh Sáhín, ha neked rokonlelkű barát jutott osztályrészül, akkor rózsavirány

כֹּדְרָא תו אַנְר גִּוְנָאן כֹּה הַסְתִּי

דַּאנִי בְרַהִי בְרוּו כֹּה הַסְתִּי.

¹⁾ A pohárnok Isten, kí kegyelmének serlegéből tölti teremtései számára első italként a szerelmet.

az életed tövis nélkül. — Hogy Sáhín maga nem nélkülözte a barátság örömeit, mutatja elbeszélése utolsó művének keletkezéséről.¹⁾

*

Valamint Sáhín életének körülményeiről,²⁾ úgy iratainak sorsáról csak keveset tudunk. Kiadója Simeón Chákhám egyéb hírek hiánya mellett elég becsesnek mondható néhány adatot nyújt Sáhinnak dicsőségéről, valamint műveinek befolyásáról, azoknak elterjedtségéről és későbbi eltűnéséről. Első sorban azt említi,³⁾ hogy Sáhín pentateuchuskölteményét Perzsia minden zsidó községében nagyon kedvelték és az iskolákban olvasták. Az ötödik évezred harmadik századában (tehát 1440-től kezdve) a kelet varosaiba is elterjedt: Bukhárába és Szamarkandba, Balkhba és Táskendbe, a hol szombaton és ünnepnapon szorgalmasan tanulmányozták Sáhín művét. Ezután hangoztatja Simeón Chakhám⁴⁾, hogy Sáhínnal kezdődik azon zsidó költők sora, kik perzsa nyelven versmértékes és rimes költeményeket irtak⁵⁾. A nyomdokaiba lépő költők közül szerintem egy sem érte utól Sáhínt. A következő neveket említi⁶⁾: Imráni⁷⁾, Elísá Rágib⁸⁾, Khawádzsa

¹⁾ L. fent, 15 s köv. l.

²⁾ A mit Simeón Chakhám kiadásának bevezetésében mond, az csupán G. és M. azon bevezető és végső fejezeteiből van merítve, melyeket én is használtam, csak hogy szabad kiszínezésekkel melyek részben félreértésen alapulnak. Így például beszél a forrásról, melyet egy fa beárnyékkolt és mely mellett Sáhín felütötte sátrát és iván a forrás vizéből, befejezte munkáját. Ez az adat úgy keletkezett, hogy Simeón Chakhám, a ki csakis G. és M. végső fejezeteire hivatkozik, az ezekben a költő által használt képet (l. fent 15. l., 4. j.) mint valóságot értette.

³⁾ Héber bevezetés, 12. pont.

⁴⁾ U. o. 13. pont.

⁵⁾ שאהין הוא הראשון לחשאעירים אשר קמו אחריו ועשו כמודו ספרים בשפת פרס ובחרוזים ביתר ותנועות קבועים ולא זזים. L. fent, 18. l., 1. j.

⁶⁾ Egészen úgy a perzsa bevezetésben (a II. kötetben).

⁷⁾ ראשונה קם מוולאנא עימראני. Imráni munkájának S. Ch. a »Hét testvér« című könyvet nevezi, holott ennek J ó z s e f b. I z s á k a szerzője (l. J. Enc. VII, 322 b). Imráninak két művét (l. alább, V. és VI. szakasz) S. Ch. nem ismeri.

⁸⁾ ש.ה. זאדה צופי. Művének neve: מ.י. אלישע המכונה ראגיב. Ez

K ó h é n¹⁾ és J ó z s e f b. I z s á k.²⁾ Simeón Chákhám, ki a perzsa zsidók közt mostanában a zsidó-perzsa költészetnek legjobb és talán egyedüli ismerője, nem tudja, hogy Imráni folytatta Sáhin bibliai költeményeit a Mózes utáni korszak történetére nézve; továbbá nem ismeri B á b á j I b n L u t f o t, ki a 17. században Sáhinnak Sírázban levő sirhelyéről kegyelettel megemlékezik.³⁾ Ellenben idézi két névtelen költőnek verseit, kik Sáhinnak magas költői rangját dicsérik⁴⁾. Az egyik kétsoros vers ekképen céloz Sáhín nevének jelentésére (sólyom): »Hogy csatlakozhatol Sáhínhoz utitársul? Gyöngé veréb vagy és elmaradsz!«⁵⁾ A másik kétsoros Sáhínra alkalmazza az ékesszólásnak azt a képét, melyet ő maga szeretett használni⁶⁾: »Oh régi költők főmestere te, cukrot áruló papagáj. Sáhín«!⁷⁾

Hogy Sáhin pentateuchuskölteményének példányai egyre ritkábbakká lettek, azt Sáhin az idők növekedő szorongatásaival és a másolás költséges voltával okolja meg. Kiadásának perzsa bevezetésében még azt is hozzáteszi, hogy a b u k h á r a i zsidók azért hanyagolták el Sáhínt, mert a perzsaországi zsidók írását, mely a kéziratokban alkalmazva volt, nem jól olvashatták; de a munkának nyelve is, minthogy különbözik saját hazájuk vulgáris perzsa nyelvétől, azt okozta, hogy a

Á b r a h á m C h a s z d á i בן המלך והנזיר ez. munkájának perzsa feldolgozása, melyet — a szerző neve nélkül — említettem a J. Enc. VII, köt. 323 b lapján.

¹⁾ שרחי דניאל. מו' כוונתה דבהן. E »kommentár Dánielhez« talán azonos Khawâdzsa Bukhâri Dânijâl-Nâmah c. művével a British Museum MS. Or. 4743. számú kéziratában (J. Q. R. VII, 169).

³⁾ שרחי מתתיהו. מו' יוסף בן מו' יצחק (vagy מגלת אנטיוכוס). A 17. század e költőjéről és költeményeiről l. J. Enc. VII, 322 h, ZDMG. LIII. k., 389—427. l.

⁴⁾ L. fent, 4. l.

⁵⁾ A II. kötet perzsa bevezetésében.

⁶⁾ בשאהין המרהי כיי מי תוואני תו גונ[ג]ישכי זעיפי באז מאני.

⁷⁾ L. fent, 8. l. 3. j.

⁸⁾ סר דפתרי שאעיראן פישין טוטיי שכר פורוש שאהין

bukháriai zsidók lassanként teljesen elfelejtették.¹⁾ — Alább említem, mily alapon eszközölte Simeón Chákhám maga az ő kiadását.²⁾ Sáhín Ardesírkönyve, valamint annak függeléke, az Ezrakönyv, Simeón Chákhám előtt egészen ismeretlen.

1) . . . ומרדומי בוכארא דר כאנדני כתי מרדומי איראן עאמיל ניסתנר
 L. fent . . . וכאטיב האי בוכארא הם דר אין כת ולפוי איראן עאמיל ניסתנר
 16. l., 3. j.

2) II. szak., 6. fej.

II.

Sáhín munkái.

I. A Genesiskönyv.

Sáhín Genesiskönyve az utolsó ugyan műveinek chronológiai sorában, de mégis az első hely illeti meg, minthogy a Mózeskönyvet a pentateuchus teljes földolgozásává egészíti ki. Sáhín e költeményben a bibliai szöveghez ragaszkodik, melyet szakasról-szakaszra követ. Azonban a felosztás, melyet a kiadás mutat és melyben a heti szakaszok nevei a költemény nagyobb szakaszainak címei, merőben külsőnek mondható.¹⁾ A munka, tulajdonképeni felosztása szerint, nagyobb és kisebb fejezetekből áll, tartalmukból vett feliratokkal. A Genesiskönyv 289 fejezetre oszlik, melyek összevéve több mint 8700 kétsoros verset foglalnak magukban. Az első négy fejezetnek szokásos tartalmuk van: Isten egységének dicsérete,²⁾ ima,³⁾ Mózes dicsérete,⁴⁾ a munka megírásának oka.⁵⁾ A bezáró (289.) fejezetnek tartalmát nagyjából már fent⁶⁾ ismerttettem. A többi fejezet tartalmát kényelmes áttekintés végett a következő csoportokban mutatom be, minden csoport-hoz hozzátéve a versek számát, valamint az illető szentirási szakaszok megjelölését. A hol szentirási szakasz nincs említve,

¹⁾ E fölosztás, úgy látszik nem magától Sáhíntól való. A Mózeskönyvben már a könyv tervénél fogva e fölosztás egészen eltűnik.

²⁾ Felirata : דר תוֹחִיד אֱלֹהִים תַּעֲלֵא פֶּרְמַאִיד.

³⁾ Felirata : מוֹנָאָת דר חוֹרְתֵי אֱלֹהִים תַּעֲלֵא וְתַקְרֵם פֶּרְמַאִיד.

⁴⁾ Felirata : דר מִדְּחֵי כָּלִים אֱלֹהִים עֲלֵיהֶם אֶלְסֵלָא פֶּרְמַאִיד.

⁵⁾ L. fent, 10. s köv. l.

⁶⁾ 15. s köv. l.

ott a költő csak a midrásból vagy muhammedán forrásokból merítette anyagát.

5—11 (130 kétszoros vers): Gen. 1, 1—31.

12—14 (145 v.): A sátán (Azázél) és az ember teremtése.

15—29 (482 v.): Gen. 2—5.

30—44 (427 v.): Gen. 6—10.

45—59 (485 v.): Nimród és Ábrahám.¹⁾

60—109 (1690 v.): Gen. 11, 29—25, 18.

110—160 (1645 v.): Gen. 25, 19—36 végéig.

161—167 (174 v.): Jób.²⁾

168—195 (794 v.): Józsefet eladják testvérei.³⁾

196—199 (136 v.): Gen. 38.

200—227 (713 v.): József és Zuleikha.⁴⁾

228—288 (1637 v.): Gen. 39, 21-től 50 végéig.⁵⁾

A munka szerkezetére nézve különösen figyelemre méltó, hogy Gen. 37 előtt Jób története van beillesztve. Erre Sáhín már előbb készítette elő az olvasót, mert Gen. 22, 21-hez említi, hogy Jób Úcnak volt a fia.⁶⁾ Egyébiránt e közbeszúrt epizódnak 7 fejezete csak igen szabad paraphrasisát adja Jób könyve 1. és 2. fejezetének. Jób felesége azonosnak mondatik Dínával, Jákób leányával.⁷⁾ Sem Jób barátjai, sem a Jób szenvedéseire vonatkozó párbeszédnek nem említettnek. Csakis felgyógyulásáról⁸⁾ értesülünk és arról, miképen állittatik helyre gazdag-

¹⁾ Gen. 11, 7—28 tartalmának beleillesztésével.

²⁾ E külön felirattal: ספר איוב.

³⁾ A 67. fejezetnek ez a felirata: אנאוי קיצה יוסף פייגמבר ע"ה בא . . . Kezdeté a József prófétáról és testvéreiről szóló elbeszélésnek. A szentirási szövegben Gen. 37, a megfelelő fejezet.

⁴⁾ Ide tartozik Gen. 39, 1—20. A 214. fejezet felirata: אנאוי קיצה זולייבא.

⁵⁾ A 261. és 262. fejezettel (58 v.) végződik a Józsefről és Zuleikháról való elbeszélés.

⁶⁾ M.-ben Jób, az ismert agáda alapján, Fáraó tanácsosainak egyike.

⁷⁾ L. Baba Bathra 15 b.

⁸⁾ Az által gyógyul fel Jób, hogy álmában megjelenik neki Gábiel angyal és hozzá dörgöli szárnyait.

sága¹⁾ és rangja.²⁾ A Jób-epizód az egész munkát két főrészeire osztja, melyek közül a második, az »Elbeszélés Józsefről«, egy külön egészet tesz ki³⁾ és a bibliai szöveghez képest aránylag sokkal terjedelmesebb, mint az első.

Alább szó lesz arról, hogyan viszonylik Sáhín költeménye mint magyarázat és paraphrasis az alapját tevő szentirási szöveghez. Itt csak néhány példáját említem azon szabadságnak, melyet a költő magának megenged a szentírás tartalmával szemben. Gen. 24. fej. 14. versét nem veszi tekintetbe, a Gen. 24,60-ban foglalt áldó ige helyett egészen más tartalmu áldást olvasunk; 25,28 tartalmát pótlólag 27,4 után hozza; Ézsau magánbeszéde, 25,32, egészen eltérő tartalmat kap; Jákób imádsága, 32, 10—13, beszéd alakjában van körülírva; a mit 34,11 Sekhém mond, itt atyjának, Chamórnak van szájába téve; 36,14—30 mellőztetik, hasonlóképen 48,8—27.

A bibliai hősök halálához a költő általános elmélkedéseket fűz a földi mulandóságról; ezek mind azzal az intéssel kezdődnek, hogy az ember ne kösse szivét a világhoz.⁴⁾ Már fent⁵⁾ említve voltak azon rövid paraenetikus mondások, melyekkel a költő sok fejezet végén önnönmagát megszólítja. Egyetlen egyszer a költő a fejezet elején egy kis paraenissal szakítja félbe az elbeszélés folyását.⁶⁾ A Lótról és leányairól szóló elbeszélésbe Sáhín egy hosszabb intő szótatot illeszt bele a borivás ellen;⁷⁾ hasonlóképen Gen. 35,22

¹⁾ Mindent kétszeresen kap vissza, a fiait is; mig leány csak annyi születik neki, amennyi azelőtt volt. Ezt talán a szokatlan שבעה-ből (שבעה helyett, Jób 42, 13) következtette.

²⁾ Fáraó megint tanácsosává teszi.

³⁾ L. fenti, 34. l., 3. j.

⁴⁾ Ily hosszabb elmélkedések fűződnek Nóach (G. 94, 27—52), Sára (96, 1—18), Ábrahám (108, 5—25), József (288, 2—34) halálához. Ez utóbbi elmélkedésben a mindent megsemmisítő sorsot apostrofálja. Hasonlóképen apostrofálja az Ismaél halálához fűzött elmélkedésben a sirnak porát (109, 11—26). Másféle azon elmélkedés, melylyel Nimród halálát kíséri (59, 26—41).

⁵⁾ L. fent. 7. l., 1. j.

⁶⁾ G. 167, 1—4.

⁷⁾ G. 76, 3—12.

tartalmának körülírásába, minthogy Reúbén mámorban követte el bűnét.¹⁾

A munka fejezetei a föliratok által, olykor az említett végversek által is világosan el vannak választva egymástól. Néhányszor, midőn az elbeszélés színhelye változik, a költő erre előkészíti az olvasót, egy erre vonatkozó figyelmeztetést csatolva a fejezet végéhez. Így a Jehúda-epizód (Gen. 38) elején és végén,²⁾ továbbá Gen. 37,31 előtt.³⁾

A Genesiskönyv belső összefüggése a korábban irt Mózes-könyvvel már azon tényben volt megadva, hogy ez amazzal együtt a pentateuchus teljes földolgozásává lett. De Sáhín gondoskodott arról, hogy a Mózeskönyv hőse a Genesiskönyvben is észrevehetően lépjen az előtérbe. A Gen. 6,3-ban⁴⁾ álló isteni ígét azzal bőviti, hogy a Teremtő ünnepiesen előre hirdeti »Jákób törzse mécsesének« jövendő megjelenését; ez alkalommal annak, hogy támadni fog egy próféta, a kihez nem lesz hozzáfogható senki a próféták közt, egy külön fejezetet szentel, melyben röviden mindent összefoglal, a mi Mózes dicsőségét teszi.⁵⁾ Más alkalmakat is felhasznál Sáhín M ó z e s dicsőítésére. Azt az adatot, hogy a vizözön nem érintette Palesztinát,⁶⁾ egy megjegyzéssel kíséri, mely szerint Mózes kedvéért a vizözönnek egy cseppje sem jutott a szentföldre.⁷⁾ Ábrahám látomásában (Gen. 15) Isten az ősatyának Mózes föllépését és működését jövendőli.⁸⁾ Más összefüggésben is olvassuk, hogy Ábrahám

¹⁾ G. 158, 7—17.

²⁾ G. 195, 21: »Most hagyjad Jákób prófétát az ő bajában és halljad a vadászoroszlánról — Jehúdáról — szóló elbeszélést«. — G. 199, 17: »Most hagyjad ezt, hitedhez hí ember; halljad megint a Józsefről szóló elbeszélést«.

³⁾ G. 187, 46: »Te hagyjad most Józsefet Málikkal, jer, halljad a bánatos Jákób történetét«.

⁴⁾ A versben említett százhusz évben Sáhín (Gen. r. 26. szak., Chullin 139 b alapján) célzást látott Mózes életének éveire.

⁵⁾ G. 31. Felirata: **פִּיִּידָא שׁוּדָן נוֹרִי מוֹסָא כְּלִים אֱלֹאֵה עֲלִיָּה אֶלְמֶלֶאם**.

⁶⁾ L. Zebáchim 113 a, Gen. r. c. 32.

⁷⁾ G. 38, 25: **נֶשׁוּד בֵּר וְיִי גָבִי אִזְ אָבִי טוֹפָאן וִי בִהְרִי מוֹעֲגִיזִי מוֹסָאִי**. Ezután következik Mózes dicsérete, a kit »sok évvel, mielőtt szülte anyja az örökkéélő Isten oly annyira kitüntetett.«

⁸⁾ G. 66, 45—51.

prófétai ihletésben előre látta Mózes működését.¹⁾ Lévi születése alkalmából azt mondja Sáhín: Ezután Lévinek nevezte a fiát, kinek tündöklő fény volt szánva a világban. Ama fény a világ urának rendeletére jutott neki, mert Lévitől Mózesnek, Amrám fiának kellett származnia. A teremtés napján az Örökkévaló, az irgalmas Isten mindenhatóságával készítette ama fényt, mely által a sphaerák megvilágosodtak és melylyel benső összeköttetésben voltak. Ama fény a jóságos Isten parancsára Ádám homlokán mutatkozott; Ádámtól a fény a nemzedékeken keresztül Amrámig jutott el a világok urának rendeletére. És e fényből Mózes származott, ki a kegyelemnek volt bányája és Isten oroszlánja.²⁾ — Ez egyuttal hallgatag p o l é m i a az iszlám ellen, melynek prófétájáról azt mondták, hogy fénye már az első ember teremtésénél sugárzott.³⁾ — Végre József is utolsó beszédjében testvéreinek azt jósolja, hogy jönni fog az »Istennel beszélgető, a kinek Mózes lesz a neve.«⁴⁾ Mennyire nyilatkozik különben is Sáhínnak rajongó tisztelete Mózes iránt, azt már fent említettem.⁵⁾

2. A Mózeskönyv.

Valamint »Genesiskönyv«, úgy »Mózeskönyv« is csak oly cím, melyet magam választottam, mert Sáhín sem az egyik, sem a másik munkának sem adott külön címet. Mindkettőt a pentateuchushoz való kommentárnak jelzi. De ez első művére vonatkozólag tüzetesen mondja, hogy tartalmául a tórából Mózes csodatetteit választotta.⁶⁾

A Mózeskönyv 193 fejezetben vagy 10.000 kétsoros verset foglal magában. A bevezető fejezetek közül az első három

¹⁾ G. 97, 6—12.

²⁾ G. 129, 50—56. L. még G. 152, 59 : Simeón és Lévi gonosz tetteiért csak Simeón utódjai bűnhődtek, nem pedig — Mózes kedvéért — Lévi törzse.

³⁾ L. W e i l, Biblische Legenden der Muhammedaner, 14 l.

⁴⁾ G. 287, 29. A koporsójára vonatkozó végrendelkezésében (u. o. 49. v.) azt mondja József, hogy Mózes, Amrám fia, fogja őt Egyiptomból Kanaánba felvinni.

⁵⁾ 19. l.

⁶⁾ L. fent, 10. l.

használó tartalomuak mint a Genesiskönyvben; a 4. és 5., valamint az utolsó fejezetet már fent volt alkalmam felhasználni.¹⁾ A 6. fejezet röviden értesít Izraélnek egyiptomi tartózkodásáról és Amrámról, Mózes atyjáról. Csak a 7. fejezettel kezdődik az összefüggő elbeszélés, még pedig a következő fejezetcsoporthoz:

7—11 (212 v.): A Mózes születését megelőző események.²⁾

12—27 (742 v.): Mózes születése és ifjúkora.³⁾

28—31 (189 v.): Mózes mint pásztor.

32—55 (1272 v.): Exod. 2,23—13,19.

56—64 (504 v.): Exod. 13,20—17,7.

65—66 (277 v.): Harc Amálék ellen.⁴⁾

67—74 (320 v.): Exod. 18—20.

75—77 (140 v.): Exod. 24,12—15; 25 és köv.

78—79 (156 v.): Mózes győzelme az angyalok fölött.⁵⁾

80—89 (421 v.): Exod. 32—34.

90 (75 D.): A szentély felállítása.⁶⁾

91—94 (202 v.): Lev. 9,24; 10,1—11; 23; 24,10—14;

u. o. 23.

95—103 (422 v.): Num. 11; 13; 14; 15,32—36.

104—111 (334 v.): Num. 16; 17.

112—115 (171 v.): Num. 20,1—21.

116—121 (197 v.): Áron halála.⁷⁾

122—126 (267 v.): Harc Arád királya ellen.⁸⁾

127—129 (96 v.): Num. 21,4—9.

130—142 (561 v.): Harc Szíchón ellen.⁹⁾

143—148 (294 v.): Harc Óg ellen.¹⁰⁾

144—158 (531 v.): Num. 22,2—24.

¹⁾ 9. s. köv. l.

²⁾ Itt föl van dolgozva Exodus 1 tartalma.

³⁾ Exod. 2 tartalmával.

⁴⁾ Exod. 17, 8—13.

⁵⁾ Exod. 31, 18.

⁶⁾ Exod. 35 s köv. fejez. alapján.

⁷⁾ Num. 20, 22—29.

⁸⁾ Num. 21, 1—3.

⁹⁾ Num. 21, 21—31.

¹⁰⁾ Num. 21, 32—22, 1.

159—163 (219 v.): Num. 25,1—18.

164—169 (417 v.): Harc Mídján ellen.¹⁾

170—171 (94 v.): Num. 31,11—24; 32.²⁾

172 (130 v.): Mózes beszéde a néphez.³⁾

173—178 (320 v.): Deuteron 31—33.

179—181 (215 v.): Mózes utolsó rendelkezései és búcsúja.

182—190 (706 v.): Mózes halála.⁴⁾

191—192 (91 v.): Visszatekintés.

Mint látjuk, Sáhín a Mózeskönyvben feldolgozott négy pentateuchusi könyvből a nem-elbeszélő részeket alig vette tekintetbe. Exodus 21—23. fejezeteit teljesen mellőzte. A pusztai szentélyre vonatkozó résznek (Exod. 25—39, 35—40) egész röviden két fejezetben⁵⁾ adja a tartalmát. A Leviticus törvényei közül csak kivételesen az ünnepekről szóló szakaszt vette föl költeményébe.⁶⁾ A Numeri elbeszélő fejezetei közül feltűnő módon a 12. fejezet teljesen kimaradt, talán kiméletből Mózes testvérei iránt. Előtérban állanak a hadi események.⁷⁾ A Deuteronomiumból csak az utolsó négy fejezet van fel-

¹⁾ Num. 31, 2—10.

²⁾ Num. 32 tartalmát csak igen általánosan, még a harmadfél törzs nevét sem említve, adja vissza.

³⁾ Megfelel Deuteron. első 30 fejezetének.

⁴⁾ Deut. 34.

⁵⁾ 77. és 90. fej.

⁶⁾ 93. fej. Mint másutt is, Sáhín itt nagy szabadságot tanúsít a bibliai szöveggel szemben. A fejezetet azzal az adattal vezeti be, hogy Mózes magános visszavanultságban átadta lelkét az Istennel való érintkezésnek; ekkor vette az ünnepekről szóló kinyilatkozást, mely e szavakkal kezdődik: »Oh kiválasztott, egységem fényéből teremtet, tudjad, ünnepeimre figyelmeztetlek most, oh nemes ciprusfa!« A Hetek ünnepe és az Ujév kétnapos ünnepeknek vannak említve, a mint a diasporában tartják azokat (20. v.: »hatodik és hetedik Szíván«; v. 24.: »Tisri első napjai«). A sátoros ünnepet követő záróünnepet nem is említi. — Végül azt mondja Sáhín, hogy Izráel népe az ünnepekről szóló törvényt nagy örömmel hallotta, és azután a nép fejei Isten parancsa szerint megállapították minden egyes ünnepnek alapját és szabályait.

⁷⁾ L. alább III. szak., 4. fej.

dolgozva, míg az első harminc fejezet helyét Mózesnek egy hosszabb beszédje foglalja el.¹⁾

A Mózeskönyvben is, mint a Genesiskönyvben, egyes paraenetikus kitérések szakítják félbe az elbeszélés folyamatját: elmélkedések minden földi dolognak mulandóságáról és a sors változandóságáról, József (Exodus 13, 19-hez),²⁾ Mirjám,³⁾ Áron,⁴⁾ Mózes⁵⁾ halála alkalmából; elmélkedés Kórach végéről;⁶⁾ két kisebb paraenesis a Bileám haláláról szóló elbeszélés elején és végén.⁷⁾

Csak csekély számban találhatók M.-ben a költőnek már említett önmegszólításai.⁸⁾

3. Az Ardesírkönyv.

Ezen munka nevét szintén tartalmából kellett megállapítani, mert egyetlen eddig ismeretes kézirata nem foglalja magában a munka kezdetét. Tárgya: A r d e s í r perzsa király élete és ennek keretében a bibliai E s z t e r k ö n y v-ben elmondott események. Míg tehát a Genesiskönyv és Mózeskönyv tisztán bibliai történetet tartalmaznak költői kiszínezéssel, addig az Ardesírkönyv perzsa király e p o s z, a

¹⁾ E beszédnek, mely csak egyes helyeken világosabb célzásokat mutat a Deuteronomium tartalmára, következő az eszmemenete. Közel vagyunk a célhoz (2—3). Féljétek az Istent (4—7). Ne legyetek olyanok mint atyáitok (8—16). A kémek; a pusztai nemzedék halála (17—32). Intések Istenfélelemre és igazságos életre (33—47). Kanaánban nevezzetek ki bírákat (48—57). Engedelmeskedjete a törvénynek, akkor ad nektek az Isten esőt (58—64). A két út (65—73). Egyedül Istennek szolgáljatok (74—88). Isten kegyelme, melyet a pusztában és az ellenséggel viselt harcokban tanusított (89—98). Ha Istenhez ragaszkodtok, továbbra is kegyelmet fog mivelni veletek (99—110). Ég és föld mint tanuk (111—119). Végző intés (120—123). A népnek helyeslő felelete (124—130).

²⁾ M. 55, 54—68.

³⁾ 112, 9—28.

⁴⁾ 118, 8—39.

⁵⁾ 189, 29 - 101.

⁶⁾ 110, 36—52.

⁷⁾ 168, 1—4; 65—69.

⁸⁾ L. fent, 7 l., 1 j.

melybe egy bibliai történeti könyvnek tartalma van beillesztve. Az anyag e minősége miatt a költemény tartalmát úgy mutatom be, hogy sorban ismertetem az egyes fejezetek tartalmát. A bevezető, valamint az elbeszélést magát megkezdő fejezetek hiányoznak. Első fejezetnek tehát itt azon fejezet van jelezve, mely a kéziratban elsőnek áll. Összesen 92 fejezet van. E magmaradt rész verseinek száma 6000. A költemény hőse sajátos módon felváltva Ardesírnek és Bahmannak mondatik. Azért Bahmankönyvnek¹⁾ is nevezhettem volna a munkát, de a másik nevet választottam, mert vége felé inkább az Ardesír név használtatik és mert a munkánkat folytató Ezrakönyvben kizárólag Ardesír a király neve. Bahmant, ki Iszfendijárnak volt a fia és Gustászp unokája, már korán azonosították Ardesírral (= Artaxerxes).²⁾ Sáhín ismertnek tehette föl ezt az azonosítást és azért vegyesen használta mind a két nevet.³⁾ Hogy pedig, a mint ezt Sáhín fölteszi, az Eszterkönynek perzsa királya azonos Ardesírral, azt mint magától értetődő adatot találjuk egy Száadja gáónra visszavezethető arab nyelvű krónikában,⁴⁾ mely Hámánt Ardesír vezirjének mondja,⁵⁾ valamint Josephus⁶⁾ is Ahasvérós helyébe I. Artaxerxest teszi.

Az Ardesírkönyv első meglevő fejezete azzal kezdődik,

¹⁾ Egy Bahmannáme nevű eposzról, melynek ugyanazon király meg annak atyja, Iszfendijár, a hőse, (l. Grundriß der iranischen Philologie II, 234. Közelebbit róla l. Mohl bevezetésében Sahnáme kiadásának első kötetéhez, LXVII s köv. l.)

²⁾ L. Nöldke, Grundriß II, 141, 3. jegyz. L. még Jackson u. o. 635: »Ferner ist es sicher, daß Vohuman, als der Name eines Erzengels, vom Könige Artaxerxes geführt wurde, welchen die Überlieferung einen Sohn Isfendijars nennt«. Tabarinál (I, 687, 9) ezt olvassuk: Bistaszp (= Gustászp) után király lett Ardesír Bahmán, Iszfendijárnak, Bistaszp fiának a fia.

³⁾ Ezt Firdúsi is teszi, a ki Bahman helyett olykor az Ardesír nevet alkalmazza, pl. Sahnáme ed. Leiden, 1755 l. utolsó sor, 1758 l. 1 sor.

⁴⁾ L. Revue des Ét. Juives XLIX, 298 f.

⁵⁾ L. Neubauer, Med. Jew. Chr. II, 108, 9. s.

⁶⁾ Antiqu. XI, 6.

hogy Bahman (Ardesír) királyi herceg haza tért Iránba.¹⁾ A tartalomnak most következő ismertetésében²⁾ az Ardesír nevet használom.

1 (15). Rusztem Ardesírt, a ki tőle tanult jelességet, Iránba küldi, hol Gustászp³⁾ nagyon örül vele.

2 (29). Gustászp lakomát ad. Megemlékezik elvesztett fiáról és Ardesírhoz így szól: Most te vagy Iszfendijár! Annak különösen Bisúten örül, Ardesír barátja.⁴⁾ Gustászp gazdagon megajándékozta Húmot, Réwet, Fírúzt⁵⁾ és más hősöket.

3 (53). Oroszlánvadászat.

4 (58). Egy lakoma után Gustászp reggel lázba esik, Ardesírt hívatja és búcsúszavakat intéz hozzá.

5 (77). Gustászp utolsó tanai és intései Ardesír számára.⁶⁾ G. halála. Gyász és temetés. Harminc nap végén lakoma.

6 (48). Ardesír trónra száll. Kormányelvei. Ünnepi lakomák. Ardesírban fölébred az Iszfendijár után érzett fájdalom. Elhatározza a megtorlást és hadsereget gyűjt.

7 (92). Egy követ jelenti a királynak Rusztem halálát.⁷⁾

1) A fejezet felirata: רוואנה כרדן רוסתם גהת איראן בגאנב בהמן.

2) A fejezet száma mellé rekeszben a benne foglalt verspárok számát teszem.

3) Iszfendijár atyja; Iszf.-ak, kit Rusztem megölt, Ardesír volt a fia (l. fent 1. jegyzet). Az elveszett fejezetekben valószínűleg az volt elbeszélve, miképen nevelte Rusztem Ardesírt. Az első hét fejezet viszonyáról a Sahnáméhoz l. alább III. szak., 4. fej.

4) 21. v.: בשותן . . . רפיק בהמן. Bisúten Iszfendijár testvére, tehát Ardesír nagybátyja. A Sahnámében ő Iszfendijár tanácsadója, l. Schack, Heldensagen des Firdusi (2. kiadás), 405, 412, 421. L. még u. o. 426 s köv. Az Ardesírkönyvben Bisúten mindvégig a király tanácsadója marad.

5) Perzsa hősök e neveit l. Vullersnél, II, 1489 c; 99 a; 700 a.

6) Az utódjához tartott e beszédjében G. felsorolja elődjait ezek Kobád, Káúsz, Khoszrau, Löhrászp.

7) Sáhín röviden elmondja (18—20. v.), miképen halt meg Rusztem: Sagádnak, árulkodó testvérének vermébe esik de azt saját halála előtt nyilával öli meg (l. Sahnáme 1727 s köv. l.). Itt שגאר helyett mindig tévesen שגאל van írva.

Ardesír a sereggel Zábúlba¹⁾ megy, legyőzi Zált, Rusztem atyját és kalitba teszi.²⁾ Hogy a nagy hőssel ily zsarnokul bánik, e miatt nagy gyász uralkodik Iránban. A. prédául ejti Rusztem kincseit, kijelenti, hogy bosszút állt atyjáért és testvéreiért és parancsolja, hogy felgyújtsák a várost. De midőn Bisúten³⁾ a sorsnak változandóságára emlékezteti, visszavonja a parancsot és szabadon bocsátja Zált.

8 (94). A király egy lakomáján szép asszonyokról foly a beszéd.⁴⁾ Ekkor fölkel a hősök egyike, kinek Milád volt a neve⁵⁾ és úgy nyilatkozik, hogy ő az egész világot beutazta, de sehol sem látott oly szép nőt, mint Vasti királyleány, Nebukadneccár leánya.⁶⁾ Szépségének leírása szerelemre gerjeszti Ardesírt,⁷⁾ és Miládot gazdag ajándékokkal küldi Bábelbe, hogy a király részére megkérje Vasti kezét.

9 (71). Milád átadja az ajándékokat és előadja a király ajánlatát. A királynő, Vasti anyja, kegyesen felel és megigéri, hogy harminc nap múltán elküldi leányát Miláddal Perzsába. A határidő lefolyása után Milád emlékezteti a királynőt ígéretére.

10 (63). A királynő haragszik e miatt. Milád bocsánatot kér. Csak négy hónap múlva küldi Vastit gazdag kincsekkel Milád kíséretében Perzsiába; ő maga két állomásig elkíséri leányát. Milád egy napjárásnyi távolságban a főváros⁸⁾ előtt

¹⁾ Arachosia.

²⁾ Ez a részlet nincs meg Firdúszinál.

³⁾ A kéziratban a 73. versben בר רישמן helyett tévesen áll בשותן.

⁴⁾ V. ö. Eszter rabba 1, 10-re (Agada der paläst. Am. III, 77, 5).

⁵⁾ Ez neve egy perzsa hősnek is, a ki Káusz király idején élt. A névről magáról (származik Mithradádból) l. Grundriß der iran. Phil. II, 136.

⁶⁾ Megilla 12 b szerint Vasti Bélsaccárnak Bábel utolsó királyának volt a leánya, tehát Nebúkadneccár unokája.

⁷⁾ Ez tipikus vonás a perzsák romantikus epikájában, hogy a szeretők többnyire, mielőtt egymást szemtől szembe látták volna, leírás hatása alatt szerelmesekké lesznek. L. P. Horn, Die Kultur der Gegenwart I, VII, 253.

⁸⁾ Súsá. A 41. versben: שוש. A folytatásban is ez a főváros neve, de így is neveztetik: שושתר (17, 14; 56, 19).

jelenti érkezését. Ardesír elejébe megy mennyasszonyának. Első találkozás.

11 (53). Az égybekelési szertartást két tűzimádó pap¹⁾ közreműködésével ünneplik. Vasti tanuja Milád.²⁾ Az új házasok szerelme. A hetedik napon Ardesír hódolatokat fogad és kegyeket oszt.

12 (57). Midőn egyszer Ardesír Vastival a borivásnak átadja magát, Vasti azt a kérelmet intézi hozzá, hogy alattvalóitól vegye el minden gazdagságukat, úgy hogy senkinek ne legyen több birtoka, mint a mennyi szüksége van táplálékra és ruhára. Így látta ezt atyjától, Nebúkadneccártól.³⁾ Ardesír eleinte vonakodik teljesíteni kérelmét; de midőn Vasti kijelenti, hogy Manátra, meg Zendre és Pázendre esküdött,⁴⁾ hogy megöli magát, ha nem teljesíti óhaját, a király enged kérelmének.

13 (52). A jogtalan határozat végrehajtása. Vasti megtölti a királyi kincstárakat. Zsarnokság és elvadultság uralkodik Perzsiában.

14 (42). Vasti fiat szül, ki Séró⁵⁾ nevet kapja. Az ország nagyjai hódolnak a királynak.

15 (30). Vasti folytatja zsarnokságát. Parancsára zsidó nőket⁶⁾ kényszerrel hoznak a palotába, a hol azokat kegyetlen módon kinozza.⁷⁾ Senki sem mer panaszt emelni ellene a királynál.

16 (56). Egy estén arra a gondolatra jön Ardesír, hogy

1) 18. v.: מילאד דו גווקה בר נוזידה אתשכדה דאר כאר דירה.

2) 24. v.: נפיל ושתי.

3) 27 s köv. v.: מן דוכת בוכתנצר שאהם
הם צאחב תיג וגנג וראהם
אז באב כיד אין טריק דידם
אין פנר פדר שהא שנידם.

4) 42. v.: במנאת ווגר ופאוגר כורדם . . . סווגר.

5) A Sahnámében Séró vagy Sérói (Séróé) II. Chosraunak a fia. L. Nöldke, Geschichte der Perser (Tabari), 361. l.

6) 7. v.: גנדי זי יהוד עוורתאן.

7) Arra kényszerítette a nőket, hogy órákon át a vízmedencében maradjanak és azután sajátkezüleg földet szórt meztelen testükre. Ennek a vonásnak alapját azon agáda (Megilla 12b) teszi, mely szerint Vasti a zsidó nőket arra kényszerítette, hogy szombaton meztelenül dolgozzanak.

egyedül és álruhában bejárja a fővárost, hogy lássa, mi történik benne. Egy házból panaszszó hallatszik és Istenhez forduló könyörgés Ardesír ellen, ki a világot egy nőnek szolgáltatja ki. Ardesír félelmet és bűnbánatot érez. Reggel megparancsolja a vezírnek, hogy véget vessen a jogtalanságoknak. Nagy öröm Iránban. Vasti bánkódása.

17 (21). Ardesír elhatározza, hogy mindent jóvá tesz és ezentúl igazságosan uralkodik. A birodalom nagyjai gyülekeznek Súsában. A kifosztottak a király előtt megjelennek, a ki hat hónapon át kegyeket oszt.

18 (73). Ardesír parancsára Milád görög vendégeket hí az udvarhoz.¹⁾ Lakomát ad, melynél a vendékek egyike, Gulsád²⁾ művészetével egyre jobban gyönyörködteti a királyt. Énekét különböző hangszereken kíséri. A király 2—3000 dénárt ígér neki évi fizetésül, ha nála marad. Gulsád beleegyezik.

19 (29).³⁾ A király Irák emberei számára ünnepet ad, mely hat hónapig tart. Gulsád játéka. A legkülönfélébb borok.⁴⁾

20 (206).⁵⁾ Az ünnep után Ardesír lakomát ad az előkelőknek. Gulsád játszik. A beszélgetés a női szépségre kerül;⁶⁾ kiki saját országának, China, Szamarkand,⁷⁾ Kasmír, Róm

¹⁾ 6. v.: »Mert az ének (a zene) Rúmból származott« זירא כד (שרב זרום בר לאסת); épúgy 20, 23. Sáhín e felfogást abból meritette, a mit Nizám az Iszkendanáme második részében Plátóról mond. L. művemet: Nizâmis Leben und Werke, 79. l.

²⁾ Vullers szótára nem hozza ezt a nevet: גולשאר (»a rózsának örvendő«).

³⁾ Itt kezdődik a bibliai Eszterkönyv feldolgozása. Ebben a fejezetben: Eszt. 1, 3—8.

⁴⁾ A 23. vers felsorolja a bornak különböző fajtáit:

שאמי חלבי לודי ותאזי
רומי ור"י (ו) קימי וקאזי

A borok tehát a következő városokból és vidékekből származnak: Damaskus, Aleppo, Lydia, Arabia, Róm, Raj, Kum és Káz (ez talán a. m. Kazwin).

⁵⁾ Eszter 1, 9—22.

⁶⁾ L. fent 43. l., 4. j.

⁷⁾ Itt következik még egy ברסר, nevü ország, a melyet azonban nem tudok azonosítani.

asszonyait dicséri, Ardesír pedig Babel asszonyainak szépségét magasztalja, akik közül egyet magáénak mondhat. Meghagyja Vastinak, hogy jöjjön. Vasti elhatározza, hogy meztelenül mutatkozik. De midőn leveti ruháit, Isten rendelete által rútol van elcsúfítva.¹⁾ Ujra öltözködik és azt izeni a királynak, hogy nem akar jönni. Egy másik izenetre elhatározta, hogy elfátyolozva megy oda, de Isten úgy rendeli, hogy farka nő, mely kigyó módjára kanyarodik.²⁾ Vasti most vonakodását a királynak küldött gőgös, sértő üzenettel kíséri. A király megharagszik és lefejezteti Vastit. Az esetet följegyezteti, intőpéldául az asszonyok számára. Megrészegedik, és midőn másnap reggel fölébred, Vastiról tudakozódik. Csak a királyi háznak egy régi szolgája, a több mint százéves Hégaj³⁾ meri emlékeztébe szólni a történeteket. Ardesír sir és gyászolja Vastit. Végre lecsillapodik.

21 (40).⁴⁾ Ardesír a borivásra adja magát és bánatosan megemlékezik Vastiról. Bisúten tanácsára parancsolja, hogy az ország legszebb leányait hozzák Súsába, hogy közülök választhasson. Több mint 2000 szép hajadont hoznak Súsába.

22 (66). Ardesír meglátogatja az összegyűlt szép hajadonokat Gulsád, Milád és más nagyok kíséretében. Ünnepi lakomát rendez, melynél a szépek közül hetet⁵⁾ kiválaszt és azokat Hégajnak adja át őrizetre és szépségük ápolására.⁶⁾ A többiek közül egyet-egyet Bisútennek, Gulsádnak, Miládnak és Fírúznak ad ajándécul. Azután meghagyja Bisútennek, hogy a következő napon a többieket mind nőül adja az emireknek és nagyoknak.

23 (27). Bisúten és Milád végrehajtják a parancsot. Az utóbbi megáldja a királyt.

24 (22). A nők házának, mely Hégaj őrizete alatt áll, leírása.

¹⁾ L. Megilla 12 b: »bélpoklossá lett«.

²⁾ L. Megilla u. o.

³⁾ חֵגַי, l. Eszter 2, 3.

⁴⁾ Eszter 2, 1—4.

⁵⁾ A szám Eszter 2, 10-ből való.

⁶⁾ Itt (37—45) következik Eszter 2, 12 tartalma, a perzsa királyi udvar szokásául bemutatva.

25 (60).¹⁾ Mordekháj, zsidó számkivetett Súsában. Eszter született atyjának, Mordekháj nagybátyjának halála után, nem sokkal születése után pedig elvesztette anyját. Mordekháj gyermekül fogadja Esztert és zsidó dajkát tart neki. Eszter életének első éve. A tizéves Eszter. Mordekháj félti a királytól és elrejtí Esztert, a kit a saját népéből való ifjúhoz szeretne nőül adni.

26 (39). Egy öreg asszony jön a királyhoz és elbeszéli neki, hogy midőn a városban koldult, egy csodaszép leányt látott (Esztert), kitől alamizsnát kapott. A leány szépségének leírása nagy benyomást tesz a királyra.²⁾

27 (72).³⁾ Ardesír parancsára Hégaj a Mordekháj házába megy, hogy Esztert az udvarhoz vigye. Eszter egy éven át a nők házában marad; mialatt Ardesír szerelme nőttön nő.

28 (31).⁴⁾ Hét válogatott szép hajadont a királyhoz visznek. Azután Sáas⁵⁾ őrizetére bizzák.

29 (35). Hégaj emlékezteti a királyt Eszterre.⁶⁾

30 (41). Készülés az egybekelési ünnepre. Fírúz és Hégaj gazdag ajándékokat visznek Mordekháj házába.

31 (43). Mordekháj elfogadja az ajándékokat; elmélkedik a gazdagság hiábavalóságáról. Eszternek jó tanácsokat ad és elbúcsúzik tőle. A következő nap reggelén eljön Hégaj, hogy Eszterre királyi díszet adjon.

32 (104)⁷⁾ A királyi palota bejáratánál Firúz, Bisúten és Milád a birodalom nagyjaival és hőseivel együtt várják a nagy kísérettel gyaloghintón érkező Esztert; udvarhölgyek üdvözlík, Hégaj és a főpap⁸⁾ vezetése alatt. Eszter az őt ki-

¹⁾ Eszter 2, 5—7.

²⁾ L. fent 43. l., 7. j.

³⁾ Eszter 2, 8—9.

⁴⁾ Eszter 2, 13—14.

⁵⁾ שעש, a metrum kedvéért rövidítve שעשנו-ból.

⁶⁾ A föltevés az, bár nincsen tüzetesen elmondva, hogy Eszter egy év letelte után gyámjának házába tért vissza, hogy onnan a királylyal kötendő házasságra megint a palotába vitessék.

⁷⁾ Eszter 2, 15—18.

⁸⁾ 14. v.: מויד; épúgy a 23. versben. E szót csak מויד-ből

sérő hajadonokkal együtt a király belső szobájába megy.¹⁾ A főpap a házassági szertartást végzi.²⁾ A király szereti Esztert. Fejére teszi a koronát. A hetedik napon ünnepi lakoma. Gulsád játéka. A király dús ajándékokat oszt ki és parancsolja, hogy mindenütt igazságot míveljenek.

33 (72).³⁾ A királyi palotában tartózkodó Mordekháj hallja,⁴⁾ hogy két szolga, kik őrt állnak a háremben, midőn a király Eszternél van, összeesküdött a király megmérgezésére.⁵⁾ M. ezt elbeszéli Eszternek, a ki a királynak jelenti.

34 (57).⁶⁾ Másnap reggel az összeesküvők a királynak odanyújtják az italt, melybe mérget tettek;⁷⁾ de a király kényszeríti őket, hogy ők maguk igyanak belőle. A méreg hatása. Az összeesküvők a hóhérnak adatnak át.

35 (25).⁸⁾ Mordekháj érdemét följegyzik azon könyvben, melybe a király be szokta iratni a jó cselekedeteket.

36 (23). Hámán, egy Görögországból jött okos férfiú, Súsában telepedett le és a királyi palota közelében házat vett magának. Az a terve, hogy a Bisúten vezir segítségével magas rangra emelkedjék.

37. (10). Bisúten megígéri Hámánnak, hogy bemutatja a királynak.

38 (46). Egy lakoma alkalmából, melynél Gulsád is hallatja magát, beszél Bisúten a király előtt Hámánról, az okos kereskedőről. Hámánt hozatják; üdvözli a királyt és nagybecsü drágaköveket ad neki ajándékol. Ardesír megkedveli és bizalmas tanácsosává teszi.⁹⁾

(móbed) lehet magyarázni; úgy lett belőle, hogy tévedés történt midőn a perzsa-arab írásból átírták héber írásba, (l. fent 16. l., 3. j.).

¹⁾ שבתאן.

²⁾ 27. v.: מויד בבוריד עקר או שאר (l. fent 47. l., 8. j.).

³⁾ Eszter 2, 21—22.

⁴⁾ 47. v. M. értette a 70. nyelvet; l. Megilla 13 b.

⁵⁾ L. Megilla u. o.

⁶⁾ Eszter 2, 23.

⁷⁾ L. Pirké R. El. c. 50.

⁸⁾ שחר יונסאן (a ס törlendő). A szeptuaginta (Eszter 9, 24) Hámánt makedóniai eredetűnek mondja. A 48. fejt. 75. versében Sáhín סאחין-ot nevezi Hámán hazájául.

⁹⁾ אנים דרגאה (42. v.) »a trónnak meghittje«.

39 (82).¹⁾ Egyszer a király kiváló módon tünteti ki Hámánt lakoma alkalmából. Firúz mellé ülteti, saját ruháját adja neki és mámorában Bisúten helyébe vezirnek nevezi ki. Az udvarnál mindenki térdet hajt előtte, Mordekháj kivételével, aki azzal okolja meg vonakodását, hogy Hámán bálványképet hord a nyakán.²⁾ Hámán haragja és bosszútervei.

40 (31).³⁾ Hámán Izraél népének megsemmisítését veszi szándékba. A hónapok kisorsolása. Adár hónapját azért tartja kedvezőnek, mert abban halt meg Mózes; de nem tudja, hogy Mózes születése is Adárban volt.⁴⁾

41 (82).⁵⁾ Hámán kérelmére és rágalmazó jelentései alapján a király elrendeli a zsidók kiirtását. A tartományoktól beérkező kérvényeket, melyek a rendelet visszavonását kívánják. Hámán felolvassa a királynak, de csak azért, hogy a rendelet megerősítését kieszközölje.

42 (97).⁶⁾ Mordekháj gyászruhában a királyi palota előtt. Eszter Dániel prófétát⁷⁾ küldi hozzá. M. első és második üzenete E.-hez. Eszter elhatározása.

43 (41).⁸⁾ Dániel átadja Mordekhájnak Eszter üzenetét a megtartandó általános böjtről. M. hitsorsosáival együtt mély gyászban ül.

44 (56).⁹⁾ Eszter három napig böjttől; azután a királyhoz megy. Isten rendkívüli kellemet és szépséget ad arcának.¹⁰⁾ A király, kit borozásnál talál, elfogadja meghívását.

¹⁾ Eszter 3, 1—6.

²⁾ 63. v.: דר גרדן או בותיסת פייווסת. Eszter rabba szerint (3, 4-h ez Mordekháj így válaszolt: E gonosz önnönmagát teszi bálványnyá (ורשע זה עושה עצמו עבודה זרה). A mit Sáhínnál olvasunk, talán azon alapszik, hogy a midrási mondatban לעצמו-t olvasta עצמו helyett.

³⁾ Eszter 3, 7.

⁴⁾ L. Megilla 13 b.

⁵⁾ Eszter 3, 8—15.

⁶⁾ Eszter 4, 1—14.

⁷⁾ Sáhín egyszerüen Dánielt teszi Hatákh helyére, Megilla 15 a nyomán.

⁸⁾ Eszter 4, 15—17.

⁹⁾ Eszter 5, 1—4.

¹⁰⁾ L. Megilla 15 b.

45 (30).¹⁾ A király Hámánnal Eszternél. Második meghívás.

46 (57).²⁾ Hámán haragja, midőn Mordekhájt megpillantja. Azt tanácsolják neki az övéi, hogy a királytól engedélyt kérjen M. felakasztására. Hámán nagy akasztófát állít föl, s e célból saját házának födeléből vesz ki gerendákat;³⁾ szolgálinak parancsolja, hogy készen legyenek, míg a királytól visszajön.

47 (141).⁴⁾ Isten akarata folytán a királynak álmatlan éjszakája van. Azon töprenkedik, miért hívta meg Eszter Hámánt.⁵⁾ Végre hivatja a királyi írókat — Hámánnak voltak a fiai — hogy felolvassanak neki azon könyvből, melyben az érdeemes cselekedetek föl vannak jegyezve; az a szándéka, hogy jóvá tegyen netaláni mulasztást ama cselekedetek megjutalmazásában. Az írók Mordekháj érdemét találván följegyezve, el akarják azt titkolni a királytól; de a könyvből magától hallatja magát az arra vonatkozó följegyzés.⁶⁾ A király hivatja az előszobában várakozó Hámánt, a kinek válaszolnia kell a király azon kérdésére, hogy mily kitüntetésben részesüljön a megjutalmazandó ember; Hámán a kérdést önönmagára vonatkoztatja. Most kénytelen, minden ellenvetés⁷⁾ dacára, elvállalni azon megbizást, hogy személyesen hajtsa végre Mordekháj kitüntetését.

48 (130).⁸⁾ Hámán Mordekháj házában. Egy tanulással foglalkozó fiútól kérdezi, mit tanul.⁹⁾ Mordekháj a végrehajtandó kitüntetés előtt fürdeni kíván. Hámán őt a fürdőben kiszolgálja és Mordekháj arra emlékezteti Hamánt, hogy görög

¹⁾ Eszter 5, 5—8.

²⁾ Eszter 5, 9—14.

³⁾ Ehez ezt a részletet füzi: Azon éjjel három személy leesett a háztetőről és meghalt.

⁴⁾ Eszter 6, 1—10.

⁵⁾ L. Megilla 15 b.

⁶⁾ L. u. o.

⁷⁾ Megilla 16 a nyomán.

⁸⁾ Eszter 6, 11.

⁹⁾ 23. v.: גַּה דְּרַסִּי מִי בְּכֹאֲנִי. Ez, valamint a következő részületek, Megilla 16 a-ból való.

hazájában valamikor borbély volt.¹⁾ Más megalázások, melyek Hámánt Mordekháj részéről érik. Félreértés következtében bántalmazza saját leánya, a ki azután kétségbeesésében a háztetőről ledobja magát.

49 (23).²⁾ Hámán párbeszéde feleségével.

50 (24).³⁾ Eszter második lakomája. Ardesír kegyelmetlenül viselkedik Hámán iránt. Gulsád játéka.

51 (68).⁴⁾ Eszter vádja Hámán ellen. A király haragosan a kertbe megy, a hol látja, hogy fákat vágnak le és megtudja, hogy ez Hámán parancsára történik.⁵⁾

52 (28).⁶⁾ Ardesír Hámánt térdelve találja Eszter előtt és parancsolja, hogy őt felakasszák.

53 (41).⁷⁾ Charbóna jelenti, hogy Hámán akasztófát készítettett Mordekháj számára. Ezen akasztják föl Hámánt. Eszter Hámán vagyonát kapja. Mordekháj kitüntetése.

54 (63).⁸⁾ A király teljesíti Eszter további kérését. A király új rendelete a zsidók javára.⁹⁾

55 (24).¹⁰⁾ Mordekháj nyilvános kitüntetése. A zsidók öröme.

56 (29).¹¹⁾ A súsai zsidók győzelme ellenségeik fölött.¹²⁾

¹⁾ A talmud egy barátja szerint (Megilla u. o.) Hámán azelőtt borbély volt כפר קרצום-ban. A midrás szerint (Lev. r. 28. fej., Eszter r. ad locum) atyja borbély volt כפר קרינום-ban. Sáhín e helyeket mellőzi és Rúmot nevezi, mert szerinte Hámán Görögországból jött Perzsiába (l. fent, 51. l., 8. j.)

²⁾ Eszt. 6, 12 f.

³⁾ Eszt. 6, 14; 7, 11.

⁴⁾ Eszt. 7, 2—7.

⁵⁾ L. Megilla 16 a.

⁶⁾ Eszt. 7, 8—9.

⁷⁾ Eszt. 7, 9—10; 8, 1—2.

⁸⁾ Eszt. 8, 3—15.

⁹⁾ A rendeletet tollba mondja a királyi írónak, még pedig azt a zsidó vallás szellemében fogalmazva; kezdi a Teremtő dicséretével és Mózesre vonatkozó áldásokkal.

¹⁰⁾ Eszt. 8, 15—17.

¹¹⁾ Innen kezdve (a 60. fejezetig) Sáhín nem követi pontosan a bibliai szöveget.

¹²⁾ Az Eszter 9, 10-ben olvasható határozott adat ellenére Sáhín (23 s köv. v.) felsorolja azon drága zsákmánytárgyakat, melyek a győztes zsidók kezébe kerültek.

57 (93). Hámán fiainak szökése. Csak tizen közülök, a király irói,¹⁾ Súsában maradnak és Mordekháj ellen izgatnak. Ezt Mordekháj jelenti Eszternek, ki a királytól engedélyt kér Hámán fiainak kivégzésére. Letartóztatásuk.

58 (45). Hámán fiait a fegyverben levő zsidók jelenlétében felakasztják. Ijedség Súsában. Áttérések a zsidó vallásra.

59 (32). Mordekháj leromboltatja Hámán házát és szétosztatja kincseit a zsidók közé. A zsidók diadala.

60 (55). Eszter fölkéri Mordekhájt, hogy a történeteket írásban megörökítse és minden időkre elrendelje az elbeszélés felolvasását. Mindent fölír, még pedig 130 példányban,²⁾ melyeket az összes tartományokba küld, kísérő levéllel a zsidókhoz.³⁾ Ezek elfogadják a Púrím-ünnepet és az Esztertekercset. A Púrím-ünnep fennmaradása. Mordekháj és Eszter dicsősége.

61 (39). Ardesír és Eszter boldogsága. Eszter fiat szül, ki Kóres nevet kapja.⁴⁾ Bisúten tanácsára Kórest négy éves korában bölcs férfiak nevelésére bizzák. Tíz éves korában Kóres egész Iránt utazza be és mint fegyverhez értő lovag oly dicsőségre tesz szert, mint hajdan Rusztem, Zál fia.⁵⁾

¹⁾ L. fent, a 47. fej. alatt.

²⁾ 26. v.: **י דפתר נאמדאר רר סאכת וו וי צר [ו]סי [מ]גלר בר**. A 130 alkalmasint kikerekítése a perzsa birodalom tartományai számának (127).

³⁾ A kísérő levél (29–35) szövegében azt mondja Mordekháj: **נאמש בנהאדם מגילה יעני כי עטאי רב אעלא**. »Az irat nevét így állapítottam meg: Megilla, t. i. hogy az a legfelső Úrnak ajándéka«. Ez a **מגילה** szónak valamely etymológiáján alapszik. Talán **מגן** ígére gondolt Sáhín, melynek értelme: ajándékoz, mert föltehetette a **נ** és **ל** betűk cseréjét.

⁴⁾ Különben hagyományos föltevés, hogy Darjáves (Darius) Eszternek volt a fia, l. Ábrahám Ibn Dáud, Sz. Hakabbála, 52 l. (ed Neubauer); Tószáfóth Rós Hassána 3 b. — Masz'údi (II, 127) azt említi, hogy Bahmannak, a kit ő Cyrussal azonosít, zsidó anyja volt, Sául királynak egy ivadéka. Hamza Iszfaháni (87 b) azt mondja, hogy a zsidók helytelenül Bahman királyt Kóressel tartják azonosnak. L. Kobak, Jeschurun VIII (1871), 25. — Tabari (I, 653, 16) mint a keresztények állítását említi, hogy Eszter Ahasvérósnak fiat szült, kit Kóresnek nevezett.

⁵⁾ 39. v.: **משחור שור או בנאם דארי**
נון רוסתם זאל דר סווארי.

62 (124). Tavasz Súsában. Ardesír vadászatra megy a nagyjaival. Fiai, Séró és Kóres, kísérik. Kóres harminc gazellát ejt meg. Séró elveszíti az erdőben az üzőbe vett vadnak nyomát. Lova vonakodik tovább menni. Akkor gyalog folytatja útját az erdőben, lova elszalad. Különféle vadászati kalandok.

63 (25). Éjjel az erdőben. Séró két oroszlánt öl. További vadászati élmények.

64 (118). A tizedik napon farkasok támadják meg Sérót, de egy tüzhányó sárkány által öletnek meg. Kivezető utat keres, rá talál lovára és egy gyönyörű kerthez ér, melynek közepében, csodaszép virágoktól körülvéve, egy vizmedence volt. A Sérótól üldözött gazella a medencében eltűnik, Séró pedig a medence szélén elalszik.

65 (56). Midőn felébredt, nem látott semmit a medencéből és a kertből, hanem paradicsomszerű vidéken találja magát. Hirtelen ott terem hat szolga és tíz szolgáló. Ezeknek vezére jelenti, hogy úrnőjük küldte őket, hogy őt hozzá kísérvék. Séró követi őket és nemsokára jön egy lovag, a ki őt a királyleány nevében üdvözli. Egy mérföldnyi lovaglás után tiszta ezüstműből való gyönyörű kastélyhoz érnek. Ebben egy arany bekerítésű vizmedence volt, melyben ezüst halak¹⁾ szökdeltek.

66 (346). Sérót a kastélyba kísérik. Ott, trónon ülve, egy gyönyörű nő üdvözli. Azt mondja neki, hogy ő az a fehér gazella, melyet Séró a vadászaton vett üzőbe. Meglátván őt Ardesír és Kóres oldalán, szerelmet érzett iránta és azon külféle vadászati kalandokat okozta neki, melyeknek következtében ide került. Mahzád ő, Barknak, a dzsinnek királyának leánya. Két évvel ezelőtt meghalt az atyja, és most ő birodalmának örököse. A perik királyai Indiából, Irákból és minden országból eddig hiába kérték a kezét. Országa Khinához tartozik és a legkiválóbb mind a királyságok között.²⁾ Ardesír birodalmától idáig kilenc hónapnyi út van. Séró nála maradjon. Ezután megöleli Sérót, a ki szerelmét viszonzozza. Másnap reggel csodálatos kertbe mennek, a melynek viz-

¹⁾ L. fent 21. l., 6. j.

²⁾ 58. v. : אין בום ואר אז חסאב גינסת
אז גומלה מולכה גוינסת.

medencéjéből isznak. Mahzád emberi hűtelenségtől fél. Séro megnyugtatja őt, Mahzád pedig lecsillapítja a Séroban fölszálló honvágyat. A kertnek csodái. A kert végén rózságyak között magasan emelkedik egy sirbolt, melyben Chaurang¹⁾ pihen, a kastélynak bölcs építője. A sirbolt fölött egy madár folyton csapdossa szárnyait. Mahzádnak egy varázsigéjére megáll a madár és egy titkos ajtó nyílik, melyből két oroszlán lép ki. Ezután Séro és Mahzád a sirbolt belsejébe mennek, a hol egy föliratot olvasnak, melyben Chaurang — a peri-királyoknak elismert feje — önnönmagáról beszél és a világ hűtelenségére és mulandóságára emlékeztet. Sirva hagyja el Séro a sirboltot, mely visszanyeri előbbi elvarázsolt állapotját. Most a szerető pár számára boldog élet kezdődik, szerelemben és vigságban.

67 (20). Egy év múlva Mahzád fiat szül, ki Mahjár nevet kapja és két éven át két dajka ápolása alatt marad.²⁾ Az ujszülöttnek üdvözlésére a perik királyai gyülekeztek.

68 (137). Séro vágyat érez atyja után, kit meg akar látogatni és Mahjár bemutatásával örvendeztetni. Mahzád beleegyezik az utazásba; bűvösség által egy éjszakában Iránba jutnak nagy kísérettel, az Alvend hegy aljához, azon hely közelébe, melyben épen akkor Ardesír tartózkodott az ő kíséretével.

69 (44). Ama vadászai után, melynek alkalmából Séro eltűnt, Ardesír és Kóres kivonultak, hogy keressék az elveszettet. Tíz nap múlva visszatérnek Súsába és gyászolják az eltűntet.

70 (50). Az öreg Bisúten azt tanácsolja a királynak, hogy megkérdezze a csillagjósokat. Tíz csillagász megjelenik a király előtt és legifjabbikuk azt mondja neki, hogy Séro Khinában

¹⁾ 234 v.: כְּוֹרֶנֶג; alább (279. v.): כְּוֹרֶנֶג פֶּרִי. A tündérkastély építőjének e neve talán nem más mint כְּוֹרֶנֶגָא, a mint a Bahrámgúr számára No'mán b. Mundhir által épített kastélynak egy részét nevezték; magának a kastélynak Chawarna (arabul: Chawarnak) volt a neve (l. Vullers I, 750 a). Nizámi a Heft Pcikar c. művében leírja e hires kastélyt. Bővebbet róla l. Tabarinál (Nöldeke, Geschichte der Perser und Araber, 79. s köv. l.).

²⁾ Mahjár azon móbednek is a neve, ki Dará (Dárius) király megölésében részt vesz. L. Sáhname, 1800 l., 316. v.

él egy tündér társaságban, a ki őt és fiát három év múlva vissza fogja hozni.

71 (148). Egy ünnepi lakomán Kóres Ardesír mellett ül és testvérének emlékére iszik. Hét napig tartott az ünnep, melyet Gulsád játéka is szépített. A nyolcadik napon vadászni mennek, és egy hónapig tart a vadászat. Ardebíl¹⁾ irányában gyönyörű vidékre jönnek, melynek szépsége annyira elragadtatja a királyt, hogy egy város alapítására választja. Az építéssel Húmot²⁾ bizza meg, Bisúten fiát. Vele együtt vezetik az építést Khoszrau, Sírcsang és Bahzád³⁾, kiknek mindegyike húsz számártehernyi aranyat kap. Az alapvetésre alkalmas napot kiválasztván, az építési munkát 100 marha és 1000 juh áldozásával kezdik. A király megnézi a nagy költségek árán épített várost és megparancsolja Khoszraunak, hogy tűz-templomot építsen benne, Ebben meggyújtják az oltár tűzét és csillagjósok felügyeletére bizzák. A király az új várost saját nevéből Ardesírábádnak⁴⁾ nevezi és gazdagon megajándékozza az építésnek végrehajtóit.

72 (224). Húm jelenti Kóres érkezését és ezért a királytól és Kórestől ajándékokat kap. Kóres Fírúzzal és Bisútennel eléjébe megy testvérének. Séró visszontlátása atyjával. Mahzád üdvözli a királyt, mindkét kezét csókolva. Mahjárt dajkája a nagyatyához viszi. Séró az egész éjszakát atyjánál tölti. A következő napon Ardesír ünnepi lakomát ad. Fírúz és Samába⁵⁾ elmennek, hogy elhozzák Mahzádöt és kíséretét. A lakoma. Gulsád játéka.

73 (88). Séró és Mahzád lakomát rendeznek a király és Irán nagyjai tiszteletére. Séró maga kiszolgálja a királyt.

74 (89). Ardesír és két fia meglátogatják az új várost.

¹⁾ 48. v.: ארדוויל (Ardebil Ádherbeidzsánban).

²⁾ חום, (mindig így van írva, הום helyett).

³⁾ 90. v.: כסרו שירצנג ובהזאר.

⁴⁾ 127: מן נאם וי ארדשיר אבאר בנהאדם. Alább (144 v.) azt mondja Sáhín, hogy most ונאן a városnak neve. Zangán (arabul Zandzsán) Kazvín és Tabríz között fekszik és Ardesír Babakán által alapított (l. Vullers II., 154 a).

⁵⁾ שמאבה (131. v.). L. e nevet alább is, 79–81. fej. alatt.

A város ünnepies feldiszitése. Mánú¹⁾ helytartó hat mérföldig elejébe megy a vendégeknek. Hódolás. Ünnepi bevonulás. Lakoma. Visszatérés Súsába.

75 (103). A király vadászni megy. Szabadban 120 móbed tüzet gyújt »alóefából, ciprusfa és puszpánkfa helyett«. A király örül Sérónak és megcsókolja szemein és orcáin. Másnap Séró elutazik Khinába. A király három állomásig kíséri. Búcsubeszédje. A vadászat folytatása. Ardesír egy szép vidékre jön, a hol vízvezetéket épített és várost alapít. Ezt a nevet adta neki: Mar Ardesír.²⁾ Azon hegyen, mely mellett alapította a várost, tűztemplomot emel és csillagjósokat tesz beléje, kiket gazdagon megajándékoz.

76 (74).³⁾ Séró engedélyt kér atyjától, hogy visszatérhessen Khinába, minthogy Mahzád már egy éve távol van országától. Ardesír arra kéri, hogy még hét napig maradjon. Azután elbocsátja gazdag ajándékokkal. Ő maga Kóressel visszatér Súsába. Az ujév⁴⁾ idején, elérkezvén a melegebb évszak, Púraszba⁵⁾ mennek, a király vadászati állomására. Ardesír a vadászáton két oroszlánt ejt és visszatér Súsába.

77 (27). A szép évszak Súsában. A király vadászata az Alvend hegyén.

78 (90). Séró és Mahzád megint ezüstkastélyukban vannak és vigan folytatják életüket. Minden hónapban tiz napot a vadászatnak szentelnek. Sérónak egy álma alkalmat ad egy másik utazásra Iránba. Az Alvend hegyhez érkeznek, de csak a következő napon akarják fölkeresni Ardesírt. Vadászni mennek.

¹⁾ 31. v.: מאנו . . . אמיר ונגאן. A városi kapitány (שהנה) neve מוקבל גוי (32. v.)

²⁾ 83. v.: בנהאר מר ארדשיר נאמש. Ehez S. ezt a megjegyzést fűzi (84. v.): Midőn e városból vitézek sarjadztak, mindnyájan így nevezték: Sahrgawz (Diófaváros).

גון גונצה אואן ילאן שכופתנר
נאמש דמה שדר גוון גופתנר.

³⁾ E fejezetben Séró elutazása, mely már a 75. fejezetben beszéltetett el, más módon van elmondva.

⁴⁾ Tavaszszal.

⁵⁾ פורם, vagy פוראם.

79 (39). A vadászat alatt Sérót hirtelen valaki elragadja és hegyen völgyön át a nagy óceán egy szigetéhez, a Káf hegység¹⁾ széléhez viszi. Elvivője Samába²⁾ király, a ki a Kelet és India fölött uralkodott.³⁾ Samába azt mondja Sérónak, hogy ő szereti Mahzádöt, Sérót pedig meg fogja ölni. Már kész volt a hóhér, ekkor öreg vezírje azt a tanácsot adta Samábának, hogy Sérót egy verembe zárja és ott szigoruan őriztesse. A tanács végrehajtása.

80 (99). Mahzád keresteti az eltűnt Sérót. Tudomást vesz arról, hogy Samába hová vitte. Hadait kiküldi Samába megfenyítésére.

81 (50). Mahzád azon szigetre megy, melyen Sérót fogva tartják és kiszabadítja a veremből. Samába megöletik. Utódjává lesz Chorna,⁴⁾ Mahzád hadvezére. Séró és Mahzád visszatérnek az Alvendhez és üdvözik Ardesírt.

82 (26). A visszontlátás örömei.

83 (29). A vig együttlét egy hónapig tart.

84 (72). Az Alvenden lefolyó vadászat alkalmából Séró nádistól körülvett vízbe esik és oda vész. Dzsa'd⁵⁾ felhozza Séró holttestét a vízből. Mahzád fájdalma.

85 (40). Mahzád halotti siralma Séróért.

86 (24). Mahzád kéri a királyt, hogy magával vihesse Séró holttestét. A király visszautasítja kérelmét.

87 (30). Mahzád felelete.

88 (28). Bisúten tanácsára a király végre enged.

89 (21). Ardesír érzelmes szavai menyéhez. Mindketten sirnak.

90 (53). Mahzád bucsúszavai és elutazása. Szamúm⁶⁾ előre megy és Szahábnak⁷⁾ viszi a gyászhirot; ez elejébe

¹⁾ Mythikus hegy, melyen a szímurg (Phönix) lakik.

²⁾ L. fent 55. l., 5. j.

³⁾ 7. v : בר כַּאוּר וְהַנִּד שְׁהַר יֵאָרֵם.

⁴⁾ כֹּרְנָא.

⁵⁾ גִּיעַר.

⁶⁾ סַמּוּם (»Forró szél«). A 80. fejezetben főszerepet visz Séró megszabadításában.

⁷⁾ סַחָאב (»Felhő«). Alkalmasint kormányzónak, a távollevő Mahzád helyettesének van képzelve.

megy úrnőjének. Mahzád siremléket emel a kertben Séro sirja fölött.

91 (59). Ardesír mély gyásza. Elfogadja Bisúten javaslatát, hogy a birodalom összes tartományaiból földet hozzanak annak a posványos mélyedésnek, melyben Séro halálát lelte, betömésére. Bisúten maga Balchból sok ezer tevetehernyi földet hozat. De midőn ama helyet fölkeresték, a veszedelmes mélyedés nem volt már meg. Az összehordott földet máshová vitték. »Még most is sokat találnak belőle Hamadánban, gyógyító erőt tulajdonítanak neki és sokan fejüket mossák vele. Szístáni agyagnak¹⁾ mondják.« A király gazdag adományokban részesíti a tűztemplomokat és visszatér az Alvendhez.

92 (332). Ardesír szerencsés uralma. Egyszer vadászaton egy vidékre jut, melyet — mint panaszkodó aggastyányoktól hallja — már egy év és két hónap óta rémületbe ejtett egy sárkány. A »Zend és Pázend«²⁾ istenére esküszik, és elődjének, Gustászp és Iszfendíjár példájára hivatkozva a sárkány legyőzését igéri. Útra indul és húsz faraszangot bevégezvén egy kém által közelebbről értesül az útról, mely a sárkányhoz vezet. Ardesír, mielőtt harcra vonul a sárkány ellen, bucsúbeszédet mond nagyjaihoz. Ezek megemlékeznek a királynak korábbi zsarnoki cselekvéseiről, különösen arról, hogy Zált kalitba zárta.³⁾ A sárkány a küzdelem közepében szörnyet hal, midőn fejével oly hevesen rohan egy sziklának, hogy agyveleje kifolyik; de a király is halálát leli.⁴⁾ — Gyász Ardesírért; a Khinából jött Mahzád is részt vesz benne. Mahzád azután hazatér és vigan él Mahjár fiával együtt.

*

¹⁾ אנדר המדאן הנזן אן גל
בסיאר בווד גליסת מוקבל
צנדין סר כור בדין בשויינד
און רא גל סיסתאן בגויינד.

²⁾ 54. v.: בכוראי זנד ופאזנד.

³⁾ L. fent 43. l., 2. j.

⁴⁾ A Bahmankönyvben (l. fent 41. l., 1. j.) Bahman lemond trónjáról, Homáj királynő javára és a vadászaton hal meg. L. Mohl, Préface, LXVIII. l.

Az Ardesírkönyv tartalmának ez áttekintetéből kiviláglik, hogy a költemény csak 42 fejezete (19—60) a bibliai Eszterkönyv tartalmát tárgyalja, összesen 2361 kétsoros vers, tehát sokkal kevesebb mint az egész munkának a fele. Azonban már a 8. fejezettel, hol először föllép Vasti, kezdődik a zsidó elbeszélés anyagának beleillesztése a perzsa királyéposzba.

Az Ardesírkönyvben Sáhín a perzsa epikusok¹⁾ azon szokását követi, hogy az általuk előadott történetek tanuira hivatkoznak. A munkának meglevő 92 fejezete közül 37 kezdődik ily utalással az előbbi elbeszélőre mint tanura; ily utalások a bibliai Esztertörténetet magukban foglaló fejezetek elején is találhatók. Az ily módon idézett elődöket oly jelzőkkel említi Sáhín, melyek szerint költőknek kell azokat képzelni; lehet, hogy az általa ismert és használt perzsa költői művekre gondol Sáhín; de többnyire fikezióznak tekintendőek ezen inkább formulaszerű utalások. Sáhín költői elődjeinek e jelzői az Ardesírkönyvben igen különfélék. Kétszer²⁾ egy dihkánra hivatkozik, a perzsa mondai hagyományoknak Firdúsziból³⁾ és Nizámiból⁴⁾ ismert képviselőjére. Egyszer (45,1) így említi tanuját: »a perzsául olvasó, a perzsa királyok történetében jártas bölcs;«⁵⁾ máskor így (67,1): »a perzsa beszédü bölcs;«⁶⁾ vagy (91,4): »a finom perzsa mesélő.«⁷⁾ Többnyire ez a jelző: »mester«, »a beszéd mestere.«⁸⁾ A rejtett dolgok tudójának⁹⁾ is mondja; vagy

¹⁾ Nizámira nézve l. művemet: N.'s Leben und Werke. 66. l.

²⁾ 8. fej. 1. v.; 54, 1. Mind kétszer: דהקאן כרר. L. Mohl (u. o. LXIX. l.) idézeteit a Bahmannáméból.

³⁾ L. Grundriß der ir. Phil. II, 165.

⁴⁾ L. az 1. jegyzetben idézett helyet.

⁵⁾ פֶּרְמוֹד חֲכִים פֶּאֲרָסִי כָאן
אז חאל מלוך פֶּאֲרָסִי נו.

⁶⁾ חֲכִים פֶּאֲרָסִי נו.

⁷⁾ דַּסְתָּאן שְׂרִיף פֶּאֲרָסִי נו.

⁸⁾ 13, 1; 18, 1; 23, 6 (אוסתאד חדית אין רואיית); 24, 1 (אוסתאד); 68, 12 (פיר אוסתאד); 57, 9; 56, 7; 36, 1; 35, 1; 34, 1; (כלאם בר גוזירה); 69, 8 (אוסתאד סובן).

⁹⁾ 4, 5 (דאנדה' ראז אין מעאני); 7, 7 (épúgy); 16, 1; 19, 1; 30, 1 (דאנדה' ראז אין' חכאיית).

mindenféle fordulatokban mint költőt jelzi és magasztalja.¹⁾ Egyszer ezt a jelzőt használja (25,1): »drágakőhöz értő«,²⁾ egyszer (21, 1—3) azt mondja róla: »a beszéd pénzének felváltója, aki a drágakőszórás kapuját kinyitotta . . ., az elrejtett titkokat nyilvánvalókká tette és a multnak történetét előadta.« Egyszer a szép költői művet földiszitett menyasszonynak képzelvén, így nevezi a költőt (73,1): »a holdarcu menyasszony fodrásznője.«³⁾ Az 59. fejezet következő szavakkal kezdődik (1—2. v.).⁴⁾ »Midőn a rózsakertnek mámoros fülemiléje hallatott dallamot és éneket, a rózsza előtt elmondta dalát és majd dicséretet, majd esdeklést énekelve titkokat huzott ki tollozatából, barátja orcájának dicséretét zengte, mindenhol: kőben és fűben, hollóban és rózsaágyban, barátjának ragyogó arcát látta,⁵⁾ ezt mondta.« Ezután következik a további elbeszélés, melynek tartalma semmiképen sem magyarázza, miért magasztalja Sáhín épen e helyen a képzelt költő hivatását.

Valamint az említett hivatkozások, úgy általános, az elbeszélés fonalát megszakító elmélkedések is áthuzódnak az Ardesírkönyvön. Többnyire a fejezetek elején,⁶⁾ olykor végén

¹⁾ גוינדה כה דפתר מעאני בגשאר : 22, 1; 44, 2; 48, 1; 50, 5; 70, 1. — 9, 4 (פֿאַשנדה אין דריר); 43, 6 (שכר פֿשאַן אין ראז); 80. 3 (הונרוור סר אפֿראז); 55, 4 (הונרוור סוכן גו). — 66, 1 (שכר פֿרוש כֹּוש בּו).

²⁾ גוהר שנאם.

³⁾ משאטחי אין ערום מהרו.

⁴⁾ צון בולבול מסת אין גולסתאן
אז פרדה כשיד לחן ורסתאן
בר גהרה' גול סרוד מי גופת
גה מרח וגהי דרוד מי גופת
אסראר ברוץ ריש מי ראנד
וצפֿה רוד יאר כיש מי כאנד
דר סנג וגיאה וואג ונולשן
דידי המה רוי יאר רוושן
פֿרמוד . . .

⁵⁾ E szavaknak mystikus értelmük van. A »barát« Isten, kit a költő minden teremtményében lát.

⁶⁾ 4, 1—4; 7, 1—6; 9, 1—5; 17, 1—3; 23, 1—5; 25, 1—2; 26, 1—5; 27, 1—3; 29, 1—3; 31, 1—3; 33, 1—6; 34, 4—5; 36, 1—6; 38, 1—4; 39, 1—2; 40, 1—4; 41, 1—3; 43, 1—6; 44, 1—3; 48, 1—6; 49, 1—4; 50, 1—4; 55, 1—3; 56, 1—6; 57, 1—8; 58, 1—5; 61, 1—5; 62, 1—11; 69, 1—7; 75, 1—6; 80, 1—3; 83, 1—4; 84, 1—5; 91, 1—3.

is¹⁾ állnak. A fejezeteken belül hosszabb elmélkedések fűződnek: Vasti végéhez,²⁾ Hámán halálához,³⁾ Mahzádnak Séró halála miatt érzett fájdalmához,⁴⁾ rövidebbek: Hámán fiai végéhez⁵⁾ és Séró halálához.⁶⁾ Költeményünk hősenek, Ardesír királynak halála alkalmat ad egy nagyobb terjedelmű elégikus elmélkedésre,⁷⁾ melyben az egész mű kihangzik. Eszmemenete a következő: A világnak hűtelensége és változandósága (213—215). Mulandóság, a virágok példáján mutatva (216—222). Mit mondott a rózsa a fülemiléhez (223—232). A sérelmek, melyeket a sors részéről tapasztal az ember (233—246). A sátán az angyalok legmagasabb rangfokozatába tartozott⁸⁾, de gögje által az isteni átok alá esett (247—260). Mondj le a hűtelen világról (261—267). A bölcs Lokmánának egy mondása (268—269).⁹⁾ A halál előtt nincs menekülés (270—284). A ki arra gondol, hogy a sorssal szemben mind egyenlők vagyunk, nem fél a haláltól (285—296), míg a birtokvágy hiába halmoz föl kincseket (297—302).

Sáhinnak paraenetikus önmegszólításait az Ardesírkönyvből fent már említettem.¹⁰⁾

¹⁾ 15, 26—31; 25, 58—60; 27, 67—72; 35, 19—25; 43, 40—41 68. 129—132; 77, 24—25.

²⁾ 20, 124—163.

³⁾ 53, 17—30.

⁴⁾ 90, 39—51.

⁵⁾ 57, 82—84.

⁶⁾ 84, 36—39.

⁷⁾ 92, 213—302.

⁸⁾ 247. v.: שייטאן לעין : אהרמני (Ahrimán), 295. v.

⁹⁾ לוקמאן שב ורוז זאר בודי
דר גרייה וסוך וואר בודי
נופתא כח נדארם אז כסי בים
הם ניסת מרא כס אז כסי סים.

(»Senkitől sincs félelmem, nincs is semmiféle ezüstöm senkitől.«) — Talán az utolsó sorban כס helyet olvasandó: כם, akkor ez az értelme »nincs is nekem kevesebb ezüstöm bárkinél.«

¹⁰⁾ L. fent 8. l., 1. j.

4. Az Ezrakönyv.

A költemény teljes címe: »Ezra¹⁾ tekercsének könyve és a szentély fölépítése, valamint Kóres, Ardesír fia, uralmának leírása.« A bibliai Ezrakönyvvel majdnem semmi közös tartalma nincs Sáhín e művének. A babylóniai exiliumból való visszatérést és a templom újonnan való fölépítését csak mellékesen említi; előtérben áll annak az elbeszélése, hogy miként eszközölték ki Kóresnél a visszatérésére való engedélyt, továbbá Ezra utazása Mózes utódjaihoz. Egyébiránt e rövid költői elbeszélés, ámbár egy önálló egészet tesz ki, az Ardesírkönyv egyenes folytatásának mondható. Ez utóbbi Ardesír halálával kezdődik; az Ezrakönyv pedig fiának, Kóresnek trónralépésével végződik. Végül, Kóres halála előtt, elbeszéli az Ardesírkönyv két főszereplőjének Mordekhájnak és Eszternek halálát.

Az Ezrakönyv 11 fejezetből áll, több mint 500 kétsoros verssel. Az egyes fejezeteknek következő a tartalmuk.

1 (27). A Teremtő dicsérete.

2 (34). Mózes dicsérete²⁾, életének rövid leírásával.

3 (43). Kóres mint atyjának utódja elfoglalja a perzsa trónt. A hódoló nagyokhoz beszédet mond és azon jogtalanságot is említi, melyet Ardesír elkövetett Zálon.³⁾ Kóres igazságos uralma.

4 (38). Kóres lakomát ad és ajándékokat oszt. A leg-távolabbi országok beszolgáltatják az adót.⁴⁾

5 (31). Kóres vadászaton, tíz mérföldnyire Súsától. Tíz

כתאב ספר מנלת עזרא ואבאדאן כרדן בית המקדש וצפת פאדשאהיי
כורש בן ארדשיר.

1) דר נעת חטרת מוסי ע"ה.

2) L. fent 43. l.

4) 35. v.: אז שאם וכטא וברבר והנד
אז בורג ופרנג וארמן וסנר

Tehát a következő országokból: Sziria, Khatái, Berberség, India, Burdzs (?), Frankország, Armenia, Hindusztán.

nap mulva Kóres Siturkba megy, a királyok kedvelt tartózkodási helyére.¹⁾ Az ott végbemenő ünnepeknél a király kiönteti Mordekhájt.

6 (30). Izráel népét bűnei miatt Isten büntetése érte. Nebúkadneccár²⁾ elpusztítja a szentélyt. Nebúkadneccár halála.

7 (100). Hetven évig el volt pusztítva a szentély, midőn érkezett az irgalom ideje és véget ért a szenvedés. Két próféta lépett föl akkor az exiliumban: Ezra és Chaggáj.³⁾ Jehúda törzséből csak egy királyi herceg volt még életben, neve Mattitja.⁴⁾ Ezra javulásra és jámborságra inti a népet és jó hatást ér el. Ezután tudtukra adja Chaggájnak és a nép vezéreinek, hogy küszöbön van az üdvhöz vezető nagy fordulat. Javaslatára küldöttség megy a perzsa királyhoz, hogy tőle engedélyt kérjen a hazatérésre. A küldöttség tagjai közt Chaggáj és Mattitja vannak, de Zekharja is. Mordekháj bemutatja a kiküldötteket a királynak, és Kóres felszólítja Mattitját, hogy beszéljen. Ez előadja a zsidók kérelmét. A király kegyelmesen felel. De ha, ugymond, azt akarják, hogy kívánságukat teljesítse, ők is előbb teljesítsék egy óhajtását: kezeiből egy pohár bort igyanak.⁵⁾ Mattitja azt válaszolja, hogy mielőtt a

¹⁾ 24. v.: **וירא כה סתורך בוד מאדאם מאוואי**; 25. v.: **בסוי סתורג**; 26. versben is **סתורך**. E szó jelentése: erős; mint tulajdonnév nincs följegyezve Vullers szótárában.

²⁾ E szavakkal vezettetik be: **דר באבֿל ובֿצֿרה בוד יך שאה** (a két szó így van pontozva), tehát Babylóniában és Baszrában. Baszra a muhammedán időben a babylóniai tartomány legfontosabb városává lett.

³⁾ Ezra a hagyomány szerint (Megilla 15 a, Targum Mal. 1, 1) azonos Maleákhí prófétával. Sáhín sokszor így nevezi: **עזראי נבי**.

⁴⁾ 11. v.: **אז שבטא ונסל גר יהודא**
שהזאדה נבוד גוז מתתיא.

Ez a Mattitja itt Zerubbábel helyére jutott. Érthetetlen e névcserének oka. Mint Ezra kortársa kiváló helyen neveztetik egy Mattitja: Neh. 8, 4. Talán a hasmoneusok atyja Mattatia volt annak az oka, hogy Sáhín elbeszélésében, melynek talán egy már előtte meglevő monda szolgált alapul, Mattitja névnek jutott e szerep. **שבטא** arameus szó, mely a perzsa zsidók perzsa nyelvében igen korán lett honossá.

⁵⁾ 69. v.: **לאדם כה זרסת מן יכי גאם**
מיי נושׁ כוניד בכאם ונאכאם.

királynak ez óhajtasát teljesitené, barátjait kívánja megkérdezni, mit dönt e tekintetben Isten törvénye;¹⁾ arra kér engedélyt, hogy másnap újra jöhessen. Ezra a következő döntést adja: Bár mily törvényt adott az Isten Mózes népének arról, a mi meg van engedve, vagy a mi tilos,²⁾ az igazságos király óhajtasának meg kell felelned és az általa neked nyújtandó borból innod, hogy így újra fölépíttethessék a szentély. Másnap reggel Mattitja megjelent Kóres király előtt, a ki nagy kitüntetéssel fogadta és maga mellé ültette, mintha Róm, India és Khina³⁾ uralkodója volna. Azután ivott a borból, melyet neki Kóres nyújtott;⁴⁾ ez pedig megadta az engedélyt a szentély fölépítésére.

8 (40). Izraél visszatért országába; de nem volt meg a tóra, mert Nebúkadneccár azt elégette. Isten csodálatos segítségével Ezra fölirta emlékezetből, anélkül hogy egy betűt is elhibázott volna.⁵⁾ Hálásan fogadta a nép a tórát Ezra kezéből mint nagybecsű ajándékot. De azt kívánják, hogy a tóra másolata teljes pontosságának megerősítése végett keresse föl Mózes utódjait, kik a tóra autentikus szövegét maguknál őrzik.⁶⁾ Ezra felirta az Isten »nagy nevét« és szélesebséggel

¹⁾ 75. v.: בִּינָם כֹּה שְׂרִיעַת גִּהָאן דָּאָר
פִּוֹתוּוֹי גִּה דִּהֲד זִבְהָר אִין כָּאָר.

²⁾ 81. v.: הָר גִּיז כֹּה פֶּרְמוּדָה גִּהָאן דָּאָר
בֶּר קוּם מוֹסִי חֲרָאָם וּמוֹתָר.

³⁾ 93. v.: גִּוֹן כְּוִסְרוּו רוּם וְהֲנֵד וּמֶאֱנִין.

⁴⁾ Mint külön kitüntetést, melyben Arghún részesíti zsidó vezírjét, Sza'd-aldaulatot (l. fent 24. l.), azt is említik, hogy sajátkezüleg nyújtott neki egy pohár bort. L. R. É. J. XXXVI. 252.

⁵⁾ 5. v.: אִוְרָא בִּנְוֹשֶׁת הַמֶּנֶה אִוּוֹל יָךְ חֲרָף אִז אֵן נְבוּד מוֹבְדֵל. Már IV Ezra 14, 10 szerint Ezra az isteni törvényt, miután az elégettetett, újra fölírja. Az egyházatyáknál is található e fölfogás. A zsidó hagyományban e fölfogásnak ama nézet felel meg, hogy Ezra a penta-teuchust más betűkre irta át, továbbá hogy Ezra méltó lett volna arra, hogy ő adja Izraélnek a tórát, ha nem adatott volna már előbb Mózes által, Szanhedrin 20 b).

⁶⁾ 14–17. v.: בְּאִיִּד שׁוֹדֶנֶת בְּסָאן כּוֹכֵב
גִּין רִיג רוּאָ בְּסוֹי יֶרֶכֶב

repült a »folyó fövényhez«.¹⁾ Mózes utódjai szívesen fogadják és ő felolvassa nekik az általa irt tóramásolatot. Bámulattal és örömmel állapítják meg, hogy Ezra másolata és Mózes őspéldánya között a legcsekélyebb különbség sincs.²⁾ Csodálattal felkiáltják: »Talán angyal vagy, isteni világosságból és fényből alkotva!« Ezra boldogan visszatért Palesztinába, a

אמר בר נסל שיר ציבהאן
מוסי כלים אבן עמראן
תוראת דרוסת גימלה דארנר
צון תו ברווי בפישת ארנר
בנוישתה כיש רא תו בא אן
כיש כיש בננר כה דסת יך סאן

»Csillag módjára a folyó fövényen át Rékhábba kell jutnod az Isten oroszlánja Mózes, Amrák fia ivadécai közé; ők birják az egész igazi tórát; azt ők eléd teszik majd, midőn hozzájuk mész. Azzal, melyet magad irtál, pontosan hasonlitsd össze és nézd, hogy egyformák« — Mózes utódjainak országa itt Rékhábnak neveztetik, tehát a rékhabiták országának. Regensburgi P e t a c h j a (a 12. század második felében) említi, hogy a sötétség hegyein (a Kaukazuson) túl laknak Jónádab b. Rékháb fiai (ed. Grünhut, 25. l). T u d e l a i B e n j a m i n (Utazásainak rendes szövege szerint) a rékhabitákat északi Arábiában említi (Grünhut német fordítása 63 l.); de כיבר szövegromlásából (l. M. N. A d l e r, J. Q. R. XVII, 773). — A 14. sorban, hol גין kijavítandó בר-re), valamint alább a 21. sorban a »folyó fövény« a S z a m b a t j ó n folyót jelenti, mely fövenyt és köveket visz, és melyen túl Mózes utódjai laknak (l. Targum Ps. Jónáthán, Exod. 34, 18; E p s t e i n, Eldad Ha-Dani 15. l. és egyébütt). Kazwininál (II, 186) »fövény-folyó« (וארי אלרמל) a neve. Kazwini (u. o., l. Epstein u. o.) Ibn Abbász elbeszélését idézi, mely szerint M u h a m m e d a Borrák segítségével meglátogatta Mózes utódjait. — Az E l d á d h a - D á n i - ról szóló elbeszélésekben Mózes utódjai őrzik ősüktől örökölt szóbeli tanokat, a »Talmudot«, még pedig héber nyelven. A tórának eredeti példánya, mely Sáhín szerint Mózes utódjainak birtokában van, valószínűleg azonos azzal, melyet Sáhín szerint (M. 173, 47.) Mózes átadott a Levitáknak.

¹⁾ Ennek megfelel azon csodálatos utazás, melyet Muhammed tett Mózes utódjaihoz (l. a megelőző jegyzetet). — Tudelai Benjámín elbeszéléseiben Dávid Alrójrról, az álmessiásról ez a Sém Hamefórás segítségével egy napon végez egy huszonegynapnyi útat. Hogy Ezra imában kiejtette az Isten nagy nevét, említi a talmud, Jóma 69 b.

²⁾ 25. v.: יך נוכתה נבור זיר ובאלא
אז כש כלים וכש עזרא

hol őt körülvette népének tisztelete. A nép jámborságot mivel és jólétnek örvend.

9 (74). Midőn Izraél népének szétszórt tagjai a szent föld helyreállítása után visszatértek hazájukba, Mordekháj álmot látott, melyben meghagyták neki, hogy Hamadánba menjen: ott, az Alvend hegy alján találja majd örök nyugvóhelyét,¹⁾ minthogy földi életének napja végéhez siet. Hasonló álma volt Eszternek. Mindketten Hamadánba mentek, a hol megérkeztek anélkül, hogy rájuk ismertek volna. Este volt és betértek egy zsinagógába.²⁾ A zsinagóga³⁾ előljárójának kérdésére Mordekháj magát utazónak mondja, ki leányával együtt erre az éjszakára hajlékot kér a zsinagógában. Megadatik nekik. Midőn az előljáró eltávozott, sirva mondja Mordekháj Eszternek: Itt az ideje, hogy megváljunk a világtól. Beszél a világ mulandóságáról és meghal⁴⁾. »Mint felhő a tavaszi hónapban«, úgy sirt Eszter és nemsokára ő is kilehelte lelkét; Mordekháj »oldala mellé ledőlt az ezüst ciprusfa«.⁵⁾ Sirjuk fölött épületet emeltek, mely kedvelt zarándokhelylyé lett.⁶⁾

10 (54). Kóres halála és temetése.

A 10. fejezet legnagyobb része egy általános elmélkedésben⁷⁾ áll, mely e szavakkal kezdődik: »Meghalt ő és mindenki, aki születik, meg fog halni; senkinek a világon nem jut fennmaradás osztályrészül«. Hasonló elmélkedés fűződik Mor-

³⁾ 10. v.: כָּאֵב תוּ בוֹד בְּבוֹה אֲדוֹנִד
אֲנִדִּר הַמִּדָּאן אִיָּא הוֹנְרִמְנִד.

⁴⁾ 21. v.: אִז רָאָה בִּיכִי בְנִשְׁת רַפְּחִנִּד
גִּוֶּן דָּאָנָה בְּסוֹי כִּשְׁת רַפְּחִנִּד

»Az útról egy zsinagógába mentek, vetőmag gyanánt a vetésnek mentek eléje«. A zsinagóga már a talmudi időben szálló helyül szolgált, l. j. Megilla 74 b, b. Pesáchim 101 a.

¹⁾ פֶּרֶנֶס (24, 30, 31 v.). A 31. versben »pász« (פֶּאָס) szóval rémel.

²⁾ 49. v.: »A barátnak (Istennek) átadta az édes lelket« (בֵּר דּוֹסֶת פֶּשְׁאֲנִד גֶּאֵן שִׁירִין).

³⁾ 50 s köv. v.: ... בְּגִרִּיסֶת מִתָּאֵל אֲבֵר אֲדִר ... פֶּהֲלוּיִש פֶּתָאֲד סֶרוּ סִימִין

⁴⁾ 74. v.: כִּרְדִּנִּד סֶר קֶבֶר שְׁאֵן עֲמָאֲרֶת חֲאָנֶת גַּה כֹּלֶק שׁוֹד אֹון זִיאֲרֶת
Mordekháj és Eszter e sirboltjáról, melyet már tudelai Benjámin említ, l. Lévi, R. É. J. XXXVI, 237.

⁵⁾ 17—52. v.

dek háj és Eszter halálához.¹⁾ A 8. fejezet paraenesissal végződik.²⁾ Három fejezetet rövid elmélkedés vezet be.³⁾

Az Ezrakönyv utolsó fejezetéből (55 v), mely az Ardesírkönyvhöz is tartozik, már fent idéztem részleteket.⁴⁾

5. Sáhín nyelve. Versmérték. Orthographia.

Sáhín költeményei nyelvileg semmiben sem különböznek a perzsa nemzeti irodalom termékeitől. Sem grammatikai, sem szótári sajátosságok nincsenek bennök, melyek nyelvének valamely dialektusi színezéséről tanuskodnának. Csak egy nyelvtani különösséget találtam Sáhínnál, mely még a legújabb időben is található a zsidó-perzsában.⁵⁾ Ez az igének azon két ragjában mutatkozik, melyek a többesszám első és második személyét jelölik: -îmân (êmân), -îm helyett; -îdân (vagy -îtân, êtân), -îd helyett.⁶⁾

Van azonban egy oldala Sáhín nyelvezetének, mely igen szembeszökően mutatja a zsidó milieut, melyben élt és írt; ez héber szók alkalmazása, melyek természetesen csak zsidó olvasóknál számíthattak megértésre. De azon esetek száma, melyekben, sokszor a rím kedvéért, héber szókkal bőviti perzsa szókincsét, eltűnően csekély.⁷⁾ Egészen kivételes nála oly kifeje-

¹⁾ 9, 53—72.

²⁾ 8, 37—40.

³⁾ 5, 1—3; 10, 1—3.

⁴⁾ L. fent, 13. l.

⁵⁾ L. ZDMG. LV, 253; LVI, 758.

⁶⁾ Példák G.-ből. 80, 3: נדארימאן; 86, 18: בייאיימאן; ib. 19, 17, 25: בוריימאן; ib. 26: גוורימאן. — 11, 27: מדארימאן; ib. 28: בידאנומאן; ib. 32: רווימאן; 57, 7: במאוימאן; 72, 10: שווימאן; 86, 36: גווימאן; 73, 17: נתרסידאן; ib. 24: כונידאן; 143, 3: גווימאן; 73, 74: כרדימאן (= kardîd) a versmérték kedvéért föl van bontva

⁷⁾ Példák M.-ből. 77, 21 a rím kedvéért a héber שלח szó van alkalmazva. — 91, 2 מְקַדֵּשׁ és פּוֹרְכָאשׁ (= parkás, törekvés) a rím; a szentélyt jelentő héber szót különben is használja e fejezetben. — 93, 25: תְּשׁוּבָה-vel rímel כְּטֹאדָה (»vétkek«), u. o. 44 כְּפֹרֶה-ral (az engesztelőnap nevével) מִשְׁהוֹר (ismeretes); 190, 8: תָּמִים (Deut. 32, 3) és תְּעִלִּים (»ismertetés«). — G.-ből. 142, 37 קֵאִיִּים (»állandó«) és מַחֲנִים (helynév); 117, 46: שְׁבַעָה (kút neve, Gen. 26, 33) és יִשׁוּעָה; 271, 19: a vers első felét e héber szók teszik: צַדִּיקִים וְחַסִּידִים וְגֹאֲוִיִּים

zés, mint זי אהבתי נבי (M. 164, 58), »a próféta iránti szeretetből«, hol a héber szóhoz a perzsa összeköttetési rag járult. Ide való ez a szó is : כֹּהֵנִי (M. 163, 4) »papi méltóság«: a papot jelentő héber szóból képezett perzsa elvont főnév.

Héber elemeknek mondhatók Sáhínnál a bibliai tulajdonnevek is, amennyiben ezeket eredeti alakjukban használja. De a leggyakrabban előforduló bibliai személyek neveit a perzsában is szokásos a r a b alakjukban adja.¹⁾ Néhány héber tulajdonnéven a versmérték kedvéért kurtitást vagy más módosítást vitt véghez. Így például יְקוֹתִיאל-t, Mózes eredeti nevét²⁾ így is írja (M. 18, 21): יְקוֹתִי. Józsuá neve olykor így hangzik: יוֹהֲשֻׁעַ (M. 65, 8) vagy יוֹשֻׁעַ (u. o. 51). אֵלִיתַמָּר helyett többször אֵיתַמָּר-t írja (M. 37, 15; 66, 55; 116, 24). Eleázár (Árón fia) így neveztetik: אֵלִיעֶזֶר³⁾ (M. 66, 52 is sokszor); sőt ezt az arabosított alakot is találjuk: אַבְדִּלְעֶזֶר (M. 67, 9). כּוֹזִי (Num. 25) Sáhínnál בּוֹזִיָּה (M. 159, 23; 161, 17). Benjámín így van arabosítva: אַבְנִי יִמִּין⁴⁾ (M. 178, 2 és még többször).

A v e r s m é r t é k, melyet Sáhín a pentateuchusra vonatkozó két költeményében alkalmazott, ugyanaz, melyben N i z á m i írta Khoszrau és Sírín című époszát: a hazadzs⁵⁾; ez lett a perzsáknál a romantikus eposz legkedveltebb versmértékévé.⁶⁾ Az Ardesírkönyvben és az Ezrakönyvben a hazadzs-

a vers második fele : בּוֹזִירְגָאן אֵן הֶמָּה בָּא גָּאָה וְתַעֲוִים ; u. o. 25 : גָּאוּלָּה szó kezdí a verset. — G. 69, 30 : מִלָּה és מְבִילָה a rímszó, M. 141, 12 e két héber tulajdonnév חֲרָמוֹן és חֲשִׁבּוֹן. — Gyakori héber szó Sáhínnál כּוֹהֲנִים הֵא : ezt a perzsa-héber többesszámot használja : a hol az első szótag (כֹּ) a versmértékben rövidnek, a második (ה) hosszúnak veendő.

¹⁾ L. alább a III. szak., 2. fej. végén.

²⁾ L. alább III. szak., 1. fej.

³⁾ Tabarinál (I, 511) »Eliázár«, l. G r ü n b a u m, Neue Beiträge 179.

⁴⁾ L. R. É. J. Firdúszínál is (Júszuf és Zuleikhában) Ibn-Jamin = Benjámín.

⁵⁾ — — — | — — — | — — —. Nizámi versmértékeinek lajstromában, mely Nizámís Leben und Werke című művem szöveg-melléklete elején áll, tévedésből Khoszrau és Sírín versmértékét Wáfir maktúfnak jelöltem.

⁶⁾ L. Grundriß der iran. Philologie, II, 240.

nak egy módosított alakját használta,¹⁾ ugyanazt, melyben Nizámi a Lailá és Madzsnún című époszát írta.

Azon helyesírás, melyet az A. és E. általam használt kézírata és M. és G. nyomtatott kiadása mutatnak²⁾, nem bizonyít semmit azon eljárásra nézve, melyet a költő maga a perzsának héber átírásában követett. Sáhinnak egy fent említett nyilatkozata,³⁾ mely azonban egy eltérő olvasat által kérdésessé vált, a mellett szólna, hogy Sáhín eredetileg a perzsa írást alkalmazta; sőt az Ardesírkönyvnek egy nyilvánvaló átírási hibája,⁴⁾ ezt megerősítené. De ebben az épen nem valószínű esetben is föl kell tennünk, hogy Sáhín költeményei már korábban, talán maga a költő által, héber betűkre irattak át.

Simeón Chákhám a M. és G. kiadója az egész szöveget teljes pontozással látta el, hogy — mint ő maga mondja — a munka olvasását asszonyok és gyermekek, valamint az öregek számára megkönnyítse. A kiadásának alapul szolgáló kéziratok természetesen nem voltak magánhangzójelekkel ellátva. Az Ardesírkönyvet és Ezrakönyvet tartalmazó egyetlen kézirat, melyet használtam, a perzsának héber átírásában a következő eljárást mutatja: $\aleph$ annyi mint dzs vagy cs; ezt az utóbbit így is írja: $\aleph$ vagy $\aleph$; $\bar{\aleph}$ = gh (ghajn), a $\aleph$ -ot igen sokszor a betű fölé helyezett, jobbról balra hajló rövid vonalka alakjában írja; így rendszerint midőn az u (o) hangzót jelöli. A $\aleph$ mássalhangzó (= v, w), valamint a $\aleph$ diphtongus (= au) gyakran így van írva, hogy a két $\aleph$ közül csak a második van kiírva, az első pedig az említett vonalka alakjában jobbról a betű fölé van helyezve. $\aleph$ felső ponttal gyakran az arab $\aleph$ helyett áll. $\bar{\aleph}$ = ch vagy chw; $\bar{\aleph}$ = f; $\aleph$ a szó végén az összeköttetési alakot jelenti (= $\aleph$).⁵⁾ Simeón

¹⁾ — — $\aleph$ | $\aleph$ — $\aleph$ — | $\aleph$ — —.

²⁾ Azon perzsa szövegekben, melyek a jegyzetekben állnak, többnyire az illető forrás orthographiáját követtem.

³⁾ L. fent, 16. l., 3. j.

⁴⁾ L. fent, 47. l., 8. j.

⁵⁾ V. ö. Horn adatait a Br. Museum Or. 2453 sz. kéziratáról, ZDMG. XLVII, 205.

Chákhám kiadása a keresztülvitt pontozás miatt módosított átírást használ.¹⁾ Azonkívül a pontozás mellett az a és u (o) rövid hangzókat is betűkkel írja át.

6. Kiadás és kéziratok.

Sáhín költeményei közül G. és M. egyesítve vannak egy kiadásban, melyet a buzgó S i m e ó n C h á k h á m hontársai, a bukhárai zsidók számára négy kötetben nyomtatott Jeruzsálemben. Az I. és II. kötet tartalma G.,²⁾ a III. és IV. köteté M.³⁾ Héber bevezetésében a kiadó számot ad a kéziratokról, melyeken kiadása alapszik. Elbeszéli, hogy sokáig hiába kereste Sáhín költeményeinek egy példányát. Végre sikerült neki M.

¹⁾ Előszavának végén rímes szabályokat ad a փ használatáról. Nála փ = gh (ghain); փ = g; փ = dsch; փ = cs.

²⁾ Első kötet: ספר שרר שאהין תורה (a Genesiskönyv első része, 1—167. fej.). Jeruzsálem 5662 (1902). 4 számozatlan és 96 számozott lap, nagy-4°. — Második kötet (a Genesiskönyv második része, 168—289. fej.). Jeruzsálem 5662 (1902) kis-4°. 4 számozatlan és 128 számozott lap. Az első rész a kiadónak h é b e r bevezetését, a második részt ugyanazt némi módosítással p e r z s a nyelven tartalmazza. Toldalékul hozza az I. kötet (95 b—96 b) Fachreddin 'Attárnak költői elbeszélését Dzsumdzsuma szultánról (»Koponya király«). L. erről J. Q. R. XVI, 538; Monatsschrift f. G. u. W. d. J., 49. évf. 662. l. — A II. kötet lapjain folytatólagos mellékletül egy Józsefről szóló külön legendamű olvasható (חיכאיתיוסף הצדיק): perzsa földolgozása a תוכן עלילות c. héber munkának, melynek szerzője Chájim Ábrahám b. Jehuda Löb Mohilewből és mely első része a Sklowban 1797-ben megjelent מלחמה בשלום, c. munkának. L. B e n j a c o b, 332. l. 1303. sz.). A kötet majdnem felét foglalja el.

³⁾ Harmadik kötet: Exodus (1—89. fej.), Jeruzsálem 5664 (1904), 4 számozatlan és 163 számozott lap, nagy-4°. — Negyedik kötet: Lev., Num., Deuter. (90—103. fej.), Jeruzsálem 5665 (1905), 166 lap, nagy-4°. A III. kötetben az I. kötetben álló bevezetés újra van kinyomtatva. Mind a két kötetten mellékletül áthúzódik a kiadónak egy terjedelmes perzsa műve: (מוסא נאמר) (Mózeskönyv), mely, mint ő maga mondja, »a tórához való homiliák gyűjteménye Exodus elejétől kezdve, a nép és különösen a nők számára«. E munka, mely nagy olvasottságról tanuskodik, a két kötet körülbelül felét foglalja el. A IV. kötet végén (165 b) a kiadónak egy perzsa nyelvű záró költeménye áll (37. vers).

egy kéziratát megszerezni, melyet a seleukida időszámítás 1861. évében (1650-ben) Szamarkandban készített Molla Sámuel, Molla Józsefnek fia. E kéziratból Sáhín még Bukhárában 1861-ben készített magának egy másolatot. G.-ből csupán néhány töredék volt birtokában. Csak miután Jeruzsálemben letelepedett, hírét vette, hogy Balkhban, Afgánisztánban, létezik e munkának teljes kézírata. Fivérének, Molla Kátánnak és vejének, Molla Pinchásznak segítségével birtokába kerítette a kéziratot. Más adatot nem nyújt róla.¹⁾

A B r i t i s h M u s e u m ban van egy kézirat (Or. 4742), melyben G. és M., úgy mint S. Ch. kiadásában, egyesítve vannak.²⁾ E kéziratot Molla Amíná fejezte be kedden 5462 (= 1702) Szíván 25.-én. Ez az Amíná talán azonos a Benjámin Amíná nevű költővel.³⁾ A kézirat első lapján tulajdonosának nevezi magát Rafaél b. Másiach, ki talán Másiach b. Rafaél-nak⁴⁾ a 18. századbéli zsidó-perzsa költőnek az atyja. Az utójegetben a munka röviden így neveztetik »Sáhín könyve« (כתאבן שאהין); a kézirat tulajdonosának egy jegyzetében így jelöltetik: »ez a Sáhín.« Az uralkodónak Abú Sza'íd Bahádúrnak⁵⁾ dicsérete e kéziratban M. elejéről G. elejére van áthelyezve.⁶⁾ A British Museum kéziratából G. két fejezetét adta ki Seligsohn,⁷⁾ még pedig 261-et és 262-t. Itt a 262. fejezet első 11 verse a 261. fejezethez tartozik, minek következtében ez

¹⁾ Dr. Y a h o u d a (Berlinben) azt közölte velem, hogy a kéziratok, melyekből S. Ch. kiadása folyt, most Saleman pétervári tudós birtokában vannak.

²⁾ L. Seligsohn közleményét J. Q. R. XV, 285 s köv.

³⁾ L. J. Q. R. XIV, 125.

⁴⁾ L. róla R. É. J. LI, 128.

⁵⁾ L. fent, 10. l.

⁶⁾ Büchler Adolf barátomnak szivessége folytán megállapíthattam, hogy a British Museum kéziratában a G. elején álló dicsérő költemény azonos azzal, mely a kiadásban M. elején áll. Az első kilenc versből, melyet B. számomra lemásolt, néhány eltérő olvasatot említek. Az 1. és 2. vers a kéziratban megfordított sorrendben áll; az 1. versben a kéziratban ez van: בְּהַאֲדוֹר בּוֹ מַעֲיֵד אֵן כֹּאֵן בֵּן כֹּאֵן (a kiadásban: בִּי בִי בִי אֵן נְאִי נִשִּׁין כֹּאֵן).

⁷⁾ J. Q. R. XV, 290—292.

utóbbi nem 26, hanem 37 versből áll, a 262. fejezet pedig, a kiadás 32 verse helyett csak 21 verset számlál. Egyébiránt csekély variánsokat nem tekintve, a két szöveg összegezik egymással. Csak a 262. fejezetnek felirata a kéziratban más-képen szól mint a kiadásban. M.-ből ugyancsak Seligsohn, ugyan-annak a kéziratnak egy másolata alapján, kiadta a 29. fejezetet;¹⁾ a két szöveg úgy a felirathban, mint a versek számá-ban egyenlő egymással, a variánsok jelentéktelenek.

A zsidó-perzsa irodalomnak azon vázlatában, melyet Jewish Encyclopediában kiadtam,²⁾ azt a hozzávetést kockáz-tattam, hogy a Júszuf és Zuleikháról szóló költemény, mely-lyel a British Museum (Or. 2453) egy kézirata kezdődik,³⁾ Sáhín Genesiskönyvéből való; de most meggyőződtem e hozzá-vetés helytelenségéről.⁴⁾

Sáhín másik két költeménye megvan Londonban, Elkan N. Adlernek a maga nemében páratlan kéziratgyűjteményének egy kódexében. Ez a gyűjtemény 392. száma, melynek a zsidó-perzsa kéziratok kiadott lajstromában⁵⁾ csak igen hiányos leírását olvassuk. Gyűjtőkódex az, kis negyedréthben, egészen egyforma papiron és azon egy kézzel írva; a követ-kező műveket foglalja magában:

1 (1—4. lap). Egy költői elbeszélés cím nélkül⁶⁾, két fejezetben. Az első fejezet (63 vers) tartalma: Kisvar⁷⁾

1) U. o 293 s köv.

2) VII. köt., 321 l. alul.

3) L. H o r n, ZDMG. XLVII, 202. E kézitról még alább lesz szó Imráninál.

4) Dzsámi ismert eposza ez, héber átirásban. Ugyanannak egy nagyobb töredéke, szépen írva és egy illusztrációval diszitve, az Adler-féle gyűjtemény egy kéziratában foglaltatik (1383; T. 77).

5) J. Q. R. X., 599: »T. 27 Hebrew-Persian translation. Esther and Targum scheni«. A lajstrom külön kiadásában (גנוי פרס ומד, 19. l.) ehez a rövid adathoz még két szó járul: »Ezra«, »Gulistan«.

6) Az első fejezet felirata: אֲנֵנוּ דְאִסְתָּאן פֶּרְמַאִיד (»Az elbeszélés kezdete«). Hogy a másoló itt kezdte a kódex írását és nem hiányzik valamely előző rész, az az első oldal széles felső margójából tűnik ki.

7) כִּשְׂוֹר. Nem találom e szót mint személynevet. Talán rövidi-tés כִּשְׂוֹרִגִּיר-ből. Kiswargir király hőse egy szerelmi elbeszélésnek, írta Tádzsaddin, Sáhín kortársa. L. Grundriß II, 321.

hatalmas király volt Róm birodalmában, a kinek legnagyobb bánatára nem volt fia. Azért öröm tölti el szívét, midőn fia született. Kertjében nagy ünnepet ad, melyre meghivja a város egész lakosságát. Az ujszülöttnek B a h r á m nevet adja.¹⁾ Fiát egy éves korában nevelőre bizza. Hét éves korában kezdett tanulni. Később kedve telt a vadászatban. A királynak volt egy kastélya, melynek közepében vizmedence volt; ebből kiállt egy oszlop, melynek tetején arany páva volt. Egyszer a király a kastélyba jött fiával együtt és bort hozatott. A páva kiáltotta: Igyál! Erre ivott Bahrám és magasztalta a királyt. — A második fejezet (83 vers) kezdődik Bahrámnak az atyjára mondott felköszöntőjével. A király nagyon örül és hét tanácsot ad fiának.²⁾ Ezek útmutatást tartalmaznak az uralkodói hatalom helyes alkalmazására. Röviden összefoglalva így szólnának: Igazságosan uralkodjál! Kardodat vidd az ellenség ellen! Gyűjts össze pénzt és hadsereget! Keresd az értelmeseknek tanácsát! Kerüld a balgákat! Mivelj bőkezűséget! Mivelj kegyelmet és bűnbocsánatot!³⁾ — E költeménynek sem eredetéről sem tartalmáról nem adhatok felvilágosítást. Nincs benne semmi zsidó vonatkozás; mindamellett lehet, hogy Sáhín a szerzője. Az első fejezetben három utalást⁴⁾ olvasunk az elbeszélés kútfőjére, olyant, mint az Ardesírkönyvben sokszor található. A versmérték ugyanaz, mint M.-ben és G.-ben.

2 (5—151 a). Sáhín Ardesírkönyve.⁵⁾

¹⁾ בַּהֲרָאם. A szászánidáknál gyakori név.

²⁾ Az egyes tanácsok számozó felirattal vannak ellátva: פֶּנֶר אֵאוּל, פֶּנֶר דְּוֵאוּם stb.

³⁾ Végül a következő vers áll: דְּרִינָא בְּסִיֵּאֵר בֵּית בִּאֲקִיסַת בְּנִיר; כֹּאֲתֵב נִיאֲמַר וְגִיסַת; azaz: »itt még sok vers volna hátra, de író nélkül nem jut neki hely és nincsen«. Ezzel a másoló azt akarja mondani, hogy beéri az eddigi versek másolásával. Tényleg föl kell tennünk, hogy a két fejezet csak elejét teszik a Kiswarról és Bahrámról szóló elbeszélő költeménynek.

⁴⁾ 1. v. (רֵאִוִי סוֹכֵן ווֹר); 5. v. (פִּיר דִּירָה אִיאַם); 25 v. (épúgy).

⁵⁾ A munka kezdete hiányzik, mint már fent (41. l.) említettem. A kézirat minőségéből (a levélrétegekből) az tűnik ki, hogy már azon kézirat is, melyből a másolat folyt, hiányos volt.

3 (151—164 a). Sáhín Ezrakönyve.

4 (166¹)—202 a). A Targum séni (Eszter könyve arameus paraphrasisa) perzsa fordítása prózában.²) Az elég hű fordítás szakaszokra van osztva, melyeknek rendesen az illető bibliai vers héber kezdő szava szolgál feliratul. A targum séni kezdetén álló kitéréseknek külön cimeik vannak, melyek tartalmukból vannak meritve.³)

5 (203—256). Sza'di Gulisztánja (héber átírásban).⁴

E gyűjtőkódex nem tartalmaz semmi jegyzetet eredetéről. Úgy látszik, hogy nem régi.

Egy egyes lap, mely a 298.⁵) számú Adlerkódexbe van belekötve, az Ardesírkönyv 26. fejezetének⁶) nagyobb részét tartalmazza. E lap egy nyilván régi és szép kiállítású példányból származik és jelentékeny variánsokat nyújt.

¹) 164 b—165 b üres.

²) A felirat így szól: בעזרת אל אחד ואין שני אתחיל לכתוב תפסיר תרגום שני.

³) 166 a: בחת נבוכדנצר; 166 b: בחת אחשורוש; 167 b: בחת שלמה; 171 a: בחת מלכת; 168 b: המלך ע"ה; 173 a: שבע; 180 b: בחת המן. A 4, 1 előtt olvasható királyi rendeletnek ez a felirata: רקם (= סוואר) (185 a); a 8, 13 előtt beillesztett királyi rendeleté ez (197 b): רקם כש (כוש l.) חאלי. E rendelet fordításában רקם kifejezés דישגמא (δισγάμα) targumszónak felel meg.

⁴) Cime: כתאב גלסתאן. A bevezető szakaszok hiányoznak. A másolat e fejezettel kezdődik: כתאב דר סבב תאליה (p. 9, ed. Calcutta 1851). — A végző vers után (utolsó szava: לכאתבה) még ez áll: באלכיר, azután: תם. — A munkának egyes nagyobb darabjai ki vannak hagyva; így a 7. főrészben (a calcuttai kiadásban a 195. l., 13. sorától a 196 l., 14. soráig érő darab). Másrésztől másolatunkban oly részletek is vannak, melyek a calcuttai kiadásban hiányoznak. Különösen rövidítve van másolatunkban a Gulisztán nyolcadik főrésze.

⁵) L. alább, IV. szakasz

⁶) Csak a vége (33—39. v) hiányzik.

III.

Sáhín forrásai.

Sáhín költeményei sajátos jellegüket a források sokféleségének köszönik, melyekből merítve van tartalmuk. Az Ardesírkönyv már alapszerkezeténél fogva két heterogén tárgynak nevezetes összekapcsolása egy szerves egészszé. Nagy ügyességet tanusított Sáhín abban, hogy a bibliai Eszterkönyvnek teljes tartalmát agádai bővítéseivel együtt beillesztette egy perzsa királyéposzba mint ennek lényeges alkotó részét; igaz, hogy ebben őt az Eszterkönyvnek tartalomban és előadásban egyaránt perzsa jellege hathatósan segítette. Hogy az Ardesír (Bahman) királyról szóló és második részében tündérregévé alakuló éposz számára mennyit merített a perzsa nemzeti költészetből, nem bírtam az előttem ismert irodalomtörténeti anyag alapján megállapítani; de mindenesetre Sáhín Ardesírkönyve egyrésztől Firdúsi királykönyvén alapszik, másrésztől a munkának fontos elemei, különösen a benne szereplő személyek és azoknak egymáshoz való viszonya tekintetében, Sáhinnak saját költői képzeletéből eredtek. Többet erről alább a 4. fejezet elején fogok mondani.

Sáhín két külön munkából álló pentateuchuskölteményének forrásait a következő fejezetekben akarom feltárni, számos részlete eredetének kimutatásával. Első sorban számba jön a bibliai anyag azon bővítése, melyet Sáhín a zsidó hagyomány irodalmából merített. A talmud agádájából és a midrásból azokat az elemeket választotta, melyeket izlésének és költői céljainak legjobban megfelelőknek talált. Eljárásának jellemzésére ép olyan fontos volna a mellőzött, mint a fölvetett agádai anyagoknak kimutatása. Mily terjedelemben ismerte Sáhín a zsidó hagyományos irodalmat, kitűnik alább az első fejezetben ki-

mutatott agádai helyekből, melyeken bibliai költeményeinek tetemes része alapszik. A babylóniai talmudon kívül, mely az Ardesírkönyv Eszterfejezeteinek is agádai főforrását képezi. Sáhín különösen gyakran használja Genesis rabbát, Pirké R. Eliézert, Midrás Abkirt, továbbá Levitius rabbát, Deuter. rabbát, Exodus rabbát, a Pesziktát, a pentateuchus palesztinai targumát, Ábót di R. Nátánt. Egyszer az »Alfabéta di Ben Szírá» is nevezhettem forrásául. Néhányszor ráutalhattam a Széfer Hajásárra ; de nagyon valószínű, hogy Sáhín ezt a munkát, melynek alapiránya oly közel áll az övéhez, nem is ismerte, mert különben belőle nem egy részletet meritett volna, mely igen jól illeszkedett volna költeményének keretébe.¹⁾ A Széfer Hajásárral közös tulajdonsága Sáhín művének, hogy ő is, miként amaz, muhammedán kútfőket használt. Több agádai elemnek nem mutathattam ki a forrását ; és nem egy részlet, mely agádai jellegű, a költő saját invenciójának tulajdonítható. Az első fejezetben összeállított részletek többször olyanok, hogy agádai és muhammedán elemek kombinációjából eredtek.

Már fent említettem,²⁾ milyen elfogulatlansággal használta Sáhín a m u h a m m e d á n o k bibliai legendáit költeményei anyagának bővítésére. Hogy arabul tudott és az arab nyelvi forrásokhoz, elsősorban a Koránhoz hozzá férhetett, azt mutatja szókincse, mely bővelkedik arab szókban. Száadja arab pentateuchusfordítását a szentírásmagyarázat szinte magától érthető segédeszközéül használta Sáhín; ennek világos nyomaira a 6. fejezetben utalok. Azon arab források közé, melyekből meritett Sáhín, föltétlenül számítható T a b a r i, mint a 2. fejezetben felsorolt idézetek sokaságából kiderül. Érdekes azon körülmény, hogy N i z á m i, a Sáhín által egyedül névvel említett költő, utolsó époszában tüzetesen Tabari iratait nevezi mint az általa földolgozott történetek egyik kútfőjét.³⁾ Tabarin⁴⁾

¹⁾ L. S e l i g s o h n, J. Q. R. XV. 286.

²⁾ 21. l.

³⁾ L. művemet : Nizâmis Leben und Werke, 54. l.

⁴⁾ Annales quos scripsit Abu Djafur Moh. Ibn Djarir At-Tabari; cum aliis ed. M. J. de Goeje, I és II (Barth és Nöldeke), Lugd. Batav. 1879—1882.

kivül még a Szírat-Antar első kötetét idézhettem néhány részlet forrásául. Egyébiránt beértem azzal, hogy a Korán illető helyeit megjelöltem és A. Geiger,¹⁾ G. Weil²⁾ és M. Grunbaum³⁾ irataira utaltam.

Sáhín forrásai közt nevezetes hely jutott Firdúsi bibliai époszának. Költőnk, úgy látszik, nagy szerencsének tekintette, hogy a Genesiskönyvének második része számára József történetének azon alakját vehette mintául, melyet neki a Sáhname költője adott. Szívesen hódolt a mester génuszának, kinek nyomdokait az ő költészete másutt is követte és lemondott azon források közvetlen használásáról, melyekből Firdúsi merítette anyagát. Így a »történetek legszebbikét«, mint a Korán nevezi József történetét, Sáhín a maga költeménye számára egyszerűen abban a földolgozásban vette át, melyben Firdúsinak Júszuf és Zuleikha című költeményében találta. Mily mértékben és mily megszorításokkal tette ezt Sáhín, azt bővebben mutatom a 3. fejezetben.

Egy külön (4.) fejezetet annak kimutatására szántam, hogy Sáhín művei, a pentateuchust feldolgozó költemények is minden tekintetben a perzsák epikus költészetének ismertető jeleit viselik magukon. Nyilvánvaló, hogy Sáhín e költészetet közelebbről ismerte; hatása alatt ébredt saját költői tehetsége és képessé lett műveinek létrehozására, melyekben perzsa hitsorsosai számára költői kommentárt — mint ő maga gondolta — alkotott a pentateuchushoz, vagy pedig a zsidó múltnak épizódjait beleszótta a régi perzsa királyok történetébe.

A teljesség kedvéért az 5. fejezetben áttekintetet adok Sáhín bibliai költeményeinek azon részleteiről, melyekkel saját invencziója meggazdagította a bibliai történet anyagát. Ily részletekül vehetők nagyobbára azok az eleinek is, melyekről a 4. fejezet szól, valamint sok oly részlet, melyekkel az agádából és a muhammedán irodalomból vett anyagot kiszinezte.

¹⁾ Was hat Mohammed aus dem Judentume aufgenommen? 2. Auflage (Leipzig) 1902).

²⁾ Biblische Legenden der Muselmänner. Frankfurt a. M. 1845.

³⁾ Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde. Leiden 1893.

Az utolsó fejezetben azt mutatom, miképen viszonylik Sáhín pentateuchusi költeménye mint paraphrasis és magyarázat a szentírás szövegéhez.

I. Az agádából.

A világ teremtéshez. Az ötödik napon Isten egy halpárt teremtett, himet és nőtényt. A hálnak neve Livjátán, »és egykor, a másvilági lakománál, enni fogsz belőle« (G. 10, 6—9).¹⁾ — Isten közölte az angyalokkal azon határozatát, hogy megteremti az embert; az angyalok kifogásokat emeltek ellene, arra a sok rosszra utalva, mit az emberfiak cselekedni fognak (11, 14—26).²⁾

Az első emberek. Isten előbb a levegő eleméből társnőt teremtett Ádám számára, démoni természetű lényt. De az nem elégítette ki őt, a földből teremtettet, és végül elvétetett mellőle, úgy hogy egyedül maradt³⁾ (18, 1—6). — Azon átok által, mely a kigyót érte, hat dolgot veszített el: szépségét, két kezét és két lábát, a nyelv képességét (24, 15—17)⁴⁾. — Az Ádámra kimondott átok (Gen. 3, 17) előbb őt táplálékára nézve az állatokkal egy sorba állította; de panaszára megengedte neki az Isten, hogy fáradságos munka által a búza gyümölcsét nyerje táplálékul (25, 4—17).⁵⁾ — Káinnal és Ábellel együtt egy-egy nővérük is született (27, 16).⁶⁾ — Káin

¹⁾ Bába Bathra 74 b.

²⁾ Szanhedrin 38 b, Gen. r. 33. fej (5). — A Teremtő beszédjében (20. v.) ezt olvassuk: »Ezt az asztalt jó adományokkal szereltem föl számukra, a világot az ő kedvükért teremtettem.« Ez azon fölfogás, mely Jósze b. Chalafta hasonlatában (Tanchúma B. בראשית 2) jut kifejezésre.

³⁾ Ez, úgy látszik, azon mondából való, melyet Ben Szírá alphabétájában (ed. Steinschneider 23 a, l. W ü n s c h e, Schöpfung und Sündenfall, 26 b) olvasunk, és mely szerint Éva előtt Lilith volt Ádám felesége (v. ö. Theodor kommentárját Genesis rabba 18. fej. 164. l.); de ott határozottan ez áll: ברא לו אשה מן האדמה וקראה לילית.

⁴⁾ Ily alakban alkalmasint sehol sem találhatik e mondás. V. ö. Gen. r. 20 (5): באו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו.

⁵⁾ Gen. r. c. 20 (10).

⁶⁾ Ib. c. 22 (2).

attól félt, hogy őt gyilkos tette miatt az állatok szét fogják lépni (28, 39).¹⁾ — Chanókh próféta volt, ki tudásával fényt derített a világra. Isten elvette lelkét, hogy a mennyben örök életet juttasson neki (29, 18—21).²⁾ — Néhány angyal az Istentől engedélyt kapott arra, hogy leszálljanak a földre és részt vegyenek az emberek életében. De az emberek szép leányai elcsábítják őket és ennek folytán számkivettetnek az Isten közeléből (30).³⁾

A v i z ö z ö n. A bárkán kívül maradottak közül csak Óg menekült a vizözöntől (38, 19).⁴⁾ — Kanaán földjét, a Sekhinának székhelyét, nem érte a vizözön (38, 21)⁵⁾; két hegység minden oldalról zárta azt körül: a Tábor és a Karmel hegyei, melyek, noha nem voltak annyira magasak, Isten parancsára a felhőkig emelkedtek (38, 23 s köv.; 39, 12—27).⁶⁾

Á b r a h á m. Ábrahám atyja bálványimádó volt és bálványképek készítője (48, 18 s köv.). Midőn Ábrahámra bizta a képek eladását, ez a bálványimádás semmis voltáról akarta meggyőzni atyját, de hiába (50).⁷⁾ — Szodoma emberei főleg a kereskedőkkel bántak rosszul; a mit tőlük vásároltak, azt nem fizették meg; tilos volt az idegen kereskedőnek kenye-

¹⁾ Ib. c. 22 (11).

²⁾ L. Targum Jer. Gen. 5, 22-hez. Chanókh muhammedán nevét (Idrisz) Sáhín nem említi.

³⁾ Pirké R. Eliézer c. 22.

⁴⁾ Nidda 61 a; P. R. El. c. 23. Tabari (I, 192, 9) ezt mint a zsidók állítását idézi. Ógot Sáhín így nevezi: עֵינֵי עֵינֵי, Óg, Anák fia, egészen úgy mint Tabari.

⁵⁾ Zebáchím 113 a, P. R. E. c. 23. Sáhín (25 v.) szerint ez Mózes érdemeinek tulajdonítandó. L. fent 36. l.

⁶⁾ A két hegyről szóló ez agádának forrását nem ismerem; nyilvánvaló, hogy bibliai alapja Jerem. 46, 18 (egy régi agádát e vershez l. Die Agaden der Tannaiten I², 306).

⁷⁾ Gen. r. 38 (13). A Gen. r. elbeszélésének második részét, mely szerint Ábrahám összezúzza a bálványképeket, a fejszét pedig legnagyobbikuknak kezébe ad a stb., Sáhín külön hozza (51. fej.), de a jelenet színhelyéül Nimród bálványtemplomát mondja, és szerinte Ábrahám ezt oly napon tette, melyen Nimród vadászaton volt. Hasonlóan a muhammedán források (G r ü n b a u m 42).

ret eladni és áruját erőszakkal vették el tőle (63, 27—33).¹⁾ — Midőn Ábrahám a körülmetélés törvényét kapta, három barátjával (a Gen. 14, 13 nevezettekkel) tanácskozott. Ánér azt mondta, hogy az a sátánnak sugallata és tanácsolta, hogy ne teljesítse; ugyanazt tanácsolta Eskól.²⁾ Csak Mamré az isteni parancs teljesítését javallja, sőt elsőnek kész körülmetéltetni. Az egy mennyei szózat arra inti Ábrahámot, hogy maga legyen az első, Mamrénak pedig igéri jutalmát (69).³⁾ — Ábrahámnak nagy sátra volt, melynek négy oldal felé nyitva voltak bejáratai és melyben mindig terített asztal várta a vendégeket. Egy falat kenyeret sem evett, mielőtt néhány vendégnek nem csillapította éhsségét (70, 1—7).⁴⁾ — Midőn Mamré ligetében a három angyal jött Ábrahámhoz, három nap óta hiába várt vendégekre (70, 9).⁵⁾ — A három angyal közül Rafaél a magasságba tért vissza, a többi kettő Szodomába folytatta útját (72, 1 s köv.).⁶⁾

I z s á k f e l á l d o z á s a. Ábrahám azt mondta ürügyül, hogy egy nagy fejedelemhez van meghiva és hogy Izsákot magával akarja vinni;⁷⁾ kérte Sárát, hogy fiát díszes ruhába öltöztesse.⁸⁾ Ismaélt is magával vitte, meg egy szolgát (89).⁹⁾ Az úton a sátán csatlakozik Ábrahámhoz és el akarja téríteni azon szándékától, hogy fiát mutassa be áldozatul; de Ábrahám visszautasítja (90).¹⁰⁾ Ekkor magához Izsákhöz fordul be-

¹⁾ V. ö. Szanhedrin 109 a, Gen. r. 41. fejj. (7). Sáhín részletez.

²⁾ Sáhín hozzá fűzi: Ánért tüzeső. Eskólt kőeső ölte meg.

³⁾ Gen. r. 42. fejj. végén.

⁴⁾ Tanch. Gen. 15, 1 bevezetésében (a hol azonban nincs említve a négy bejáratu sátor). A Gen. 15-re vonatkozó fejezetét Sáhín szintén Ábrahám vendégszeretetének leírásával kezdi (18, 1—8).

⁵⁾ Bába Mecia 86 b. — V. ö. Tabari I, 272, 10 (»15 éj«, 3 nap helyett).

⁶⁾ Bába Mecia u. o.

⁷⁾ A Tanchúmában és a Széfer Hajjasárban Ábrahám azt az ürügyet használja, hogy Izsákot Sém és Éber iskolájába akarja vinni, L. B e e r, Leben Abrahams, 179. l. 630 j.

⁸⁾ L. Széfer Hajjasár.

⁹⁾ Pirké R. El. c. 31, Targum Pseudo-Jon. Gen. 22, 3-hoz.

¹⁰⁾ Gen. r. c. 56 (4); Tanch. וי 22.

szédjével a sátán: de ez válaszul kijelenti, hogy ha száz lelke volna, egyenként hozná áldozatul az Istennek (91).¹⁾ — Midőn Ábrahám a harmadik napon messziről megpillantotta a hegyet, kérdezte Ismaéltól, mit lát; azt felelte, hogy néhány felhőt lát, mely gyorsan mozog. De Izsáknak az volt a felelete, hogy dicsfényt lát a hegy tetején.²⁾ Most Ábrahám egyedül Izsákkal megy a hegyre. Az uton fát szednek és Ábrahám tudtára adja fiának, hogy ő maga a bemutatandó áldozat.³⁾ Izsák arra kéri atyját, hogy visszatérése után hallgassa el anyjától, hogy mi történt; az áldozati cselekvés alatt pedig ne érezzen irgalmat és ne reszkessen (92).⁴⁾ Midőn a kés megérintette Izsák nyakát, elvesztette élességet és nem akart vágni. Ábrahám megszólítja, de a kés azt válaszolja, hogy ezzel csak az isteni parancsnak engedelmeskedik.⁵⁾ Ekkor hirtelen egy mennyei szózat hallatszott, mely Ábrahámnak parancsolta, hogy hagyjon föl szándékával; áldozatul azt a kost mutassa be, melyet neki majd Gábriel angyal hoz a paradicsomból. Ez megtörténik és Ábrahám a kost áldozza az oltáron (93).⁶⁾

I z s á k é s R e b e k a. Lábán azzal a szándékkal ment Eliézer elejébe, hogy őt megölje; de el kellett állani szándékától (101, 4).⁷⁾ Azután azon gondolata támadt, hogy Eliézert megmérgezze (101, 13 s köv.); de egy angyal az Eliézer elé tett serleget Betúél serlegével cserélte ki, és ez halt meg

¹⁾ Gen. r. ib. : Tanch. ib.

²⁾ Gen. rabba (u. o. 2) és Tanchúma (u. o. 23) szerint Izsák, úgy mint Ábrahám, felhőt lát a hegy fölött; Ismael nem lát semmit. Pirké R. El. (u. o.) szerint tűzoszlop az, a mit Izsák és Ábrahám látnak. הור-t (hór), a mely szóval Sáhín itt (3. v.) a felhőt jelöli, a kiadó így magyarázza: שרצים וחיות!

³⁾ Gen. r. ib. (4); Pirké R. El. ib.

⁴⁾ L. B e e r, 65. s köv. l., 182. l., 728 j.

⁵⁾ Az Ábrahám és a kés közötti párbeszédet Sáhín költötte. — Weil, 89. l.: »Ekkor Isten láthatatlan rézlemezt tett Iszmaél (mert a muhammedán nézet szerint Iszmaél az, kit Ábrahám áldozni akar) nyaka köré, úgy hogy Ábrahám minden erőlködése mellett sem ejthet rajta sebet«. Így Tabari is, I, 313, 2 (a hol azonban Izsákról van szó).

⁶⁾ Midrás, a Jalkutban I, 104 vége felé. V. ö. W e i l 89, (Gábriel); T a b a r i I, 307, 17.

⁷⁾ Midr. Abkir, Jalkut I. 109.

(103, 24 s köv.).¹⁾ Midőn Rebeka leesett a tevéről, elvesztette a szűziség jeleit (105, 16).²⁾ — Ézsau és Jákób az anyaméhben versenyeztek a két világ birtoka felől. Hagyjad nekem, mondta Ézsau, ennek a világnak birtokát, és vedd magadnak a jövő világot; ennek fejében hadd szülessen én előbb (111, 6—11).³⁾ — Isten parancsára egy angyal adott Rebekának tudomást Ézsau titkos terveiről (123, 1).⁴⁾

J á k ó b. Midőn Jákób Cháránba ment, Ézsau kiküldte fiát Elifázt, hogy üzőbe vegye és megölje. Elifáz utólérte Jákóbot, elmondta neki Ézsau meghagyását és arra kérte Jákóbot, hogy ez inkább őt ölje meg. Jákób azonban egész birtokát adja neki, hogy hirt adhasson haláláról. Sirva ott hagyja Elifáz a kifosztottat és szánalomból olajat ad neki, hogy az uttól sebes lábait bekenhesse (125).⁵⁾ — As angyalok (Gen. 28, 12) megszemlélték az alvó Jákób arcát (126, 10).⁶⁾ — Midőn Jákób hétszer leborult Ézsau előtt (Gen. 33, 3), valójában Isten előtt borult le (146, 16).⁷⁾ — Debóra, Rebeka dajkája, Jákóbnak hirt hozott anyja haláláról (156, 1 s köv.).⁸⁾

J ó z s e f. Midőn Jákób halála előtt magához hívta fiait, a jövőnek titkait akarta előttük föltárni, de megjelent neki

¹⁾ U. o.; Targ. Ps.-Jónátán, Gen. 24, 33, 55. Sáhín mérgezett étel helyett mérgezett italtól beszél. L. még fent 48. l., 34. sz.

²⁾ Jalkut u. o. Sáhín ezt még tovább kiszövi (106. fej.), Izsák e körülmény miatt szomorkodik és Ábrahámnak panaszolja el. Ez Eliézer fölszólítja, hogy magát igazolja. El. az őt terhelő gyanút egy ládacs-kával oszlatja el, melyet elutazása előtt urának átadott és mely annak a bizonyítékát tartalmazta, hogy El. magát, prófétai előrelátással, megcsonkította (99, 5—8).

³⁾ Midr. Abkir, Jalkut I, 110 (s. R a s c h i zu Gen. 25, 22).

⁴⁾ Gen. r. 67. fej. (9): a próféta útján; Ps.-Jón. Gen. 27, 42: a szent lélek által.

⁵⁾ L. a Rasi kommentárjában (Gen. 29, 11—12) használt midrást és Berliner megjegyzését. A Széfer Hajjásárban (תולדות végén), Ézsau az igazságot tudja meg, míg Sáhínnál azt hiszi, hogy Elifáz tényleg megölte Jákóbot. Az olajról szóló részlet alkalmasint Sáhín toldaléka.

⁶⁾ L. Gen. r. 68. fej. (12).

⁷⁾ L. Gen. r. 78. fej. (8), Chanina b. Jiczchák mondását.

⁸⁾ Gen. r. 81. fej. (5).

Gábriel és Isten parancsára meghagyta neki, hogy hallgassa el a titkokat (268, 6—10).¹⁾ — Ézsau eljött, hogy részt vegyen Jákób temetésében. Józsefhez így szólt: Izsák a Makhpéla barlangban azt a helyet adta nekem, melyen ti Jákóbot akarjátok eltemetni, válasszatok számára más helyet a barlangban! Jákób fiai közül senki sem mert neki ellenmondani: »mert ő nagybátyjuk volt, a nagybátya pedig az atyához hasonló, akár igazat mond, akár hazudik.«³⁾ De Chúsím (Dán fia) felugrott és Ézsaut nyakára ütötte, úgy hogy feje Jákób koporsójához gurult. Hiába fáradoztak, hogy eltávolítsák onnan Ézsau fejét; ott kellett azt hagyni a barlangban, míg testét kint temették el (283)⁴⁾.

Fáraó és az egyiptomi rabság.⁵⁾ Midőn egyszer Fáraó iddogálva töltötte az éjjelt, hozzá fért szívéhez a sátán és aggodalommal töltötte azt meg. Elhivatta a csillagászokat és megkérdezte őket az égen mutatkozó új hirekről. Azt jelentették neki, hogy Jákób törzséből származni fog egy próféta, ki véget vet majd Fáraó uralmának.⁶⁾ Fáraó úgy félt, »mint a kigyó a kőtől és mint a farkas a bunkótól.«⁷⁾ Más

¹⁾ A Genesiskönyv második részének főforrását, Firdúsi Júsuf és Szuleikha című művét alább (a 3. fejezetben) külön tárgyalom. Ott a 223—262 fejezetekhez, melyekben Firdúsi mint forrás háttérbe szorul, gyakrabban utalhattam a zsidó hagyományra mint a muhammedai irodalomra. Különbösen ott azzal értem be, hogy Sáhinnak Firdúszitól való függését mutassam, anélkül meg, hogy magának Firdúszinak forrásaira visszamentem volna.

²⁾ L. Peszách. 56 a; Gen. r. 98. fej. (2). Gábriel mint követ Sáhín toldaléka.

³⁾ 10. v.: כִּי עַם בּוֹד אֱוִי וְעַם נֶזֶן בָּאב
בְּאֶשֶׁר אֵנֶר חֶק נִי וְנֶר כּוֹאֵב בְּאֶשֶׁר.

⁴⁾ L. Szóta 13 a; Széfer Hajjásár.

⁵⁾ Itt a M. kezdetén lévő fejezetek tartalmából rövid áttekintet nyújtok. Bennök a kimutatható agádai elemek Sáhín saját toldalékaival vannak vegyítve, sőt azok által egészen a háttérbe szorítva. E toldalékok azokhoz sorakoznak, melyeknek alább egy külön fejezetet (4.) szántam.

⁶⁾ L. Pirké R. El. 48. fej. — V. ö. Tabari I, 445 (Grünbaum 154 s köv. 1.)

⁷⁾ 9. v.: גִּי מֵאֵר אֵי סִנֵּי וְנִירָג אֵי גִּוֵּב בְּתֵרִסִּיד.

napon egybehivatta az izraelitákat, tudomásukra adta, hogy fölépített általuk egy várost és gazdag bért ígért nekik; e célból szükséges, hogy jegyzékbe irassák neveiket. Nyereségvágy megragadja lelküket; nem vették észre a cselt, és a ki naponta kétszáz téglát készíthetett, négyszázra jelentkezett. Midőn aztán a munka első napján követelték bérüket, Fáraó megparancsolta poroszlóinak, hogy keményen bánjanak velök és az elvállalt munkát szigoruan követeljék tőlük (7). — Fáraó meghagyta, hogy az összes ujszülött figyermekeket öljék meg és ennek végrehajtását gonoszlelkű és kegyetlen öreg asszonyokra bízta.²⁾ De ezeknek nem sikerült egy gyermeket sem hatalmukba keríteni, mert az ujszülött fiukat a mezőn rejtették el, a hol gazellák és nöstényjuhok őket táplálták és őrizték³⁾ (8). — Egyszer midőn Fáraó fésülte szakállát, megjelent nála a sátán⁴⁾ és azt tanácsolta neki, hogy, mivel isten akar lenni,⁵⁾ ne fésülje szakállát a többi ember módjára, hanem diszitse azt drága kövekkel. Fáraó követi e tanácsot (9). Más alkalommal, midőn Fáraó a drága kövekkel megrakott szakállával büszkélkedve zenét hallgatott és bort ivott, megjelent nála a

¹⁾ L. Peszikta 27 a: Amálék az egyiptomi levéltárból kivette Izraél törzseinek névlajstromait.

²⁾ Sáhín nem mondja bábasszonyoknak.

³⁾ Sáhín itt önállóan, az ismert mondamotivum szerint, tovább szőtte az Ezekiél 16, 7—12-re vonatkozó talmudi agádát (Szófa 11 a). Egészen másképen a Széfer Hajjásár.

⁴⁾ Sajátságos, hogy Sáhín itt a sátánnak egy keresztény szerzetesnek (רהבאן) alakját adja, kecskeszőrből való csuhával (רהבאנה) a hátán és tajlaszánnal (ez a kopti papoknak turbánszerű süvege, Vullers II, 553 b) a fején, ezüst kereszttel a nyakán, melyen Lát és Manát bálványok nevei be voltak vésve; a felső ingén belül övet viselt és kezében botot tartott; bajusza egy három hegyű ág módjára volt pödörve. Az eredetiben így hangzik a leírás:

פִּיכְנֵדָה בּוֹז רִישִׁי רַהֲבָאנָה בֵּר דּוֹשׁ

כְּשִׁידָה טִיִּלְסָאנִי בֵּר סְרוֹ גּוֹשׁ

צְלִיבִי נִזְקָרָה דֵּר גֵּרְדֵּן פִּיכְנֵדָה

בֵּר אֹו לֹאֵת וּמִנְאֵתִי נִגְדֵּר כְּנֵדָה

דּוֹרוֹשׁ חֲלָקָהֶשׁ זּוֹנָאֵר בִּסְתָה

עֲצָאִי עוֹד רָא דֵּר כֶּף גִּירִיפְתָּה

כְּשִׁידָה סְבֻלְתִּי גּוֹן סָה סְרִי שֶׁאֲךְ . . .

⁵⁾ L. Tanch. Exod. 7, 1-hez.

sátán mint szép, fehér ruhájú aggastány. Beszélgetés közben kérdezte a királytól, minek megy hajnalban a Nilus folyóhoz¹⁾ és miért nem alszik inkább a reggeli órákban. Fáraó követi e tanácsot és többé nem ment reggel a Nilus partjához (10). Egy kis idő multán újra jött a sátán aggastány alakjában Fáraóhoz és mindennapi vendégévé lett. Arra beszélt rá Fáraót, hogy ne érje be a közönséges kenyérrel, hanem kenyér helyett a finom sütemények²⁾ egy fajtájával³⁾ éljen. A sátán maga tanította a péket annak készítésére. Ezentul más kenyeret nem volt szabad Fáraó asztalára tenni. Így csábította el a sátán Fáraót és három jó tulajdonságától fosztotta meg őt. »A kinek a holló a kalauza, az mindig a sirok közt fog időzni« (11). — Egy csillagász⁴⁾ azt mondta Fáraónak, hogy egy hónapon belül fogantatni fog ama gyermek, kitől uralmát végveszély fenyegeti.⁵⁾ Erre adta a parancsot, hogy az izraelita férfiakat mind a várba zárják. Midőn Amrám válni akart feleségétől, sirt Mirjám és így szólt atyjához: Ha mind így cselekednének, kihalna Jákób törzse.⁶⁾ Amrámot is a várba viszik Fáraó poroszlói, de néhány nap mulva megjelenik Gábrriel, éjjel feleségéhez viszi őt és megint vissza is hozza a várba.⁶⁾ Másnap reggel Fáraóhoz jöttek a csillagászok és jelentettek, hogy jövődőlésük beteljesedett (12).

M ó z e s g y e r m e k k o r a. Amrám ujszülött fiát, ki csodálatos szépségű volt, Jekútiélnak nevezte.⁷⁾ Egy kém hirül adta Fáraónak a gyermek születését. A poroszlók közelednek, hogy elvigyék. De Mirjám a háztetőről rájuk ismert és miután

¹⁾ Az a föltevés itt, hogy ez egyik kötelessége az egyiptomi királynak. L. Ibn Ezra kommentárját Exod. 7, 15 (מִיָּהּ מֶלֶךְ מִצְרַיִם עַד הַיּוֹם).

²⁾ לֶחֶם, 23. v. (= לֶחֶם, 28. v.).

³⁾ אֶתֶר שְׂנֵאֵמָן (2. v.), alább (4. v.): מִבִּידֵי.

⁴⁾ L. Tabari I, 445, 15.

⁵⁾ L. Szóta 12 a.

⁶⁾ L. alább (87. l., 4. j.): Mózes megszabadulását a börtönből.

⁷⁾ L. Mózes tiz nevéről (I Chr. 4, 18, nyomán) Lev. r. 1. fej.

(3). A Széfer Hajjásárban Jókhébed az, ki fiát Jekúthiélnak nevezi. Sáhín szerint Amrám adta neki e nevet, midőn tökéletes szépségét látta. »Arcának ragyogásától fény sugárzott ki az ég felé« (5. v.) L. Szófa 12 a. Sáhín forrása: Pirké R. El. 48. fej.

Amrám nem volt otthon, anyját értesítette érkezésükről (11). Jókhébed a gyermeket hirtelen az égő kemencébe dobja, úgy hogy a poroszlók nem találhatnak semmit, a miért azután a kémnek mint hazugnak halállal kell bünhődnie. A kemence pedig rózsagygyá változott át¹⁾ (14). Mirjám tanácsára a gyermeket egy kis ládában a Nilus partjára tették. A következő napon a Nilushoz megy Mirjám és ott marad a gyermeknél (15). Fáraó leánya beteg lett és az orvosok azt tanácsolják neki, hogy negyven napon át minden reggel fürödjön a Nilusban²⁾ (16). A negyedik napon megpillantja a kis ládát a gyermekkel. Csoda által meghosszabbodik a karja³⁾ és kihuzza a ládát a vizből. Ugyanabban a percben egészségesse lesz⁴⁾ és hazasiet a gyermekkel (17). Mirjám elmondja a történeteket az anyjának; ez a királyi palotába megy és épen akkor érkezik oda, midőn a gyermeket kiveszik a ládából és csodálatos fény sugárzik ki tőle. A gyermek eleinte sír, de azután rá mosolyog a királyleányra. Az elhozott dajkák egyikétől sem akar táplálékot elfogadni.⁵⁾ Midőn egyikök erővel akarja szoptatni, kiáltani kezd. Ekkor Mirjám arra ajánlkozik, hogy Jákób törzséből hoz egy dajkát; megy és hozza az anyját (18). Jókhébed szoptatja a gyermeket, ki a királyleánytól Mózes nevet kapta. Egy dinárnyi napi bérért elvállalja a dajkaságot (19). Fáraó értesül a gyermekről, kit leánya felnevelt és magához hozatja. Midőn ölébe vette és dédelgette a gyermeket, ez a drágakövekkel megrakott szakállába markolt és hajszálatokat tépelt ki belőle.⁶⁾ Fáraó kérdést intéz három tanácsosához: Jétró, Bileám és Jóbhoz,⁷⁾ vajjon nem-e ez azon gyermek, kitől őt

¹⁾ Ábrahám megmentésének csodája átvitetett a gyermek Mózesre. L. G r ü n b a u m n á l (159. l.) a Zamachsáriból és Beidháviból való idézeteket.

²⁾ L. Exod. r. 1. fej. (23); Pirké R. El. 48. fej.

³⁾ Szóta 12 b.

⁴⁾ L. a 2. jegyzetben idézett helyeket.

⁵⁾ L. T a b a r i I, 454, 1 ff.; Széfer Hajjásár.

⁶⁾ L. T a b a r i I, 455, 15 (Grünbaum 154).

⁷⁾ L. Szóta 11 a. A mit itt Fáraó három tanácsosáról olvasunk, Exodus 1, 9-re vonatkozólag, azt Sáhín (vagy a forrása) a gyermek Mózeset illető kérdésre viszi át.

a csillagászok jóslata szerint veszedelem fenyegeti. Bileám azt tanácsolja, hogy öljék meg a gyermeket, Jób hallgat. Jétró azt javasolja, hogy próbára tegyék. Hozattak két csészét, az egyik arannyal, a másik izzó parázsszal volt telve. Gábriel angyal a gyermek kezeit az aranytól elterelte; a parázshoz nyul és egy darab izzó szenet visz szájához. Így menekült meg Mózes.¹⁾

M ó z e s s z ö k é s e E g y i p t o m b ó l. Mózes egy gyalázatos gáztettet vett észre: Fáraónak egy poroszlója meg akart ölni egy férfit, hogy aztán elcsábíthassa annak nejét.²⁾ Mózes leüti a gonoszt. Isten úgy intézte, hogy a holttestet a szél elrejtette a fővényben (26).³⁾ — Midőn Mózes egy másik alkalommal meg akar akadályozni egy jogtalanságot, ismertessé lett előbbi tette. Fáraó a börtönbe vetteti (22). Gábriel megjelenik, hogy Mózeset kiszabadítsa; de Mózes vonakodik elhagyni a börtönt, nehogy veszélyeztesse a börtönőrnek életét. Ekkor kijelenti Gábriel, hogy ő maga marad a börtönben Mózes alakjában. Mózes menekül az éjjel. Midőn másnap a börtönőrök kinyitják az ajtót, azt látják, hogy Gábriel sólyom módjára elrepül.⁴⁾ Isten segítségével Mózes csodálatos gyorsasággal menekült, »a föld össztekerődött lábai alatt«,⁵⁾ és délig negyven állomást⁶⁾ végzett. Viruló vidéken találta magát, a hol két hegy között egy óriási magasságu fa állt. Egy lenyuló ág segítségével Mózes

¹⁾ Exod. r. c. 1 (26). L. Grünbaum, 156. l.

²⁾ Lev. r. c. 32 (4), Exod. r. c. 1 (28).

³⁾ Sáhín, úgy látszik, ויטמנהו-hoz (Exod. 2, 12) Istent képzelte alanynak.

⁴⁾ Exod. 18, 4-hez Bar Kappára a következő legendát fűzi: Egy angyal leszállt Mózes alakjában, úgy hogy Mózes menekülhetett, míg helyette az angyalt fogták el. Sír rabba 7, 5-hez; Deut. r. 2. fej. (29), j. Berákh. 13 a; l. Agada der Tann. II, 518, 6. — Sáhín elbeszélése emlékeztet az Apostolok Cselekedeteinek (5, 19) azon elbeszélésére, mely szerint Péter apostol angyal áltai szabadított ki a börtönből.

⁵⁾ Ez azon csoda, melyet a talmud קפיצה-nek nevez (Érúbin 43 a) és melyben valaki a legnagyobb távolságokon hihetetlen gyorsasággal áthalad. A csodát a nagy Istennévnek kiejtésével mívelik; l. fent 65. l., 1. j.

⁶⁾ מהלך מ' יום a Széfer Hajjásárban is, a hol egy angyal kezénél fogja meg Mózeset és kivezeti Egyiptomból.

felmászott a fára és ott maradt, ég és föld között. Ezalatt Fáraó egybehivta csillagászait, hogy az astrolabium útján kinyomozzák Mózes tartózkodási helyét. De ők úgy nyilatkoztak, hogy semmi jele nem található a földön (23).¹⁾

M ó z e s M i d j á n b a n. Mózes letekintvén a fáról, azt látja, hogy számtalan juhok, körülbelül harminc pásztorral, jönnek itatásra. De negyven férfi kellett arra, hogy az ott levő kútról legördítsék a követ. A pásztorok civakodnak. Azután Jitró hét leánya jön, kik, fátyollal az arcukon; atyjuk nyáját legeltették. Hogy őket segítse, Mózes leszállt a fáról és lábával eltaszította a követ, úgy hogy száz lépésnyire gurult.²⁾ Midőn a kútból meritett, elejébe emelkedett a víz.³⁾ Jitró leányai jelentik atyjuknak, mi történt velük; ő előzőleg álmodott Mózesről: ha ez beteszi lábát az ajtón — azt adták tudtára álmában — a háznak edényei mind ércceé változnak (24). Midőn Jitró leányai meghívták Mózeset, hogy velük jöjjön, arra kérte őket Mózes, hogy mutassák neki az irányt, mivel neki nem szabad mögöttük menni.⁴⁾ Kövek dobásával megjelölték neki az utat. — Midőn Mózes belépett a házba, teljesedett a Jitró álmában látott jel. Mózes arról értesülvén, hogy Jitró azért bizza leányaira nyájai legeltetését, mert nincs férfi pásztora, arra ajánlkozott, hogy ő lesz a pásztora (25). Jitró tizenkét pálcát őrzött a házában, emlékeztetésül Jákób tizenkét fiára. Egyik leányának meghagyta, hogy hozzon neki egyet a pálcák közül. Hozott neki egyet, melyen egy jel volt bevésve. Most parancsolta neki, hogy egy másik pálcát hozzon. Midőn visszajött, észrevette Jitró, hogy a most hozott pálca azonos amaz első pálcával. Ez negyvenszer ismétlődött. Végre mind a tizenkét pálcát hozatta és ime, mindnyájan amaz egy pálcának tűntek fel előtte. Mózes kérdésére azt mondta, hogy amaz egy pálca

¹⁾ Ennek forrását nem ismerem.

²⁾ Itt az, a mit (Gen. 29) Jákób és Ráchel találkozásáról olvasunk, átvitetett Mózesre és Jitró leányaira. L. Exod. r. 1. fej. כשם שעשה יעקב לרחל . . .

³⁾ L. Abót di R. Nátán 20. fej. והיו המים צפין ועולין לקראתו.

⁴⁾ Alkalmasint e baraita (Berákhót 61 a, alapján : לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך.

valakinek van szánva, ki egyedül méltó arra, hogy hordja: egy prófétának, kinek neve Mózes.¹⁾ Mózes most kijelenti, hogy ő az. Örömében a régóta vártnak érkezése miatt Jitró elvesztette eszméletét. Mikor magához tért, szívélyesen üdvözölte Mózeset és ez elbeszélte neki, miképen került Midjánba (26). Jitró imában kéri Istent, engedje neki, hogy Mózessel sógorságba lépjen. Isten meghallgatja imáját és egy mennyei szózat parancsolja neki, hogy Cipporát adja Mózesnek nőül. Mózes beleegyezik. Jitró átadja neki nyáját és tanácsokat ad neki a legelőhelyek iránt (27).

Mózes mint pásztor.²⁾ Midőn Mózes legeltette nyáját, egy hegynek alján, meglátott egy barlangot és benne egy fekete szőrnyeteget, kigyóalakut, »telve kezekkel és markokkal«. A sárkány üdvözli Mózeset és kéri tőle az őt megillető részt a juhokból. Mózes megtagadja; a sárkány fenyegeti, de Mózes megöli pálcájával és levágja fejét. Ezután gyönyörű virányra jut, hol pompás legelőjük van a juhoknak. Mikor Jitróhoz visszatért, nem beszélt el neki semmit a kalandjából (28). Máskor egy farkas üldözi a nyáját. Midőn a farkas meglátja Mózeset, beszél hozzá és egy juhot kér tőle; mikor Mózes ezt megtagadja, elragad egy állatot a nyájból. Mózes utána rohan és megmenti a juhot. Erre Mózes gyapjuból készít egy kötelet, ezt a farkas nyakára teszi és mint tolvajt felakasztja. A megmentett juhot gyöngéd szavakkal szólítja meg (29). Hasonló találkozása volt egyszer Mózesnek egy oroszlánnal. Ez ugyanis megszólítja Mózeset, a legelőhelyet saját területének mondja és kér egy részt a nyájból. Mózes megöli pálcájával. Ezután haza tér és három nap múlva mindent elbeszél Jitrónak (30). Hetvennyolc éves koráig³⁾

¹⁾ A Mózes által Jitrótól kapott pálcáról szóló legendának különböző, zsidó és muhammedán variációit l. Grünbaum 161—164. A Sáhínnál nyújtott alakjára sehol sem akadunk. Mint Mózes küldetésének jelét a pálcát Pirké R. El. 40. fej. is találjuk.

²⁾ Tudtommal nem találhatók másutt a pásztor Mózes kalandjai, melyeket Sáhínnál olvasunk: a sárkánynak, a farkasnak és az oroszlánnak megölése. Hogy az állatok beszélnek, emlékeztet a beszélő farkasra a Jákóblegendában (l. alább 3. fej.)

³⁾ E szám Exod. 7, 7-től van következtetve.

maradi Mózes Jitrónak pásztora és félelem nélkül vezette nyáját hegyen, síkságon és pusztán. Ragadozó állatok távol maradtak legelőhelyétől és ha valamelyikök mutatkozott, Mózes által megöletett (31).

A z e g y i p t o m i r a b s á g. A robotmunka, melyre kényszerítették Izraél népét, nagyon nyomasztó volt. Csak a szombat szakította azt félbe.¹⁾ Fáraó új cselekedetet gondolt ki. Egy egész évre az izraeliták teljes szabadságot kaptak és megengedett nekik, hogy minden élelmiszert, melyet a vásáron láttak, akadálytalanul vehetnek ingyen.²⁾ Reményteljes hangulat töltötte el őket, mert nem gondoltak rá, hogy a megadott szabadság csak a zsarnoknak cselekedete volt, hogy őket az év letelte után annál kegyetlenebbül sanyargathassa. De midőn egyszer egy izraelita egy bolt mellett elmenvén, kezébe vett egy almát és egy darabot leharapott róla, nevetve mondta neki a kereskedő: Egyél csak, jól essék neked! Fáraó majd megéretteti mindnyájatokkal hatalmát és elontja véreiteket. E fenyegetés, mely hamar köztudomásra jutott, föltárta Izrael népe előtt helyzetének kétségbeejtő voltát és imában fordultak Istenhez (32.) — Midőn Mózes visszatérése után a nép először gyülekezett nála (Exod. 4, 30), az a csoda történt, hogy kis helyen nagy sokaság fért el (37, 3).³⁾

J ó z s e f k o p o r s ó j a.⁴⁾ Midőn József halála közelgését érezte, négy táblát készíttetett, mindegyiket húsz mina tiszta aranyból. Az első táblán oroszlánt ábrázoltatott és hozzá négyszer a nagy Istennevet. A második tábla a Szímurg képét mutatta és kilenc Istennevet, a harmadik Jákób csillagzatát, a negyedik magának Józsefnek csillagzatát és fölötte egy fiatal

¹⁾ L. Exod. r. 1. fej. (28).

²⁾ L. Numeri 11, 5 (חנם).

³⁾ E csoda azokhoz sorakozik, melyekben מועט מחזיק את המרובה. Sáhín talán egy midrásmunkában találta.

⁴⁾ A József koporsójából szóló agádai elbeszélésekben (l. Grünbaum, 149 s. köv.) nincs semmi abból, a mi e fejezetben bőven (133 verspárban) el van mondva. Csak egy forrásban (l. B u b e r megjegyzését Peszikta §6 a-hoz) ezt az adatot olvassuk: יִיא נטל חרם וכתב: עליו שם המפורש והשליך ליאור מיד צף ועלה ארונו של יוסף. Az aranylemezek egyike említve van Pirké R. El. 49 (. alább 92. l., 6. j.).

tuloknak képét.¹⁾ Ezután magához hívatta testvéreinek fiait és megjósolván nekik a jövőt és Mózes megjelenését, parancsolta nekik, hogy holttestét egy üvegkoporsóba tegyék és ezt a Nílusban süllyeszszék el. Erre átadta nekik a négy aranytáblát azzal a meghagyással, hogy azokat egy biztos helyen rejtsek el. Ha itt lesz majd a megváltás ideje, az aranytáblák Mózesnek adassanak át, a ki azokat egymásután a Nílusba dobja, minek folytán felszínre jön József koporsója, hogy Mózes magával vigye Egyiptomból. József rendelkezését végrehajtják, a négy táblát ládába teszik és elrejtik. Mózes tudomást nyer József végrendekezéséről és ezt végre is hajtja, de a négy tábla közül csak hármát dob a Nílusba, a negyediket (a borjú képével) megtartja. A koporsó felszínre jön és Áron segítségével Mózes a táborba viszi. Az aranytáblából Mózes fülbevalókat készített a nők számára (55).²⁾

Á t v o n u l á s a n á d a s t e n g e r e n. A nép arról panaszkodván, hogy a tengeren át nyitott út nem elegendő az átvonulók nagy sokaságának, Isten tizenkét utat nyitott a tizenkét törzs részére. Most aggodalmasnak találja a nép, hogy az átvonulásnál egymást nem láthatják; Mózes imájára a tizenkét út közt emelkedő falakban nyílások keletkeznek,³⁾ melyeken átnézhettek (57).⁵⁾ Gábiel lókanca alakjában megjelent és így csalogatta Fáraó lovát a tengerbe (u. o.).⁴⁾ A tenger nem akarja kiadni az egyiptomiak holttestjeit; Isten legyőzi vonakodását azzal, hogy rá utal a Kisón folyónak (Birák 5, 21) leendő halottjaira (58).⁶⁾

¹⁾ A négy kép megfelel az Ezekiél látomásában (1. fej.) említett négy arcnak, mert סימורג a sas (még ma is Simeón Chákhám így fordítja נשר-t, Lev. 11, 13; l. még Z. f. Hebr. Bibl. VI. 116); a látomásbeli emberarc pedig Jákób arca (l. Rasi komm. Ezek. 1, 10-hez).

²⁾ E fülbevalókból készítettett azután az aranyborjú, l. alább 92. l. — G. 287, 43 szerint József úgy rendelkezik, hogy holttestét üvegkoporsóba tegyék. A táblákról ott nincs szó.

³⁾ מושבך (48. v.) = מושבך.

⁴⁾ L. Pirké R. El. c. 42 (Grünbaum, 167 l.).

⁵⁾ L. Áb. di R. N. 27. fej. (42 a); Sír 1, 7-hez; Pirké R. El. 42. fej. Gábiel angyalt a muhammedán források említik (l. Grünbaum 166. l.).

⁶⁾ L. Peszáchim 118 b. A talmudban: שר של ים; Sáhín: קולוים = (ים סוף).

I z r a é l a p u s z t á b a n. Midőn Jitró hallotta, hogy Izraél győzött Amálék fölött, nagyon örült és utra kelt Mózeshez (67, 1 s köv.).¹⁾ — A két kőtábla drága kőből volt (75, 8).²⁾ Mózes legyőzi az angyalokat a tóraért való küzdelemben. A tiz ige tartalmából bebizonyítja nekik, hogy nem az angyalok számára van rendeltetve a tóra (69 és 70).³⁾

A z a r a n y b o r j ú. Mialatt Mózes a hegyen tartózkodott, Iblisz (a sátán) hozzá fért a nép szívéhez és elpártolásra csábította. Árontól bálványt kérnek, melyet imádhassanak. Áron lecsendesíti a népet és fölkeri, hogy negyven nap múlva jöjjön hozzá újra.⁴⁾ A negyven nap letelte után a nép megújítja kérelmét (80). Chúrt, ki intő beszédet mond, agyonkövezik (81).⁵⁾ A nép Áront is fenyegeti. Erre parancsolja nekik, hogy hozzák el arany ékszereiket.⁶⁾ Ezeket Számirinek adja át, hogy megolvassza.⁷⁾ Midőn Számirí az olvasztó kemencébe dobta az aranyat, hirtelen kijött abból egy bőgő arany borjú.⁸⁾ Ujjongva látja azt a nép, melyet »Ahrimán« elcsábított (82). — A víz, melylyel az aranyborjú hamvát vegyítették (Exod. 32, 20), fölismerhetőkké tette azokat, kik leborultak volt a bálvány előtt. Mert ezeknél, amint a vizből ittak, egy jel mutatkozott a homlokon (84).⁹⁾

K ó r a c h. Kórachot azokban a becsvágyó terveiben, melyek Amrák fiainak magas rangja ellen fordultak, a neje

¹⁾ L. Zebáchim 116 a.

²⁾ אֵז זוֹמֶרֶד, szmaragdból. Tanch. כִּי תִשָּׂא és másutt: zafirból.

³⁾ L. Sabbát 88 b, 89 a.

⁴⁾ Nem világos, miért teszi föl Sáhín e negyven napnyi halasztást.

⁵⁾ L. Szanhedrin 7 a (Grünbaum, 169).

⁶⁾ Ezek közt a József táblája aranyából készült fülbevalók is voltak (l. fent 91. l.) Az egész itt újra mondatik el (37—57. v) Pirké R. El. 49. fejezetében ezt olvassuk: Áron a fülbevalók közt egy aranylemezt talált, melyre rá volt írva az Isten szent neve és bevésve egy borjú képe. Csak ezt a lemezt dobta a tűzbe és kijött a borjú.

⁷⁾ L. Korán 20, 87 (90, 96). Geiger 163.

⁸⁾ L. Pirké R. El. c. 45: סֵמָל נִכְנֵם לְתוֹכֵי וְהָיָה גִּוְעָה לְהַתְעוֹת יִשְׂרָאֵל.

⁹⁾ L. Tanch. כִּי תִשָּׂא 26: הָיוּ בּוֹדְקִין בָּמִים. Sáhín hozzá teszi, hogy a vétkesek az Egyiptomból Izraéllel együtt kivonult pogányokhoz tartoztak. V. ö. Tanch. u. o. 29.

erősítette meg. Azt tanácsolta neki, hogy hiveket szerezzen magának és Mózes elé azon fölszólítással lépjen, hogy mondjon le méltóságáról (104).⁶⁾ Őnt, Péleth fiát felesége arra birta, hogy ne vegyen részt Kórach fondorkodásában (105). Midőn Kórach hiába várta Őnt, követeket küldött érte. Ezek Őnt sátorában találták, amint őt felesége fésüli, és nélküle kellett visszatérniök (106).⁷⁾

Áron halála. Midőn Áron levetette ruháit, hogy Eleázár azokat magára öltse, kérubok sorai álltak köröskörül (117, 11). Midőn lelke elszállt földi hüvelyéből, mint madár a kalitból, a kérubok elvitték a lelkétől elhagyott testet (a. o. 24 s köv.). Midőn Mózes és Eleázár Áron nélkül visszatértek, a nép fenyegető vádat hangoztatott Mózes ellen (119). Mózes imájára az Isten parancsolta az angyaloknak, hogy megmutassák a népnek Áron koporsóját. (120).¹⁾

Mózes küzdelme Óggal. Mózes egyedül és fegyver nélkül közeledett Óghoz. Midőn Óg megpillantotta a botjára támaszkodó öreg férfiúnak fénytől sugárzó alakját, elejébe ment a két sereg közt levő küzdő téren (145). Kölcsönös megszólítás után Óg megragadta Mózes az övénel, de minden erőlködés mellett sem sikerült neki őt fölemelni. Erre Mózes termete tiz könyöknyivel magasabb lesz, ép annyival meghosszabbodik a botja; további tiz könyöknyit ugrik a magasba és így éri el botjával Óg bokáját. Óg hátra esik és meghal (146 kezd.)²⁾

Móáb és Midján leányai. Biléám azt tanácsolta Báláknak, hogy Izraél népét elcsábítsa Móáb szép leányai

¹⁾ L. Szanhedrin 110 a.

²⁾ L. u. o. 109 b.

³⁾ L. Tanch. חקת (B. 41); Pirké R. El. 17. fej. elejét, hozzá a Grünbaumnál, 173 s köv., idézett muhammedán forrásokat; csak ezek említik az angyalokat.

⁴⁾ L. Berákh. 54 b. Óg óriási természetének jellemzésére azt meséli Sáhín (143, 41), hogy a tengerből halat huzott ki és a napon sütötte meg. V. ö. Grünbaum, 180 s köv. (Tabariból is I, 500). Sáhínál (143, 15) Óg »Anák fiának« mondatik, hasonlóképen Tabarinál és más muhammedán szerzőnél (Grünbaum u. o.).

által (158, 1—17).¹⁾ Bálák összegyűjti országának legszebb leányait. Midján fejedelmei is, Bálák üzenete folytán, összegyűjtik országuk leányait, a kik között Kozbi, Cúr fejedelemnek leánya, volt a legszebb, és Bálákhoz küldték őket. Cúr azt az utasítást adja leányának, hogy magát Mózeszt válassza csábitásainak céljául.²⁾ Bálák saját három leányát is küldi a szépekkel, a kiknek utasításait adja. Mindegyiküknek bálványkép volt a nyakán (159).³⁾ — Sittim gyönyörű tájékán a szép leányok felütötték sátraikat, melyek bőven voltak ellátva borral és serlegekkel (160).³⁾ Kozbi sátra szemben volt Simeón törzse táborával. Zimri, a Simeónbeliek fejedelme, átmegy hozzá. Kozbi Mózesnek véli, elejébe siet és bevezeti a sátorba. Minthogy a sátor bejárata alacsony volt, minden belépő kénytelen volt a benne levő bálványkép előtt lehajolni (161).⁴⁾ Pinchász egy lándzsát lát, mely az égről leesik,⁵⁾ anélkül hogy a körülötte állók észrevették volna; megragadja a lándzsát, bemegy a sátorba és átszúrja mindkettőjüket (162).⁶⁾

M ó z e s h a l á l a. Halála előtt Mózes tizenhárom példányt irt meg a tórából, egyet-egyet mindenik törzs számára és egyet a Lévi törzs számára (173, 47 s köv.).⁷⁾ — Pinchászhoz mondott búcsúszavaiban ezt is mondta neki Mózes: Téged az emberek Élijának fognak nevezni (181, 43).⁸⁾ — Miután

¹⁾ L. Szanh. 105 a.

²⁾ L. Szanh. 82 a: אמרה לו בת מלך אני וכן צוה לי אבי לא תשמעי בלק אבא; Num. r. 20 fej. (24) tévesen ez van: אלא לגדול שבהם; Tanch. végén hiányzik e részlet, l. még Exod. r. 33, fej. (5).

³⁾ L. Szanh. u. o. הוציאה יראתה מתוך חיקה.

⁴⁾ L. Szanh. u. o. Szifré Num. 25, 1-hez.

⁵⁾ E csoda nincs említve azon csodák között, melyek az agáda szerint (l. Szanh. 82 b) ez alkalomból történtek Pinchász számára. Hogy csak Pinchász látta az égről leeső lándzsát, ez, úgy látszik, a szöveg (Num. 25, 7) e két szaván alapszik: וירא פנחם. V. ö. a Tanchúma kérdését e szavakhoz: (ובולן לא ראו)

⁶⁾ Részletezve a megelőző jegyzetben említett csodák értelmében.

⁷⁾ Sóchér tób a 90. zsoltárhoz (3); Peszikta 197 a (l. A babylóniai amórák agádája 53. l., 3. j., hol 19 a helyett olvasandó: 197 a). A leviták e példányát Sáhín az Ezrakönyvben is említi, l. fent 65. l.

⁸⁾ תורה בלק גידאן אליאם כַּאנְדֵּר. L. Monatsschrift, 50. évf. 626. l.; 51. évf. 245. l.

Mózes letekintett a hegyről Izraél országára, fájdalmasan érezte annak a tudatát, hogy meg kell válnia az élettől. Egy mennyei szózat arra intette, hogy nyugodjék bele megmásíthatatlan sorába. Mózes azonban egy alkalmas helyet választott magának a hegyen, leült, pálcáját letette a kezéből és fölirta a nagy Istennevet,¹⁾ azt a nevet, melyet először ő ismert meg ki nyilatkoztatás útján (183). Azráíl²⁾ azt a meghagyást kapja Istentől, hogy Mózes lelkét vegye ki földi hüvelyéből és hozza Isten elé.³⁾ Midőn Azráíl közölte Mózessel a neki jutott meghagyást, egyik szemébe dobja irónádját, mely azt átszúrja⁴⁾ és megesküszik, hogy fejét levágja, ha el nem távozik tőle. Azráíl visszatér és jelentést tesz (174). Most Míkháél kapja a meghagyást, hogy hozza el Mózes lelkét. Midőn őt Mózes megpillantja, kiejti a nagy Istennevet. Míkháél sem hajthatja végre a parancsot és jelentést tesz erről az Istennek (185). Most Iszráfil⁵⁾ küldetik ki, hogy rábirja Mózes lelkének átadására. Őt is Mózes az Istennév kiejtésével fogadja; ez annyira megzavarja Iszráfílt, hogy nem végezheti a neki jutott feladatot.⁶⁾ Csak Mózes kérdésére mondja neki, miért jött. Ekkor Mózes megfogja pálcáját és esküvel fenyegeti Iszráfílt, hogy a

¹⁾ L. Deut. r. végén: מה עשה משה נטל את המנילה וכתב עליה שם המפורש.

²⁾ עזראייל. — A Mózes haláláról szóló agárában (Deut. r. 11. feje.) Szamáél, a sátának feje, az ki Mózes kimulását várja és a ki, miután Gábríel és Mikháél nem vállalják el a megbizást, mert nem akarják látni Mózes halálát, azzal bizatik meg, hogy vegye el Mózes lelkét. — עזריאל angyalnevet l. Schwab-nál, Vocabulaire de l'Angéologie, 210. l.

³⁾ 2. v.: רואן שו גאנש אז קאלב בראור
ביאור גאני או דר פישם אור.

⁴⁾ Muhammedán forrásokból. L. Grünbaum, 131 l.

⁵⁾ סראפיל, vagy — a versmérték kedvéért — סראפיל. Ez a bibliai Szeráfim szónak arabos alakja, de egyes angyalnak a megjelölése. Sáhín e nevet abból magyarázza (13—15. v.), hogy Isten azt az angyalt, kit számtalan angyalok fölé rendelt, egészen fényből és tűzből teremtetten.

⁶⁾ L. Deut. r. végén: ובין שראה סמאל את משה אחותו רעה וחיל
ביולדה ולא מצא פתחין פה לדבר עם משה.

nagy Név segítségével őt el fogja égetni.¹⁾ Iszráfíl jelentést tesz a megtörténtről (186). Most két kérub kapja a meghagyást: azoknak az Isten trónjának alján volt a helyük, Isten dicsfényéből voltak alkotva és az összes angyalok fölé rendelve; rájuk van bízva a jó és a rossz és tőlük ered bánat és öröm, a mi jó és a mi rossz.²⁾ De nekik is, midőn Mózes kiejtette a nagy Nevet, szökniök kellett (187). Most négyen az angyalok közül, G á b r i e l, A z r á í l, M i k h á e l és I s z r á f í l,³⁾ azt a parancsot kapják, hogy emberi alakban angyalcsapatoktól kísérve, menjenek oda és Mózes által nem látva, azon az uton, a melyen majd menni fog, ássanak egy sirt. Isten ihletése folytán ugyanis vissza fog indulni a táborhoz, mellettük el fog menni és megkérdezi őket, kinek van a sir szánva. Akkor arra birják őt, hogy a sirba feküdjék; ilyképen elvehetik tőle lelkét, egy szentséges almával hatván az agyára. E parancsot végrehajtják (188). Mózes lelkében azalatt, mivel más követ nem jött, azon vélemény támadt, hogy visszatérhet a táborba. Útra kél és a négy angyallal találkozik, kik emberi alakban sirt ásnak. Azt mondják neki, hogy e sir egy ifjunak van szánva, kinek termete az övéhez hasonlít, és arra kéri, feküdjék a sirba, hogy meggyőződ-

¹⁾ Még Iszráfíl is, az egészen tűzből teremtetten lény, elégettetnék az Istennév által.

²⁾ 1. v. s köv.:
 דו כרובי בזרי ערש בודנר
 כי ניד ובר בעאלם מי נמודנר
 זי נורי פייזי כוד שאן רא סרישתה
 מוסלט כרדה בר גמע פרישתה
 תמאמת ניד ובר האיי זמאנה
 בוד אושאן רא סופורדה גאווירדאנה
 גם ושאדי וניך ובר ביך באר
 אז אישאן גומלה מי גרדיר פרידאר.

E két legfelső angyal képzeete alkalmasint a perzsa dualismusban alapszik.

³⁾ Ezek az angyalok ugyanazok, kik Weil (12. l.) szerint a világ négy végéről összehordták a földet, melyből Isten alkotta Ádám testét. T a b a r i n á l (I. 87, 15 s köv.) azt olvassuk, hogy ezzel előbb Gábriel és Mikháél bizatnak meg, de midőn nem hajtják végre a megbízást, a halál angyala teszi (v. ö. W ü n s c h e, Schöpfung und Sündenfall, 10. l.).

jenek arról, vajjon kellő nagyságu-e a sir. Mózes teljesíti kérésüket. Alig hogy lefeküdt a sirba, elszendergett. Az angyalok hamar egy almát vittek orrához, Mózes elveszti eszméletét és ők elveszik lelkét.¹⁾ Most sietve jönnek az angyalcsapatok, a sirból kiemelik a prófétának testi hüvelyét és a magasságba viszik. A paradicsomban hűrik ezrei fogadják; Idriszszel, a ridvánnal eléje vonulnak.²⁾ Nagy bámulattal látják a paradicsomi lények az »Isten orozlánja« testéből kisugárzó fényt. A paradicsom közepén juttatják neki a helyét, örvendő szépségének.³⁾ Mózes lelkét pedig a kilenc sphaerán túl Isten közelébe vitték és átadták hiven Isten dicsőségének (189).⁴⁾ — Abban a percben, melyben Mózes a magasba vitték, csoda útján tudomás jött erről Józsuának⁵⁾. Megmondja társainak és fölkeri őket, hogy a hegyre tekintsenek. De Józsuán és a

¹⁾ Muhammedán forrásból (l. Grünbaum, 133), de Sáhínnál nagyon bővitve; különösen új a mit az alma hatásáról mond. Ezt (188, 24) így nevezi: סיבי קוררת; és Isten adja az angyaloknak. Ez az alma valahogyan összefügg az Aristoteles almájával (a ספר התפוח-ban), csak hogy a haldokló Aristoteles a kezében tartott almával egy ideig még tartóztatja életerejét. L. művemet: Nizâmis Leben und Werke 120. l.; Wilhelm Herz, Gesammelte Abhandlungen, 372. l. A falasák legendája Mózes haláláról (l. Faitlowitsch, La mort de Moïse, 1906; Allg. Zeitung des Judentums 1907, 179. l.) szintén elmondja a cselt, mely Mózes arra vitte, hogy önként a sirba feküdt.

²⁾ 206. s köv. v. בגושידנר חוראן גומלה יך סר
פֿון צד ראה אז הפֿתאר ביוור
פזירה גומלה בא אדרים רוואן
בבירון אמדנד אז רווהי שאן.

Ezek tisztán muhammedán képzetek a paradicsomról. Idrisz (Chanókh) a paradicsom kapuórének, a Ridvánnak van képzelve. A Genesis-könyvben Sáhín nem említi Chanókhnak ezt a nevét.

³⁾ 216. v.: מייאני רווה דר גאייש בברדנד; 217. v.: גמאלש ברידנר אז גמאלש. Ez sajátos egy képzet, mely szerint Mózes testi hüvelyé — talán új étellel — a paradicsomban nyeri örök otthonát, míg lelke (szelleme) Isten közelébe jut.

⁴⁾ 226. v.: פם אנגהי בחורת פיש כורדנד
אמאנת בי ליאנת ואסופורדנד

L. Deuter. r. végén, Isten szavait Mózes lelkéhez: ואני מעלה אותך לשמי שמים העליונים ואני מושיבך תחת כסא כבודי.

⁵⁾ נבי ישע.

hetven vénen kívül senki sem látta, mint vitetett Mózes a magasba. Józsuá azt is hallja, hogy a Mózeset vivő angyalok azon szavakat mondták (Deut. 32, 3), melyek Istent mint igazságos bírót dicsérik; ez tanulságul lett arra, hogy ezentúl e szavakat minden halott fölött mondják (190, 1—10).¹⁾ Mózes Adár 7-én halt meg (225. v.)²⁾.

Azon agádai elemeket, melyekre Sáhín Ardesírkönyvében és Ezrakönyvében akadunk, már e könyvek tartalmának bemutatásában említettem.

2. A muhammedán irodalomból.

A z e l s ő e m b e r e k. Isten az angyaloknak parancsolta, hogy az imént teremtetett ember előtt leboruljanak (G. 11, 21—25).³⁾ Azázél (Iblisz), ki az első rangot foglalta el az angyalok közt és az ő mesterük volt,⁴⁾ gőgből vonakodott engedelmeskedni a parancsnak (G. 12).⁵⁾ Vonakodássát azzal

המי כִּאֲנַנְדִּי בֵּר אוֹ הַצּוֹר תַּמִּים
שׁוּמָא רָא מִי כּוֹנֵנֵד אֵין שִׁוְוָה תַּעֲלִים
בִּיאֲמוּזִיד אֵין אֵיית בִּירָאנִיד
כִּי תָא הֵר כֶּם בִּימִירֵר אֵין בִּיכָאנִיד.

Deut. r. végén Mózes maga, midőn halála kikerülhetetlenségét belátja, elmondja Deut. 32, 3 szavait (בְּאוֹתָהּ שַׁעָה אִם רֵהֲצוֹר תַּמִּים פַּעֲלוּ . . .). — A verseinek idézését I Jehúda pátriárka Chananja b. Teradjónnak a mártirnak tudja be érdemül. Szifré Deut., 307. §. (Agada d. Tann. I², 396).

²⁾ L. Kiddúsin 38 a.

³⁾ Korán 7, 10; 15, 28; 17, 63; 18, 48; 20, 115; 38, 71; — Tabari I, 91 s köv.; Geiger, 98. Sáhínnál az Isten, még mielőtt az emberi formába (קַאֲלִבִּי אָדָם) leheli a szellemet, parancsolja az angyaloknak, hogy boruljanak le előtte. Másképen a Koránban.

⁴⁾ 2. v.: מִלֵּאֵיךְ עֵילָם אִזּוֹ אֲמוּכַתְנַדִּי
גִּירָאנִי פִּיזֵי אִזּוֹ אֲפִרוּכַתְנַדִּי

(»Az angyalok tőle tanultak tudományt, az isteni emanáció mécsesét tőle gyújtották meg«.)

⁵⁾ Korán, a fent 1. j. idézett helyeken; Geiger u. o.; Grünbaum u. o. Sáhín csak kezdetben használja az **عَازِل** nevet; a következő(13.) fejezetben belül kezdődik a Koránban rendszeresen használt Iblisz és **شَيْطَان** (= **שַׁטָּן**) nevek használata. Tabari (I, 83, 11) Ibn 'Abbász hagyományául azt említi, hogy Iblisznek elpártolása előtt Azázil volt a neve. V. ö. Enokh könyvét, 13, 1; Pirké R. El. 46. fej. (Kohler, Jew. Enc. II, 366).

okolja meg, hogy ő tűzből, az ember pedig csak földből van alkotva (13, 4—6).¹⁾ Isten felel neki hosszú beszéddel a négy elemről (13, 7—42) és végül magasztalja a földet, mely biztonságot nyújt és a rábizott vetést sokszorta adja vissza; az Isten küldte eső felvirágoztatja a földet és kioltja a tüzet.²⁾ Iblisz dacosan felel, a mire Isten őt megátkozza; neve ezentúl ez legyen: »átkozott sátán«.³⁾ Következik Istennek egy további beszédje és a sátánnak válasza (13, 59—74; 14, 1—27).⁴⁾ Ez azt kéri, hogy hatalmába adassanak Ádámnak, elátkozása okozójának utódjai. Isten teljesíti kérelmet, csak a jámborok és próféták ki legyenek véve hatalma alól.⁵⁾ Sátán: Engedetlenségre fogom őket csábítani, azt fogom okozni, hogy elégedetlenek lesznek adományaiddal. Isten: Gyógyítószerül a bűnbánást adom nekik. Sátán: Meg fogom őket gátolni a bűnbánásban. Isten: Irgalomban és bűnbocsánatban részesítem majd őket. Sátán: Ártani fogok az embereknek. Isten: Majd megsegítem őket, és megbocsátom bűneiket, hogy bejuthassanak a paradicsomba. — A tudás fája, melynek gyümölcsétől eltiltatott Ádám, a búza volt (17, 10).⁶⁾ — Sátánt irigység töltötte el Ádám iránt és folyton arról töprenkedik, miképen árthat neki. Évában ismeri föl annak a lehetőségét, hogy gonosz szándékát végrehajtsa. De hogy hozzáférhessen az emberekhez, segítő kellett neki, a kit végre a kigyóban talált; a kigyó késznek nyilatkozik reá, hogy Évát a tiltott gyümölcs evésére csábítsa

¹⁾ Korán 7, 12; 38, 77.

²⁾ E részlet, úgy látszik, a négy elem versenyét tartalmazó valamely költeményből származik.

³⁾ 58. v.: תּוֹרָא שֵׁיטָאנִי מִלְעֵן נָאם כְּרִדָם. A Koránban az első emberpárnak a sátán által történt elcsábításának történetében ez utóbbi csak שֵׁיטָאן-nak neveztetik (l. 7. szúra, 18. s köv. v.; 20, 166 s köv. egybevetve a 115. verssel; 2, 34).

⁴⁾ Sáhín ezt a részletet talán szintén muhammedán forrásból merítette.

⁵⁾ 14, 3: וְלוֹ בַר אֹוִלִיָּא וְאַנְבִּיָּא דְסַת נִיַּאבִּי.

⁶⁾ L. Tabari I, 127 s köv.; Weil, 19. Ez R. Méir nézete, Gen. 15. fejt. (7). Sáhínnál (25, 15) Isten azt is mondja Ádámnak: Minthogy búzáat ettél, búzáat kell vetned.

(18 és 19).¹⁾ Az elcsábításért elsőnek a sátánt vonja kérdőre az Isten és megujítja a reá kimondott átkot.²⁾ — A paradicsomból Ádám Szarandíba³⁾ került, egy nagy hegyre (26, 11).⁴⁾ Ott száz évig maradt bűnbánásban és jámborságban. Sokat sirt; könnyeiből hegyen és síkságon sok gyógyító erőt sarjasztott a föld: a növények, melyeket Ádám könnyei megáztattak, gyógyító hatást nyertek (u. o. 16—18).⁵⁾ Lábának nyomai most is láthatók; midőn Szarandíb hegyéről lement, bevésődtek a sziklába (26, 23 s köv.).⁶⁾ Évával Ádám csak száz év múltán egyesült újra.⁷⁾ — Káin azért tett Ábelnek szemrehányást, mivel Isten csak Ábel áldozatát fogadta el. Az e miatt kitört viszályban Káin megölte testvérét (28, 1 s köv.).⁸⁾ Káin nem tudta, miképen bánjon Ábel holttestével; ekkor látta, hogy egy holló, nőtényével való viszályban azt megölte és aztán csőrével elásta a földben. Káin követte e példát és eltemette

¹⁾ A Koránban (l. fent 99. l., 3. j.) a sátán maga az, ki az első emberpárt elcsábítja. T a b a r i (I, 105) Ibn 'Abbásznak egy hagyományát idézi, mely szerint Iblisz hiába keresett az állatok közt segítőt, míg végre a kigyót megnyerte céljára (l. még Weil, 20. s köv.) Ép úgy Sáhín, ki a kigyó beszédjét a sátán ihletésének (23, 7; וְסוּסָה,) mondja. Z a m a k h s a r i szerint (Grünbaum, 61) a sátán úgy jutott be a paradicsomba, hogy a kigyó szájában rejtőzött el. Sáhinnál is a sátán a paradicsomban van, midőn az Isten ítéletet tart a kigyó és az elcsábítottak fölött. L. még Pirké R. El. 13. fej. (Szamáel).

²⁾ Tabari I, 110: több tradíció a 7. szúra 23. verséhez, miszerint az Isten átkozva Ádám és Éva valamint Iblisz és a kigyó ellen fordul.

³⁾ מְרִנְדִּיל (így a 24. sorban is), olv. מְרִנְדִּיב, a mi Ceylon szigetnek neve.

⁴⁾ T a b a r i I, 121, 4; Weil 28.

⁵⁾ Tabari I, 132, 1: Ádám igen sokat sirt bűne miatt.

⁶⁾
 קָדַם נֹאֵהֶשׁ הֵנוּ אֲכֻנוּן פְּרִידָסַת
 וַיִּסְיֶהוּן אֵן נִישָׁאן אֲנָנָא בְּרִידָסַת
 בְּרִ אֵן כּוּדִי מְרִנְדִּיל אֲשַׁכָּאֲרָא
 פְּרוּ רִפְתָּה מִיָּאֲנִי סַגְנִי כְּאֲרָא.

Nem tudom, mit jelent מְרִיחֻן a 23. versben. Ádám lábnyomáról Ceylon szigetre (Adams-Pik) l. G r ü n b a u m, 65. Tabarinál (I, 121, 4) a hegynek neve Budh, a mi nyilvánvalóan u. m. Buddha; mert a sziget nem-muhammedán lakói Buddhára vezették vissza a lábnyomot.

⁷⁾ L. Grünbaum 66 ib.

⁸⁾ Tabari I, 142 f; Korán 5, 30 ff.

Abel holttestét (28, 14 27).¹⁾ — Azon hősök, kik az angyaloknak az emberek leányaival történt egybekeléséből származtak, az áditák voltak (30, 27 s köv.).²⁾

N ó a c h. A v i z ö z ö n. Nóach próféta volt (32, 13).³⁾ Százhusz évig javulásra intette kortársait, de hiába (33, 22).⁴⁾ — A sátán is bejutott a bárkába. Kezeivel megfogta a szamár farkát. Midőn ennek következtében a szamár késedelmezett, haragosan reá kiáltott Nóach, e szavakkal: Átkozott, jere be gyorsan!⁵⁾ Midőn azután Nóach megpillantotta a sátánt a bárkában és ki akarta utasítani, azt mondta neki a sátán, hogy mint jámbor ember köteles az egyszer kimondott szóhoz ragaszkodni; és ő az átkozottat fölkérte, hogy menjen be a bárkába (37).⁶⁾ — A vizözön először Kúfában mutatkozott; egy kemencéből jött elő, és pedig fölül és alul egyaránt (38, 9).⁷⁾ — A Nóach által kiküldött holló gyönyörködött a hullákban, melyeket nagy számban talált, és azért nem tért vissza. Nóach megátkozta a hollót, melynek torkán egy lyuk

1) W e i l, 34 (Iblisz a holló alakját veszi föl); T a b a r i I, 141 (az 5. szúra 94. verséhez). Pirké R. El. 21. fej. szerint Ádám és Éva tanulják a hollótól, miképen temessék el az első halottat.

2) עֲדִיִּיאַן. Alább (39, 2) 'Ád nemzetségének (נֶצֶל עֲדָר) mondja. Sáhín így a Koránnak (25, 123. s köv.) 'áditáit beilleszti költeményébe; de a muhammedán fölfogás (l. T a b a r i I, 231 s köv., G e i g e r 115) ellenében antediluviánusokká teszi.

3) נֹחַ נָבִי. Ez a Korán ismert fölfogása. Sáhín azonkívül prófétának nevezi Chanókhót (l. fent 79. l.) és Séthet (19, 5, 18). Muhammed egy mondása szerint négy szír próféta volt (szír az ősnyelv): Ádám, Sét, Nóach és Chanókh (így nevezve s nem Idrisz). T a b a r i nál (I, 174, 4; 185, 1) Nóach helyesebben negyedik helyen áll.

4) T a b a r i I, 185, 20 (Ibn 'Abbász). L. G r ü n b a u m, 79.

5) מִלְעֵין דְּרֵא וִוֵּד.

6) T a b a r i I, 190, 6—191, 5 (Ibn 'Abbász). Nóach itt ezt mondja: Jere be, még ha a sátán is veled volna. Sáhínnál מִלְעֵין a שִׁיטָּאן jelzője (l. fent 98. l, 5. j)

7) נְבוֹסֶת אִז כּוֹפֶה טוֹפֵאן גִּשְׁת פִּידָא בֵּר אִמֵּר אִז תִּנּוּר וִוִּיר וּבֵאלָא. Ezt a kemencét a Korán említi (11, 42), és Tabarinál I, 193 s köv.) több hagyomány olvasható róla. Némelyek szerint Indiában volt, mások szerint »Kúfa vidékén« (u. o. 194, 6). Kazwini (I, 16, 6) említi Nóachnak egy imádkozó helyét Kúfában.

keletkezett, mely a vizivásban meggátolja; azért nehéz neki nyáron csillapítani szomját, télen ezt hóval teszi (40).¹⁾

Ábrahám és Nimród. Nimród örült képzelődésében az eget akarta hatalmába ejteni és nyilat lőtt az ég felé, mely véresen jött vissza, mert Isten úgy intézte, hogy a nyíl egy halat fúrt át. Ez megerősítette Nimródot az ő képzelődésében (46 vége, 47).²⁾ — Ábrahám megismerte Istent, a világ urát, midőn csendes éjjel szemlélte az eget, azután a napnak fölkelését és leáldozását látta és abból megismerte, hogy az égi testek közül egy sem lehet az Isten (49).³⁾ — Ábrahám, midőn összezúzta a bálványképeket, Nimród elé vitetett;⁴⁾ előtte elmondja hitvallomását és fölszólítja, hogy hagyjon föl a bálványimádással (51 vége, 52, 1—24).⁵⁾ — A máglyához, melyet Nimród készített Ábrahám számára, nem közeledhetett senki (52, 39—52). Ekkor megjelent a sátán öreg ember alakjában és azt tanácsolta, hogy gépet⁶⁾ építsenek, melynek segítségével Ábrahámot bedobják a tűzbe. A sátán maga segít a gép építésénél. Eleinte nem sikerül ennek megmozgatása; ekkor segítőnek ajánlkozott Hárán, Ábrahám testvére és az ő erőlködése folytán a gép a tűzbe hajította Ábrahámot. De még mielőtt a máglyába esett Ábrahám, egy szikra érte Háránt és elégette (53).⁷⁾ — Gábiel angyal, ki Ábrahám oltal-

¹⁾ L. Grünbaum, 83 (v. ö. Nöldeke-Festschrift, 82. l.) Az átok (l. Pirké R. El. 23. fej.) ott másképen hangzik, mint Sáhínnál. A szomjasságról, mely alatt szenvednie kell a hollónak, büntetésül falánkságáért, l. Grünbaum, Gesammelte Abh. 183. s köv. l.

²⁾ L. Weil, 78. V. ö. Széfer Hajásár (Beer, Leben Abrahams 107, Grünbaum, 127). Sáhínnál Isten a »hal« (חַל) nevű csillagzatnak azon parancsot adja, hogy célt szolgáltasson Nimród nyilának. — A muhammedánok a nyillövés legendáját Fáraóra is átvitték. L. Grünbaum, 164.

³⁾ Korán, 6, 75—78; Tabari, 258; Weil, 69; Grünbaum, 95. — Beer, 3, 102, egy midrásból, melyet R. Becháí idéz; de itt Ábrahám töprenkedése a nap fölkelésével kezdődik, Sáhínnál, úgy mint a muhammedán forrásokban, az éjjel.

⁴⁾ L. fent 79. l., 7. j.

⁵⁾ L. Grünbaum, 92.

⁶⁾ מַגְנֵיִק, mint az arab forrásokban.

⁷⁾ L. Weil, 72; Grünbaum, 91, 93. Ezenkívül utalok még az Antarkönyvre (Szírat-'Antar, Kairo 1286, I. kötet), a hol, úgy mint

mazására megjelenik a máglyában, azt kérdezte tőle, mit kíván. Semmit sem tőled, így szólt a válasz (54, 1—7).¹⁾ A tűz gyönyörű virágos kertté változott át (8—15 v.)²⁾, és Ábrahám egy kőből, rá ütven kezével, vizet fakasztott (6—18. v.).³⁾ Nimród úgy vélekedik, hogy Ábrahám elpusztult a tűzben (19 - 21. v.).⁴⁾ Néhány nap múlva egy gödölyéjét kereső pásztor a máglya közelébe jut és megpillantja a lángon belül lévő két alakot. Ábrahám a pásztornak, miután ezzel elmondatta a hitvallomást, parancsolja, hogy értesitse Nimródot arról, a mit látott (55). Nimród eleinte nem akarja elhinni, de azután oda megy a kíséretével és meggyőződik a hallottak valóságáról. Ravasz szándékkal ki akarja onnan csalni Ábrahámot, s midőn az neki nem sikerül, előre nyomul kocsijával és lovas katonái utána indulnak. Ekkor megnyílik a föld és az így keletkezett, tűzzel telt örvénybe sokan bele esnek. Nimród menekül. Ábrahám elalszik, és mikor fölébred, saját házában találja magát.⁵⁾ A máglya a virágos kerttel együtt eltűnt (56). — Nimród⁶⁾ új dolgot eszel ki. Meghagyja a démonoknak, hogy üvegből (vagy kristályból)⁷⁾ építsenek neki házat. E házban, melyet nappal

Sáhínnál, Iblisz egy öreg ember alakjában azt a tanácsot adja, hogy gépet építsenek (30. l., 20. s köv. sor). U. o. (30. sor) a zsidó dolgok régi hagyományozójának, Wahb ibn Munabbihnak nevében ugyanaz közöltetik, a gépnek oly leírásával, mely hasonló a Sáhínéhoz. Hárán tűzhalálát (l. Gen. r. 38. fej. o. felé, Targum Ps. Jónáthán Gen. 11, 28-hoz) Sáhín ide illesztette. — Az Antarkönyv — Ka'b alahbár nevében — azt is meséli (9. l., 8. s köv. s.), hogy Iblisz aggasztány alakjában eljött Nimródhoz és tanította bűvészetre.

¹⁾ L. G r ü n b a u m, 31; T a b a r i, 265, 19; A n t a r, 31, 5.

²⁾ L. G r ü n b a u m, 91, 129; W e i l, 75.

³⁾ W e i l, 75: Isten parancsára édes viznek forrása bugyogott ki.

⁴⁾ A mit Sáhín innen kezdve Ábrahám megmeneküléséről mond, azt talán muhammedán forrásokból meritette; de a költőnek szabad invenciója is lehet.

⁵⁾ Ez regeszerű vonás az elbeszélésben. V. ö. fent 53. l., 64. és 65. sz.

⁶⁾ A mit Sáhín még ezenkívül mond Nimródról, arról az áll, mit a 3. jegyzetben megjegyeztem. Az ismert források (l. G r ü n b a u m, 97. s köv.) csak a szúnyogról és Nimródnak általa okozott haláláról beszélnek, miben a Titusról szóló zsidó monda átvitetik Nimródra.

⁷⁾ 6. v.: הם אנדר חאל דיוואן רא בפֿרמוד

כי בהרם זאבנינה כִּאֲנֵהי זור בסאזיתאן . . .

és éjjel kétszáz testőr őriz és melybe még a szél sem juthatott be, Nimród biztosnak hiszi magát a haláltól és magát istennek tartja (57).¹⁾ Nem sejtette, hogy egy szúnyog okozza majd halálát. A nyitott ajtón ugyanis bejött egy szúnyog, Nimród orrába repült és onnan az agyvelőbe hatolt, nagy fájdalmakat okozva (58). Ekkor megjelent a sátán tiszteletes aggasztány alakjában, a ki orvosnak mutatkozott be. Azt tanácsolja Nimródnak, hogy buzogánynyal üttessen folyvást a fejére, a fájdalom elkábitása céljából. Ezt éveken át folytatja Nimród, mig nem meghalt és lelke a pokolba szállt (59).

Ábrahám, Hágár és Ismaél. Azon hely közelében, melyen Hágár, midőn elfogyott a vize, letette Ismaélt, két hegy volt. Szafá és Marva, a hogy még ma is nevezik.²⁾ Hétszer szaladt Hágár sirva az egyik hegytől a másikig, hogy vizet keressen. Hirtelen egy angyal³⁾ szavát hallotta, a ki megnyugtatja és neki a jövőt hirdeti (84).⁴⁾ Az elbágyadt Ismaél talpai alól viz bugyog ki, melylyel felüdit magát és melyet aztán Hágár gondosan körülvesz egy töltéssel. Ha ezt nem tette volna, az Isten parancsára kibugyogott vízből minden időre folyam lett volna. Így csak kút létesült, a Zamzam kutja.⁵⁾ Ott Hágár egy ideig egyedül lakott fiával (85). Ismaél ijász és vadász lett. Isten úgy intézte, hogy egyszer a vadászaton az arabok emirjeivel találkoztak, a kik üdvö-

¹⁾ Természeti szükségének kielégítését titokban tartja (19. v.), egészen úgy mint hasonló okból Fáraó a Midr. Tanchúma (Exod. 7, 15) szerint.

²⁾ 23. v.: צפא ומרוה מי כאנדר שאן רא
המאן נאמסת תא אמרוז אן רא

³⁾ מלך, A rím kedvéért ezt a szót használja itt a rendes מלך helyett.

⁴⁾ L. Tabari I, 276, 5—8; 279, 11—17; 282, 14; 283, 4. Grünbaum, 105 f.

⁵⁾ L. Tabari I, 276, 8—12; 279, 11—17; 283, 4—9. Ez utolsó helyen Muhammednek egy mondása idéztetik, melyet Sáhín használ itt: Ha Hágár szabad folyást enged a viznek, az forrássá lesz, mely a föltámadás napjáig nem apad el. Grünbaum, 106 arra emlékeztet, hogy Ibn Ezra is tud arról, hogy Hágár kútját a muhammedánok Zamzam nevű kútjával azonosítják (de nem Gen. 21-9-hez, hanem 16, 14-hez).

zölték a szép ifjut és kikérdezték. Tudtukra adja származását, és ők elkísérik kútjához. Midőn Ismaéltól kérték, hogy ott letelepedhessenek, megengedi ezt nekik azon föltétel alatt, hogy egy okiratban elismerjék a Zamzam kútjához való tulajdonjogát (86).¹⁾ — Ábrahám meglátogatta Ismaélt és azt mondta neki, hogy a kúttól nem messze van egy hely, melynek már Nóach idején kiváló tekintélye volt és melyen egy B a i t - M a ' m ú r nevű ház volt. Ezen a helyen akar egy kőházat építeni, mely az idők folytán k i b l á v á (az imának iránypontjává) legyen és mely mindkettőjüknek, Ábrahámnak és Ismaélnek, emlékéül maradjon, mint zarándokolásnak felette tisztelt célja.²⁾ — Mindketten oda mentek, bemutattak áldozatokat és fölépítették a házat, melyet K a ' b á n a k neveztek és mely későbbben zarándokoló helylyé vált.³⁾ Évről évre ment Ábrahám az általa épített szent helyre és áhitattal ott időzött. A Ka'bához való zarándokolás⁴⁾ megörökítette Ábrahám emlékét (87).⁵⁾

Mint már fent⁶⁾ említettem Sáhín Jób történetét úgy illesztette be a Genesiskönyvbe, hogy azt közvetetlenül József

¹⁾ T a b a r i I, 283, 10 - 13 (Ibn 'Abbász). Azon arab törzs, mely a Zamzamnál letelepedett, itt Dsurhumnak neveztetik (l. még Antar I, 35 s köv.). Ebből a törzsből volt Ismaél felesége. Sáhín (86 végén) ugyanazt mondja; csak a bibliai elbeszélés értelmében hozzá teszi, hogy egyiptomi nő volt, tehát Ismaél anyjával egyenlő eredetű.

²⁾ 14. s köv. v.: בִּיּוֹד אֵן קִיבְּלֵהִי אֲנֹדֵר זִמְאָנָה
בְּנִיתִי מֵאֲנֹדֵר אִו אִו מֵא נִשְׁאָנָה
הִמָּה עֵאלֵם וְרֵא תַעֲזִים דֶּאֲרֵנֵד
בְּסִיִּי אֵן רוֹוֵנֵד וְחֵן גִּזְאֲרֵנִי .

³⁾ 21. v.: נִיֵּהֲאֲדֵנֵד אֲנֵהֲאֵנִי כַעֲבֵהֲשׁ נֵאֵם
זִיֵּאֲרֵת כֵּאֲנֵהִי גֵשֶׁת אִו דֶּרֵאִיֵּאֵם.

⁴⁾ 25. v.: זִי אֲבֵרֵאֵהִים חֵן מֵאֲנֹדֵר יֶאֲרֵגֵאֲרֵסֵת . . .
L. Grünbaum, 102.

⁵⁾ T a b a r i I, 285, 15—286, 15, a Koránból való idézettel (2, 121); Grünbaum 109 s köv. Zamakhsari kommentárjából a Korán a helyéhez a következőt idézi: A szent ház, melyet így is neveztek: al-bait alma'múr (a sűrűn látogatott ház, Korán 52, 4) a vizözön idején a negyedik égbe emeltetett, Ábrahám pedig Isten parancsára újra építette Ismaél segítségével, ki köveket hordott neki. L. még Antar I, 35.

⁶⁾ 34. l.

története elé tette. Ebben, úgy látszik — eltekintve a chronologiai okoktól — T a b a r i példáját követte.¹⁾

J ó z s e f.²⁾ — M ó z e s i f j u s á g á n a k történetében Sáhin nem egy részletet muhammedán forrásokból merített, a mire már fent utaltam.³⁾

I z r a é l a p u s z t á b a n. Élimben a nép egy fehér sziklát talált, melyből tizenkét forrás bugyogott ki (61, 4). E fehér szikla kísérte a népet a pusztában Mirjám érdeméért (61, 17 s köv.; 113, 15 s köv.). Hogy Izraélt szomjasság által megkísértse, Isten úgy intézte, hogy a sziklából folyó víz elmaradt. Mózes ütött a sziklára és a tizenkét forrás újra kezdett folyni (64; 113, 24).⁴⁾ — Az arany borjú készítőjének Számirí volt a neve.⁵⁾ — Kórach gazdagsága.⁶⁾ — Áron koporsója.⁷⁾ — Óg Anák fia.⁸⁾ — Mózes sirja.⁹⁾

Végül utalok egy körülményre, mely Sáhin bibliai költeményeit egy erősen szembe ötlő muhammedán elemmel gazdagítja: Sáhin ugyanis a bibliai személyeknek egész sorát részint kizárólag, részint kiválóan nevüknek a Koránban és a muhammedán irodalomban szokásos arab alakjával említi. Mózes nála mindig Múszá,¹⁰⁾ azonkívül használja Mózes neve

¹⁾ T a b a r i I, 314, 14 s köv.: »Jób történetét eléje tettük József történetének, annak megfelelően, a mit Jóbról mondanak és azért, mert ő Jákób, József atyjának napjaiban volt próféta.« — T a b a r i I, 261, 5 Jóbnak genealogiáját hozza, melyben Jób fia מִיךָ-nak, a ki Ézsaunak volt unokája (talán מִיךָ helyett olv. עֵיךְ, l. fent 26. l.) U. o. (10 s.) az van mondva, hogy Jób Jákóbnak egy leányát, Leát vette feleségül, a mi összetévesztés Dinával Léa, leányával.

²⁾ L. a fenti megjegyzést 83. l. 1. j.

³⁾ L. 85. s köv. l.

⁴⁾ Korán, 7, 100. Sáhin kombinálta a Korán adatát a Mirjám kútjáról való régi agádai fölfogással, valamint az Élimről (Exod. 15, 27) és Refidimről (17, 1—7) szóló biblibi adatokkal. L. G e i g e r, 161.

⁵⁾ L. fent 92. l., 7. j.

⁶⁾ L. fent 26. l., 11. j.

⁷⁾ L. fent 93. l., 3. j.

⁸⁾ L. u. o. 4. j.

⁹⁾ L. fent 96. l., 3. j.

¹⁰⁾ Simeón Chakhám kiadásában kétféle írásban adja a nevet: מִיֶּזֶה vagy מִיֶּזֶה, ezt az utóbbit mindig így מִיֶּזֶה («Múszá»). Bábái is מִיֶּזֶה-nak szokta írni és rímelni Mózes nevét.

helyett ezt a jelzőt: Kalîm-allâh, vagy röviden: Kalîm.¹⁾ Áron mindig Hárún; olykor ezzel a jelzővel nevezi: Halîm.²⁾ Atyjuk, Amrám mindig 'Imrán.³⁾ Jítró mindig So'eib, Kórach mindig Kárún. Térach mindig Ádhar, Ábrahám mindig Ibrahím. Igen gyakran Ábrahám neve helyett e jelzőt használja: Khalîl-allâh, vagy röviden Khalil.⁴⁾ Káin és Ábel helyett Sáhínnál mindig Kábilt és Hábilt találjuk,⁵⁾ Fáraó mindig Fir'ún.⁶⁾ Jákób neve így hangzik; Ja'kúb; Nóach neve így: Núch. Ismaél helyett mindig Iszma'il⁷⁾ áll. József gyakran Júszufnak neveztetik,⁸⁾ Ézsáu Isznak.⁹⁾ De Izsák mindig nevének héber alakját tartja meg.¹⁰⁾ — Földrajzi nevek: A nádas-tenger neve mindig Kulzum;¹¹⁾ a Színaj hegyéé mindig Túr.¹²⁾ Síkhém városa. Nábulúsz.¹³⁾ A szent föld megjelölésére Sáhín Kanaán szót alkalmazza arab kiejtésében,¹⁴⁾ de sokszor találtatik nála

¹⁾ כלים אללה, az Istennel beszélgető; közbenjáró.

²⁾ חלים, a szelid. Így M. 36, a hol az 5. versben a név teljesen így hangzik: חלים אלה. Jókhébed Mózes fölött mondott siralmának azon része, melyben Színaj hegyét aposztrophálja, e kérdéssel kezdődik: Oh Színaj, hol van az én Kalímom, a dicső, hol van az én »Halímom?« (M. 190, 171).

³⁾ מוסאיי עימרן. Innen Mózes megjelölése mint עימרן. — Mirjám nevet is a M. kiadása arabosan pontozza: מרים.

⁴⁾ כליל, כליל אלה.

⁵⁾ האביל, קאביל.

⁶⁾ פרעון.

⁷⁾ אסמאעיל.

⁸⁾ יוסוף.

⁹⁾ אלעין (= עין). Im כתאב אלתאריך (Neubauer, Med. Jew. Chr. II, 64, Z. 13) l. אלעין st. אלעין.

¹⁰⁾ Ellenben Száadjánál mindig אסחק áll helyett. A többi említett nevek közül Száadja pentateuchusfordításában az arab névalak a következők számára van alkalmazva: Ábrahám, Ismaél, Mózes, Áron, Fáraó.

¹¹⁾ קולזום.

¹²⁾ טור (M. 71, 5: כוה טור). Egyszer (M. 74, 2): טורי סיני (a hol az arab ראי-jal rimel).

¹³⁾ נאבלום, Épúgy Száadja a pentateuchusfordításában. L. fent 25. l., 3. j.

¹⁴⁾ בנעאן.

Palesztinának azon neve is, melyet a középkorban az arab nyelvű zsidók szerettek használni: Sám.¹⁾ József történetében igen gyakori ez az összeköttetés: Miszr-u-Sám (Egyiptom és Palesztina;)²⁾ olykor helyette ez áll: Miszr-u-Kan'án.³⁾ Csak elvértve áll mind a kettő együtt: Sám és Kan'án.⁴⁾

Említésre méltó még azon mód, melyen Sáhín megnevezi Izraél népét. Az Izraél nevet vagy ennek származékát majdnem teljesen mellőzi.⁵⁾ Többnyire a Jákób név összeköttetéseit használja: Jákób népe, J. fiai, J. törzse, J. nemzetsége, J. ivadéka.⁶⁾ Ritkábbak Izraélnek e megjelölései: a jákóbiták,⁷⁾ a héberek,⁸⁾ Éber népe.⁹⁾ Az Ardesírkönyvben és az Ezrakönyvben a zsidók: Kalim (azaz Mózes) népe¹⁰⁾ vagy Kalimiak (Mózes hivei).¹¹⁾ Zsidóknak, a mint az utóbbi költeményekben helyén lett volna, soha nem neveztetnek.

3. Firdúszí Júsuf és Zuleikhája.

József és testvéreinek története számára Sáhín a Sáhnáme költőjének bibliai époszát nem csak mintául vette, hanem azt nagyobbára a legapróbb részletekig a Genesiskönyv illető fejezeteinek használta föl alapjául. De Firdúszí művének első részét, mely Jákóbnak Lábánnál való tartózkodásával kezdődik, egészen mellőzte. Sáhín függése Firdúszitól ott kezdődik

¹⁾ שֵׁם. L. erről cikkemet, IQR. XVIII, 564.

²⁾ מִצְרַיִם, G. 227, 6; 233, 34, 44; 234, 2; 236, 1; 237, 13; 264, 10.

³⁾ מִצְרַיִם וְכַנְעַן, G. 233, 15, 26.

⁴⁾ G. 250, 24: מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְכַנְעַן, azaz Egyiptom királya, a ki Palesztinának is az ura. Lehet, hogy שֵׁם itt tágabb értelemben veendő, mint Sziriának neve. Rejtélyes, de a versmérték miatt is javításra szorul G. 126, 22: בְּכַנְעַן וּבְמִצְרַיִם וְשֵׁם מִצְרַיִם. Talán az utolsó két szó így javítandó: שֵׁם מִצְרַיִם.

⁵⁾ M. 37, 24: יִשְׂרָאֵל (I. יִשְׂרָאֵל, a versmérték miatt).

⁶⁾ נִזְאָר (= נִזְאָרִי, נִזְלִי, אֵל, אִוְלָאֲדִי, בְּנֵי יִ. קוּמִי יַעֲקֹב).

⁷⁾ בְּנֵי יִ. יַעֲקֹבִיָּאן, így is.

⁸⁾ עֲבֵרִיָּאן.

⁹⁾ קוּמִי עִיבֵר. Bábáinál is a zsidók rendes megnevezése.

¹⁰⁾ Ard. 58, 30; E. 6, 1, 5: קוּמִי כָלִים; Ard. 60, 1; E. 7, 6; 9, 2: קוּמִאן כָלִים.

¹¹⁾ Ard. 59, 38: כְּלִימִיאן.

a hol Józsefet a verembe (a kútba) dobják. Legvilágosabban úgy tüntethetem föl ezt a függést, ha ide teszem Sáhín fejezeteinek címeit és mellettük rá utalok Firdúsi éposza ismert német fordításának (S c h l e c h t a - W s s e h r d) megfelelő lapjára¹.) Eleve megjegyzem, hogy csak az elbeszélés menetében párhuzamos Sáhín költeménye a Firdúsiéval; a kivitelben a párhuzamos fejezetek egészen különbözők egymástól. Nem lehet szó Firdúsi művéből vett kölcsönökről, sőt mondhatni, hogy itt is Sáhín műve az önálló költemény bélyegét mutatja. Egyébiránt már a különböző versmérték (Firdúsi József és Zuleikhában is megtartotta a Királykönyv metrumát, a Mutakáribot) nem engedett volna egyszerű átvételeket Firdúsi művéből. A hol az utóbbi szembeszökőleg ellenkezik a szentírás adataival, ott Sáhín ezeket juttatja érvényre.

174 (23. verspár). A testvérek Józsefet a kútba dobják. — 175 (17). Isten Gábrielt Józsefhez küldi a kútba.²)

¹) Jussuf und Suleicha, Romantisches Heldengedicht von Firdussi. Wien 1889. Előzőleg megjelent a fordítónak értekezése, ZDMG. XLI, 577 s köv.: Aus Firdusis religiös-romantischem Epos J. und S. Firdúsi ez époszáinak forrásairól l. M. G r ü n b a u m két cikkét ugyanabban a folyóiratban XLIII és XLIV (= Gesammelte Aufsätze von M. G., herausg. von Felix Perles, 1901, 515—593). L. még Grundriß der iran. Philologie II, 230. — Schlechta fordításában a fejezetek feliratai a fordítótól valók. Az eredetinek lithographált kiadásában, mely előttem van, a fejezetek többnyire hosszabbak és a feliratok eltérők. A jegyzetekben idézett lapszámok a Schlechta fordításaéi.

²) 60—62. l. Valamint Firdúsinál, itt is Gábriel Józsefet estében felfogja és óvatosan a kút fenekére teszi. Ezt Firdúsinál vizborítja és a vizből csoda útján egy kő emelkedik, melyre Józsefet leteszi az angyal. Onnan József megpillantja képét a vízben és a hiuság bűnébe esik. Sáhín tüzetesen mondja (Gen. 37—24 nyomán), hogy a kútban sem volt víz; ezáltal elesik a vízben való tükröződés, de Sáhín ezt alább (l. 110. l. 2. j.) mégis említi, csak hogy más időbe helyezi. Firdúsi szerint József három napig maradt a kútban. Sáhín is mondja, hogy az angyal három napot töltött Józseffel a kútban; de hozzá teszi, hogy más vélemény szerint (בדינר קוול) csak három órát. »A tórában van ez megírva, nem lehet attól eltérni, mert így van« (בתווראת אנדרין בינישתה אינסת אזאן נתוואן גוושטן בין גוינססת). A kiadó jegyzete szerint ez célzás Gen. 42, 17-re: a három nap, melyet

176 (24). Júda kihozza Józsefet a kútból. — 177 (34). Józsefet eladják testvérei az arab Málíknak. — 178 (12). Simeón Málíknak azt a föltételt szabja, hogy Józsefet bilincsbe kell vernie. — 179 (19). Reúbén visszatér, hogy Józsefet megszabadítsa. — 180 (12). Málík a testvérektől vétellevelet kap.¹⁾

181 (12). Isten küldi Gábrielt Józsefhez. — 182 (46). József bilincselve megy testvéreihez, hogy elbúcsúzzon tőlük. Bünbánásuk.²⁾

183 (40). József leveti magát a tevéről és anyja sirjához megy, a hol sirva panaszkodik. — 184 (41). Gábriel éjjel Józsefhez jön. — 185 (17). Málík beszédet mond a karaván embereihez. A József őrizetével megbizott szerecsen bevallja, hogy rosszul bánt Józseffel. — 186 (20). Málík kéri Józsefet, hogy imádkozzék a karavánt fenyegető veszély elhárításaért. József megteszi. — 187 (45). Málík kitünteti Józsefet.³⁾

József testvérei a börtönben töltöttek, megfelel a három napnak, melyet József töltött a kútban.

¹⁾ 75—82. l. (A 63—75. lapok tartalmát Sáhín ott helyezi el, a hová a bibliai szöveg szerint tartozik, l. alább.) Mig Firdúsznál Józsefet Málík két rabszolgája hozza ki a kútból, a testvérek pedig csak azután jönnek a kúthoz és véghez viszik az eladást, addig Sáhínnál (Gen. 37, 26 értelmében) Júda az, ki felhuzza és vele megy a testvérekhez, kiknél Málík karavánját találják. Azt a sugárzó fényt, mely Firdúsznál a kútban levő Józseftől szétárad, Sáhín is leírja. — Mind a kettőnél Simeón tárgyal Málíkkal József eladása iránt; a vétellevel mindkettőnél mind a tiz testvért nevezi. Épúgy egyformák a szóbeli föltételek, melyekkel a vevő arra kötelezza magát, hogy Józseffel keményen fog bánni. A 179. fejezetet Sáhín közbeszúrta, tekintettel Gen. 37, 29-re.

²⁾ 82—87. l. Gábriel Józsefnek az isteni üzenetet hozza, hogy szenvednie kell gögje miatt, melyet érzett, midűn egyszer a víz tükrében saját szépségét bámulta. A testvérektől József könyek és bünbánó beszédek közt búcsúzik; a beszédek maguk természetesen a két költőnél különbözök. De nagyjában hiven követi Sáhín Firdúszit, így például abban, hogy József eleinte csak Júdát találja ébren és azután a többiek is fölébrednek.

³⁾ 88—97. l. Lényegében ugyanazt beszéli el Sáhín, mint Firdúsz és, úgy mint ő, ezt a részt azon oltalmazó felhő említésével zárja be, mely Józsefet reggeltől estig kíséri. Málík visszaadja József-

188 (24). Jákóbnak hirül adják, hogy József elveszett. — 189 (68). Jákób panasza a Józseftől való elválás miatt. — 190 (49). Jákób beszélgetése fiaival. — 191 (18). Jákób azt állítja fiaival szemben, hogy Józsefet nem farkas ölte meg. — 142 (51). Jákób fiai farkast fognak és elhozzák Jákóbbhoz. — 193 (46). A farkasnak és Jákóbnak párbeszédje, az Isten intézkedése folytán. — 194 (24). Második párbeszéd Jákób és a farkas között. — 195 (31). Jákób beszélgetése fiaival; siratja Józsefet.¹⁾

196 (45), 197 (54), 198 (20) és 199 (17). E fejezetek elmondják Gen. 38. tartalmát, a minek Firdúsinál természetesen nincs párhuzama.²⁾

200 (37). A karaván a Nilus partjához érkezik és Málík parancsolja Józsefnek, hogy fürödjék a Nilusban.³⁾

nek a testvérektől kapott vétellevelet és József azt talismán gyanánt karjára köti. Ez utóbbi részletet Firdúsi így írja le:

סתר יוסף אנרא ותעיד ואר
פרו בסת בר באזש אסתואר.

Sáhinnál ez van (187, 26 s köv.):

פרו פיגיד יוסף כונכש סאכת
בשכלי הייכלי אורא בופרדאכת
בבאזו המנו תעויתי (sic) פרו בסת
זו פִּיכְרִי קִאגִּזִי הֵם כִּאגִּה וארסת.

¹⁾ 63—75. l. (l. fent 110. l., l. j. elején). Itt is Sáhín az elbeszélés jellemző mozzanatait úgy adja, mint Firdúsinál találta; így: Lévi átnyújtja a véres ruhát és koholt jelentést ad a farkasról, mely Józsefet széttépte; Jákób aposztróphája a ruhához (Firdúsinál 7, Sáhinnál 31 verspár); Jákób első siralma; a ruhán nem látszanak ragadózó állat fogainak nyomai; a testvérek további koholmányai; a testvérek által Jákóbbhoz hozott farkas Isten parancsára beszél és a testvérekre rábizonyítja, hogy hazudtak; a farkas elbeszélése: ő is, mint Jákób, elvesztette gyermekét. — A mit Firdúsi végül a »gyász házáról« valamint Jákób megvakulásáról mond, hiányzik Sáhinnál. — 191, 18 hozzá teszi Sáhín, hogy Jákóbot elhagyta a prófétai szellem, a miért fiai jelentésének igazsága iránt bizonytalanságban volt (נבואה רפתה בור אז אנ כִּירְדִּמְנֵר).

²⁾ Sáhín mindig חִירָה helyett חִירִם-nak írja a nevet (195, 3 rímel עֲדוּלִם-mal).

³⁾ 97. s köv. l. E sajátos fürdési jelenetet Sáhín minden részletével vette át: a hal, mely Isten parancsára segítségére jön József szemérmességének és őt elfödi; a fény, mely József szépségétől kisugárzik és az országban lesz láthatóvá; a ruha, melybe

201 (20). Az egyiptomiak hírét veszik József érkezésének. — 202 (23). Azíz és Zuleikha tudomást nyernek arról, hogy Málík magával hozta Józsefet. — 203 (30). Azíz József miatt magához hívja Málíkot.¹⁾

204 (10). Málík a vásárra viszi Józsefet. — 205 (13). A rabszolgakereskedő nyilvános kikiáltással áruba bocsátja Józsefet. — 206 (23). József fölkéri, hogy hibáit is kikiáltssa.²⁾

207 (71). Zuleikha azt izeni Azíznek, hogy vegye meg Józsefet. — 208 (19). Gábriel megjelenik Józsefnek és izenetet hoz neki Istentől. — 209 (21). Azíz Józseffel arról beszélget, hogy ez leborult imára. — 210 (16). Málík kinyújtja kezét József fejdisze után, de keze elbénúl. — 211 (32). József imádkozik Málík kezének gyógyításáért.³⁾

212 (36). Azíz Józsefet házába viszi Zuleikhához. — 213 (13). Azíz nagyra becsüli Józsefet és rá bizza házát és mezejét. — 214 (34). Zuleikha történetének kezdete és arról, hogy szerelmes lett Józsefbe.⁴⁾

215 (25). Zuleikha szerelmet vall Józsefnek. — 216 (41). Zuleikha beszédjei Józsefhez. — 217 (41). József beszédjei Zuleikhához. — 218 (25). Zuleikha szerelmi bánata. — 219 (17). Zuleikha megszólítja Józsefet. — 220 (10). József felelete.⁵⁾

Gábriel burkolja a fürdőből kijövőt. Sáhín kerüli azon anachronismust, melyet Firdúsi elkövet, midőn ama halról azt mondja, hogy azonos azzal, mely Jónát elnyelte; Sáhínnál (22. v) csak ez van: **בִּישׁוּר יוֹסֵף גַּם יוֹנָתָן זָרִי מֵאֲדָרַי** (József, valamint Jóna, a hal alá került).

¹⁾ 94—101. l. Egyiptom királyának Sáhín szerint **כַּדְרִים** volt a másik neve (201, 17: **לִקְבַּ כַּדְרִים בּוֹדֵשׁ נָאֵם פֶּרְעֹן**), Firdúsi szerint Abd-al-*h*uszn. A bibliai Pótifárt Sáhín csak **עֲזִיז**-nak nevezi, vagy **עֲזִיז מִצְרַיִם**-nak, az arab források nyomán (l. T a b a r i I, 378, 3), míg Firdúsinál neve: Rajján, Abulwalid fia; de ez Tabari szerint (I, 378, 7) az akkori Fáraónak neve.

²⁾ 101—106. l. Firdúsinál a rabszolgakereskedő József jelességeit 6 verspárban dicséri, Sáhínnál 12 verspárban (minden vers **גּוֹלָאֲמִי** szóval kezdődik). A hibák, melyeket aztán József kívánságára kikiált, Firdúsinál 5, Sáhínnál 11 verspárt foglalnak el.

³⁾ 108—111. l. Zuleikha izenete (207. fej.) Sáhín toldaléka.

⁴⁾ 112—115. l. Firdúsi epizódját a József által atyjához küldött izenetekről (115—123) Sáhín nem vette föl, valószínűleg azért, mert nagynn is ellenkezik a biblia elbeszélésével.

⁵⁾ 122—138. l.

221 (23). Zuleikha föltárja állapotát dajkájának.¹⁾

222 (30). Zuleikha meghivja az egyiptomi hölgyeket és megmutatja nekik Józsefet.²⁾

223 (24). Zuleikha meghivja Józsefet hálósobájába. Dajkája bezárja a szoba ajtaját és még további hat ajtót.³⁾ Zuleikha csábító szavai. — 224 (26). József visszautasító válasza. Szökni akar, de zárva találja az ajtókat; imájára megnyílnak előtte. Zuleikha utóléri a hetedik ajtónál és hátulról megfogván ruháját, azt szétszaggatja s a ruhának egy darabja kezében marad.⁴⁾ — 225 (23). A hazatérő Azíznál Zuleikha vádat emel József ellen. — 226 (33). A »filozofusok«, kik elé Aziz terjeszti az ügyet, Józsefet ártatlannak mondják, mint-hogy ruhája hátulról van megszaggatva.⁵⁾ — 227 (38). Aziz börtönbe zárja Józsefet és ajánlja őt a börtönőr gondviselésébe. Zuleikha új reményei; Józsefnek mindenféle ételt küld a börtönbe.

228 (15). Gen. 39, 21—23; 40, 1—4. — 229 (26). Gen. 40, 5—15. — 230 (30). Gen. 40, 16—22. — 231 (53). Gen. 41, 1—13. — 232 (29). Gen. 41, 14—25. — 233 (45). Gen. 41, 25—44; 46.

234 (14). József mint igazságos kormányzó.⁶⁾ — 235 (24).

¹⁾ 145—138. l. — Az ezután következő részleteket (Firdúsi 138—149) Sáhín nem vette tekintetbe.

²⁾ 150—152. l. Ezen epizód után (melyben a József szépségétől elbűvölt nők narancshámozásnál megvágják újjaikat) Sáhín elhagyja mintáját, Firdúsi költeményét és csak itt-ott újra csatlakozik hozzá. — A következőkben csak röviden jelzem a fejezetek tartalmát, a lényegesebb mozzanatokot emelve ki, különösen azokat, melyek vagy a midrásból, vagy muhammedán forrásokból származnak.

³⁾ L. Korán 12, 23.

⁴⁾ L. Korán 12, 25.

⁵⁾ L. Korán 12, 26—29. A Széfer Hajjásárban itélkeznek כהנים, שופטי המלך, Sáhínnál az egyiptomi írástudók (חרטמים) és bölcsek »filozófusok«.

⁶⁾ L. Firdúsi, 177. s köv. l.

Azíz, ki nem volt jelen József emelkedése idején, értesül a történetekről és Józseftől bocsánatot kér.

236 (16. Gen. 41, 45, 50—52.¹⁾ — 237 (20). Gen. 41, 47—49; 53—57. — 238 (27). Gen. 42, 1—11.²⁾ — 239 (11). Gen. 42, 12—16. — 240 (32). Gen. 42, 17—24.³⁾ — 241 (32). Gen. 42, 25—30. — 242 (24). Gen. 42, 37 s köv.; 43, 1 s köv. — 243 (26). Gen. 43, 3—14. — 244 (34). Gen. 43, 15—27. — 245 (48). Gen. 43, 27—35; 44, 1—3. — 246 (49). Gen. 44, 4—17. — 247 (27). Júda tanácskozik Simeónnal és Lévivvel, vajjon nem kellene-e Józsefnek nyíltan ellentállani. Magukhoz veszik Dánt is. Júdának rendkívüli haragja. Az angyalok szavai, midőn látják, hogy »oroszlán« (Júda) és »bika« (József) harcra készülnek. Júda szavai.⁴⁾ — 248 (76). József csillapító szavai Júdához. József parancsára Efraim legyőzi Júdát. Júda bámulata; azt mondja, hogy a győző bizonyára Jákób nemzetségéből való.⁵⁾ — Júda haragja lecsillapodott és elmondja beszédjét Józsefhez (15—76. v.).

249 (14). Gen. 45, 1—3. — 250 (24). Gen. 45, 4—8. — 251 (26). Gen. 45, 9—15.⁶⁾ — 252 (41). Eközben hallotta

¹⁾ 6. v. : József tanította nejét Istenfélelemre (v. ö. Firdúsi, 180. l.).

²⁾ Jákób meghagyja fiainak, hogy a fővárosba különböző kapukon menjenek be. L. Gen. r. 91. fej. (6).

³⁾ Simeón ellenáll, midőn a börtönbe akarják vinni; ekkor József parancsolja fiának, Manassénak, hogy ragadja meg. Simeón Manasse erejéről fölismeri, hogy Ábrahám nemzetségéből való. L. Gen. r. 91. fej. (5). Firdúsinál ezen epizód (»Simeón dühe«) későbbben olvasható, Gen. 44, 17-hez (224 s köv. l.) L. még T a b a r i I, 402; itt Rúbil (Reúbén) az, ki Manasse kezének fogásáról fölismeri, hogy ez »Jákób magzatából« való.

⁴⁾ L. Tanch. ויחי elején. Új a testvérek említése Júda mellett. Gen. rabbában, 93. fej. (8), Naftáli neveztetik.

⁵⁾ L. Gen. r. 93. fej. (7), hol nem Efraim, hanem Manasse neveztetik.

⁶⁾ József megmutatja testvéreinek a Máliktól visszkapott vétellevelet, valamint a szövetség jelét. Ez utóbbi részletet l. Gen. r. 93. fej. vége felé.

Chúsím, Dán fia, hogy Simeónt börtönbe vetették. Egyiptomba siet és pusztitással fenyeget mindent. Egy nagy szikladarabot szakít ki, hogy Fáraó palotáját szétzuzza. De midőn hallotta, mely fordulatot vett Jákób fiainak sorsa, örömeben a Nilusba dobta a szikladarabot; az ennek folytán keletkezett áradás két várost pusztított el: Píthómot és Ráamszeszt. E két várost később az izraeliták robotamunkájával építtetett föl.¹⁾ — 253 (13). Gen. 45, 16—20. — 254 (17). Gen. 45, 21—25.²⁾ — 255 (14). Szerach, Ásér leánya, azt az Isten küldte sejtelmet táplálta szívében, hogy József még él. Megmondta Jákóbnak. Ez visszanyerte a prófétaág ihletét. Szerachot azzal áldotta, hogy örökké fog életben maradni. És ez be is teljesedett.³⁾ — 256 (23). Gen. 45, 26—28.⁴⁾ — 257 (31). Gen. 46, 1—28.⁵⁾ — 258 (19). Gen. 46, 29—34. — 209 (20). Gen. 47, 1—6.⁶⁾ — 260 (6). Gen. 47, 7—10.

261 (26). Jákób az uton egy mélyen lesujtott nőt lát, ki arra kéri, hogy hallgassa meg. Elbeszéli neki a baját. Zuleikha ő, ki most Jákóbtól kéri, hogy lovagló ostorával megérintse arcát. Ez az érintés rendkívüli hatást idéz elő. — 262 (32). Jákób imádkozik, hogy Zuleikha visszanyerje szépségét és fiatalságát, hogy nőül adhassa Józsefnek. A csoda

¹⁾ E Chúsimról szóló bámulatos legendának magvát l. Gen. r. 93. fej. (7). A többi, úgy látszik, zsidó népmonda, melynek homiletikus alapja a bibliai elbeszélés (Exod. 1) Píthóm és Ráamszész városok fölépítéséről.

²⁾ József ruháját (כורתה) is adja testvéreinek, hogy Jákób azzal dörgölje szemeit és visszanyerje látó képességét (6—9. v.). Sáhín ezt Firdúszitól vette (l. Schlehta ford. 244—246.), Firdúsi forrása pedig a 12. szúra 93. verse; de S. nem gondolt rá, hogy ő maga előbb nem is említette Jákób megvakulását (l. fent 111. l., 1. j.).

³⁾ L. Széfer Hajjásár.

⁴⁾ Lévi átadja Jákóbnak a József által küldött ruhát; Jákób azzal dörgöli szemét és látóvá lesz. Firdúsi nyomán (l. fent 2. j.).

⁵⁾ De a nevek nélkül.

⁶⁾ Azon öt testvérnek neveit, kiket bemutatott a királynak, Sáhín (6. v.) a talmudból (Bába Kamma 92 a) vette.

megtörténik. Jákób elviszi Zuleikhát Józsefhez. Fölkéri,¹ hogy nőül vegye, minthogy Azíz már meghalt. József szerelemmel telik el Zuleikha iránt és nőül veszi.¹⁾

¹⁾ Firdúszibúl (256—266. l.) Firdúszinál még csak két rövid fejezet következik Jákób és József haláláról, és ezzel végződik költeménye.

30.

A BUDAPESTI ORSZÁGOS

RABBIKÉPZŐ- ◈◈ INTÉZET ◈◈

ÉRTESITŐJE

AZ 1906—1907. TANÉVRŐL

BUDAPEST

1907.

Az 1906-iki szeptember 2-án tartott értekezleten a tanári kar Bloch Mózes tanárt elnöknek, dr. Bloch Henrik tanárt jegyzőnek, Bloch Mózes tanárt templomelnöknek választotta. A vezérlő bizottságban való képviseléssel Bloch Mózes és Balogh Ármin tanárok bizattak meg.

Az 1907-iki január hó 21-én volt a szóbeli rabbiképesítő vizsgálat, melyre dr. Horovitz József, végzett hallgató bocsáttatott házi dolgozatai és a január hó 13-án és 14-én tartott zárthelyi írásbeli vizsgálatok alapján. A vizsgáló bizottság dr. Neumann Ede nagykanizsai főrabbi és dr. Fischer Gyula pesti rabbi; kiküldött vezérlő bizottsági tagokból, továbbá Bloch Mózes, dr. Bacher Vilmos, dr. Blau Lajos és dr. Goldziher Ignác vizsgáló tanárokból állott. A vizsgáló bizottság elnöke dr. Neumann Ede főrabbi úr volt. A január hó 23-án végbement felavatóünnepélyen a vizsgáló bizottság nevében dr. Neumann Ede főrabbi úr beszédet intézett az elbocsátandóhoz, erre ez mondott hála- és búcsúbeszédet. Azután Bloch Mózes, a tanári kar elnöke, héber felavatóbeszéd kíséretében átadta a jelöltnak a rabbiképesítő okleveleket.

A lefolyt tanévben felavatott jelölt, dr. Horovitz József rabbivá választatott Karansebesen.

Régibb növendékeink közül dr. Richtmann Mór úr segédtanárnak kineveztetett az orsz. izr. tanítóképezdén, dr. Schönfeld Áron úr véglegesen választatott rabbivá Besztercebányán, dr. Vágvolgyi (Kohn) Lajos úr (előbb Csurgón) főrabbi helyettesnek Aradon és dr. Weisz Sámuel úr hittanárrá Szabadkán.

A pesti izr. hitközség előljárósága a lefolyt tanévben is megbízott több felső tanfolyambeli hallgatót nép- és középiskolákban való hittanítással.

A pesti izr. hitközség és több más hazai hitközség fölkerésére egyes hallgatókat templomi és alkalmi hitszónoklatok tartására küldtünk ki.

Az intézet templomában az ünnepnapokon és több szombaton a felső tanfolyam érettebb hallgatói szónokoltak.

A nagyméltóságú miniszterium és hazai hatóságok a lefolyt tanévben is vallási kérdésekkel a tanári karhoz fordultak véleményezés végett. Valamennyi esetben az elnök felelt a beérkezett kérdésekre.

Az alsó tanfolyam V. osztályának tanulói május 13-án a héber írásbeli érettségi vizsgálatot, május 16-án pedig a theológiai tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgálatot tették le. Május 22., 23. és 24. napjain voltak az írásbeli érettségi vizsgálatok a gimnáziumi tantárgyakból. A szóbeli érettségi vizsgálatokat június 4-én és 5-én tartottuk meg dr. B á n ó c z i J ó z s e f ú r, az országos izrael. tanítóképezde igazgatójának elnöklete alatt, kit a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a tankerületi főigazgató úr helyettesítésével bizott meg. Az érettségi vizsgálatot 4 tanuló jeles, 6 jó és 5 elégséges eredménnyel tette le.

Június 4-én és 5-én az alap- illetőleg elővizsgálatot tették le a felső tanfolyam I. és III. éves hallgatói.

A felső tanfolyam theológiai egylete, valamint az alsó tanfolyam önképző- és segélyzőegylete a lefolyt tanévben is folytatták működésüket.

1906. október 29-én II. R á k ó c z i F e r e n c fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása alkalmából iskolai ünnepélyt tartottunk; 1907. június 8-án Ő Felsége I. F e r e n c J ó z s e f királyunk koronáztatásának 40 éves fordulója alkalmából ünnepélyes istentisztelet végbement templomunkban.

Az 1906/07-iki tanév első felének végén dr. K o h n S á m u e l főrabbi úr tanári állásáról lemondott. A vezérő bizottság a tanári kar javaslatára dr. H e v e s i S i m o n rabbi urat bizta meg a homiletika előadásával.

S c h i l l S a l a m o n tanár indittatva érezte magát megrongált egészségének helyreállítása céljából a nagym. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz 3 havi szabadság-

ért folyamodni, mely neki engedélyeztetett. Helyettesítésével (január—március) megbizattak: dr. D e r c s é n y i M ó r és dr. K a l l ó s E d e képesített középiskolai tanár urak.

A tanári kar táviratilag üdvözölte a l i p t ó - s z t . - m i k - l ó s i izr. hitközség előjáróságát az ottani községi iskola alapításának 60 éves fordulója alkalmából. dr. W e i n m a n n F ü l ö p udvari tanácsos urat, ki a tanári kart a pesti izr. hitközség elnökévé való megválasztatásáról értesítette, és a tanári karnak hitközségi és felekezeti ügyekben való támogatását kérte, levélben üdvözöltük.

A tanári kar a lemergi izr. hitközség előjáróságának részvételi táviratot küldött B u b e r S a l a m o n urnak elhunytá alkalmából és S t e i n s c h n e i d e r M ó r tanár úr családjának e neves tudós elhalálázásakor.

Nagyságos H a t v a n y - D e u t s c h J ó z s e f ú r, vezérő bizottságunk elnöke a lefolyt tanévben is 2000 koronát bocsátott a tanári kar rendelkezésére, hogy reggelivel és ebéddel lássuk el szegénysorsu növendékeinket. Intézetünk nemesszivü és igaz barátjának e helyen is őszinte hálát mondunk nagy-lelkü adományáért.

Az izraelita magyar közalap bizottsága intézetünk szegénysorsu növendékeinek támogatására engedélyezett 1500 koronát, a pesti Chevra-Kaddisa előjárósága pedig 800 koronát. Fogadják e testületek vezetői e helyen is hálás köszönetünket.

A h a l l g a t ó k és t a n u l ó k számát, nevét, születési helyét és előmenetelét az A) alatti jegyzék tünteti föl.

Az É c z - C h á j m-segélyzőegylet működéséről, valamint az intézet javára tett egyéb adományokról és ösztöndíjakról a B) alatti melléklet számol be.

Az intézeti könyvtár gyarapodását a C) és D) mellékletek mutatják.

1) Az 1905/06-iki tanév végével a báró Schey Fülöp-féle alapítványból kiirt pályakérdésre:

»I. A zsidó vallás előirta tilalmak (מצות לא תעשה) különféle kifejezései és értelmük bővülése.

II. Azoknak beosztása, elnevezése és megkülömböztetése a büntetésre vonatkozólag.

III. Azoknak egymástól való különbsége, ha egy parancsolattal (מצות עשה) összeütköznek, „midőn a tilalom megszűntnek (נרחה) tekintendő» egy dolgozat érkezett be, melyről a következő ítélet hozatott:

»Az אשרי נצרי עדתו בכל לב ידרשוהו jeligével ellátott megoldása a כללי עשה ולא תעשה című pályakérdésnek, noha a feladat nincsen teljesen kimerítve, mégis, különösen több részben, igen sikerült és tanuságot tesz arról, hogy szerzője a kérdést helyesen fogta fel és szorgalmasan dolgozott annak megoldásán. Nagyon sajnós, hogy a talmudból való idézetekben sem a traktatus sem a lapszám, a talmud magyarázóiból vett idézetekben pedig azoknak nevei alig vannak említve, úgy hogy az a látszat keletkezhetik, mintha a szerző saját nézeteit kifejtené. Ezen alaki hibáktól eltekintve azonban a benyújtott munka nagyjában véve teljesen megfelelő és a pályadíjra érdemes.«

A jeligés, lepecsételt levél felbontása után kitűnt, hogy a pályanyertes dolgozat szerzője: S c h w a r z J a k a b I. éves felső tanfolyambeli hallgató.

2) A Steinfeld Antal-féle alapítványból kiirt »Jób könyve a középkor zsidó szentírás magyarázatában« című pályakérdésre egy dolgozat nyújtatott be, melyre a következő ítélet hozatott:

»A „Jób könyve a középkor zsidó szentírás-magyarázatában« című pályakérdésre לא חטא איוב בשפתיו jelige alatt benyújtott dolgozatban a feladatnak csak egy része jutott feldolgozásra. Szerző ugyanis a középkor Jóbkommentárjai közül, még pedig a Maimúni előtti korszakból, hatot választott ki kutatás tárgyául. Igen behatóan ismerteti Száadja gáon, Rasi, Kára József, Ábrahám Ibn Ezra, Kimchi József és Kimchi Mózes műveit, iparkodik kimutatni irányukat és tartalmukat sok részlet kiemelése által jellemezni. De nem jár el kellő módszerrel, az irodalmi összefüggéseket csak nagyjában említi és nem világítja meg elég tisztán a nevezett magyarázók álláspontját a Jóbexegézis főkérdéseiben. A dolgozat, melyben egyes tévedések is találhatók, nem csak kiegészítésre, hanem teljes átdolgozásra szorul. Mindazonáltal, tekintve a rendkívüli szor-

galmat és komoly tudást, melyekről a dolgozat tanuskodik, és tekintve azt, hogy a dolgozat alapján szerzőtől méltán várható a nem könnyű feladat teljesebb és kielégítőbb megoldása, a tanári kar őt a pályadíjra érdemesnek ítéli.»

A jeligés, lepecsételt levél felbontása után kitünt, hogy a pályanyertes dolgozat szerzője: K á l m á n Ö d ö n, I. éves felső tanfolyambeli hallgató.

3) A néhai dr. Kaufmann Dávid tanár emlékére alapított alapítványból másodszor kiírt »Geiger Ábrahám vallásphilosophiai szempontjai« című pályakérdésre egy dolgozat nyújtott be, melynek a tanári kar dr. Goldziher Ignác tanár urnak itten közölt ítélete alapján a pályadíjat odaitélte:

»A »Geiger Ábrahám vallásphilosophiai szempontjai« című pályafeladatra „וַיָּבֵר רֵיחַ בְּכֶם וְחַיִּיתֶם» jeligével érkezett egyetlen munkáról az a véleményem, hogy a pályázó, ámbár nem meritette ki a sokrétű feladat minden főbb mozzanatát, dolgozatával annak tanuságát adta, hogy a kitűzött kérdésbe értelmesen elmélyedett. Ez ítéletemben nincsenek ugyan belefoglalva a dolgozat bevezető lapjai (vagy a 22 első lap) is. Ezekben a szerző vajmi zavaros módon adja elő a »felvilágosodás« jelenségeit, okait és következményeit a XVIII. és XIX. századi német zsidóság körében; belekever mindenféle gazdasági motivumot és egyéb kísérő körülményt, melyek csak bajosan fordíthatók a német racionalismus zsidó alkalmazásának magyarázására; -túlságos súlyt helyez az istentisztelet formáinak aesthetikai reformjára és nem látja a mozgalom lényeges jeleit és kapcsolataikat. E zavaros szemlélet következményei aztán szükségképen érvényesülnek, midőn a mozgalom legjelentősebb képviselőjét, Mendelssohnt, tulajdonképen alig bírja beleilleszteni azon keretbe, melyet megelőzőleg a »felvilágosodás« (Aufklärung) megértésére maga alkotott.

Ily kezdetekből, a tudományos kritika ébredésén keresztül, aztán a feladatra tér át, Geiger Ábrahám vallástudományi szempontjainak jellemzésére. Ennek tekintetében helyesebb belátásnak adja bizonyítékát. Helyesen kapcsolja össze a Geiger elmélkedésének tárgyait és a módszert, melylyel a zsidóság

vallásos okmányainak fejlődéstörténeti magyarázatához járult, azzal a tanulsággal, melyet Geiger Strausz és a tübingeni iskola törekvéseiből meritett. Jól foglalja össze Geiger tanítását a vallás keletkezéséről, lényegéről és fejlődéséről. Bár nem eléggé tüzetesen fejti ki, csak érinti azt a központi fontosságot, mely Geiger vallásos szemléletében a historiai mozzanatnak jut, és inkább gyakorlati alkalmazását mutatja be semminél az ennél sokkal lényegesebb elméleti alapozását: a dolgozat e részében is ezt mutatja a szerző, hogy megértette Geiger Ábrahám vallástudományi észjárását és törekvését. Nagy hiánya a munkának, hogy szerzője fukar documentatióval mutatja elénk eredményeit. A kérdés feltevésénél a szétszórt nyilatkozatok rendszerbe foglalása lebegett szemem előtt egy oly gondolkodóval szemben, ki rendszerét folyton alkalmazza, de kapcsolatos előadásban nem tárta elénk. E kapcsolatos, a szétszórt nyilatkozatok rendezésétől támogatott előadást vártuk a munka szerzőjétől. Egy pár csattanós hely közlésén kívül nem nyújt sokat Geiger fontos nyilatkozataiból. Ilykép tehát nem tekinthetjük a munkát kérdésünk kerekded megoldásának, de tekintjük komoly és számbevehető törekvésnek a kitűzött cél felé. Aztán hibáztatnunk kell sok helyütt a kifejtés darabosságát, a szoros és következetes rendszeresség hiányát, a miáltal a szerző néha ismétlésekbe bocsátkozik, melyeket kikerülhet, ha egy-egy paragraphus alatt szigorubb logikával csoportosítja megfigyeléseit. Ha a szerző e munkáját közzé tenni szándékoznék, az itt érintett szempontokból gyökeresen kell azt átdolgoznia és kiegészítenie. Ez alkalommal jó lesz, ha a dolgozat stilusi mozzanataira is figyelmes ügyet vet. A kitételek, miket használ, nem fedezik mindig a gondolatot, melyeket kifejezni kötelesek. A kéziratban helylyel — közzel, figyelmeztetem őt némely kifogásra okot szolgáltató részletre.

Általán véve az a véleményem, hogy a pályadij a munka szerzőjének kiadható.«

A jeligés, lepecsételt levél felbontása után kitűnt, hogy a pályanyertes dolgozat szerzője: dr. Drechsler Miksa, IV. éves felső tanfolyambeli hallgató.

Az 1907/08-iki tanévre a következő pályatételek tüzetnek ki:

1. A báró Schey Fülöp-féle alapítványból: »A magyarországi héber nyomtatványok 1867-ig. Bibliographiai összeállítás és kulturtörténeti méltatás.«

A pályadij: 184.30 K.

2. A Steinfeld Antal-féle alapítványból: »A Mózes II. könyvéhez való két Mekhilta összehasonlítása mint adalék a tannaitikus midrás történetéhez.«

A pályadij: 162.— K.

3. Az 1906/07-iki tanévre a báró Schey Fülöp-féle díjra kiírt pályakérdés: »Kimchi Dávid szótára, különösen viszonya Abulvalid Mervan Ibn Ganâch szótárához és egyéb forrásai« újra kitűzetik.

A pályadij: 184.30 K.

A pályamunkák lapszámozva, idegen kéztől írva és jellegével ellátva, mely a szerző nevét tartalmazó lepecsételt borítékra is irandó, a tanári kar jegyzőjénél 1908. május 1-ig nyújtandók be.

Az 1907/08-iki tanév f. évi szeptember 2-án veszi kezdetét. A beiratások, fölvételi- és javítóvizsgálatok határideje: szeptember 2. és 3-ika d. e. 8—12.

Az országos rabbiképzőintézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben a következő előadások tartottak:

1. **Bevezetés a szentírásba** (általános rész). 2 óra hetenként. Tanár: *Bacher*.

2. **Szentírásmagyarázat:** Énekek éneke és Kóhélet könyve. 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

3. **Exegétikus irodalom:** Targum és Ibn Ezra kommentárja Mózes ötödik könyvéhez. 1 óra hetenként.

Ugyanaz.

4. **Talmud, statarie:** Gittin, 50—72. 6 óra hetenként. Tanár: *Bloch M.*

5. **Talmud cursorie:** Chullin (folytatás). 64—83. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

6. **Sulchán Áruch:** Jóre Deá, 1—25. Ében Háézer. 17. fej. befejezése. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

7. **Héber gyakorlatok.** 1 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

8. **Midrás.** Mekhiltha de R. Jismael. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

9. **Zsidók története:** 1205—1498. 2 óra hetenként.

Tanár: *Blau.*

10. **Palaeographiai és bibliographiai gyakorlatok.** 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

11. **Vallásbölcshészet:** A) A vallásphilosophia története a zsidóknál. (Folytatás.) 1 óra hetenként.

I. félév: A kalám hatása.

II. félév: A peripatetikus philosophia hatása.

Tanár: *Goldziher.*

12. B) Jehúdáh-Léví vallástudományi rendszere; egybekapcsolva a Kuzarí 1. könyvének és az 5. könyv 15. és kk. §§-ainak magyarázásával a héber fordítás alapján az arab szöveg tekintetbe vételével. (Mindkét félévben.) 2 óra hetenként. *Ugyanaz.*

13. **Homiletikai gyakorlatok.** 1 óra hetenként.

Az első félévben:

Dr. Kohn.

A második félévben:

Dr. Hevesi Simon.

A theológiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. **Szentirás:** A) Mózes II. k. 19—40. fej.-ig. 2 óra hetenként. Tanár: *Blau.*

B) Mózes III. k. 22—27. és IV. k. egészen. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

2. **Szentirás:** A) A Zsoltárok könyve, 1—58. 3 óra hetenként. Józsva könyve. 1 óra hetenként. Tanár: *Bacher.*

B) Jesája könyve, 40—66. 2 óra hetenként. Jirmeja könyve, 1—31. 1 óra hetenként. *Ugyanaz.*

3. T a l m u d, s t a t a r i e: Béca, 15—29. 5 óra hetenként. Tanár: *Blau*.

4. T a l m u d, c u r s o r i e: Abóda Zára, 2—40. 4 óra hetenként. *Ugyanaz.*

5. H é b e r n y e l v t a n: Alaktan. 1 óra hetenként.

Ugyanaz.

6. Z s i d ó k t ö r t é n e t e: A misna és talmud korszaka. 1 óra hetenként. Tanár: *Bacher*.

A bibliatanításban az alsó tanfolyam tanulói 2 csoportban A) és B) vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I. és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. osztály. A zsidók történetét a II.—V. osztályok együtt hallgatják. A talmudra nézve megjegyzendő, hogy amely tanulóknak e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső tanfolyam talmudelőadásában vettek részt.

A gimnáziumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. osztály.

M a g y a r n y e l v é s i r o d a l o m: Arany Toldi Estéjének részletes olvasása és fejtegetése; az első éneket betanulták; Petőfi válogatott költeményeinek elemzése és betanulása. — Az olvasmány alapján tárgyalták az epikai költészet sajátosságait. — Segédkönyvek: A r a n y: Toldi és Toldi estéje. Havonta 1 írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

L a t i n n y e l v: C i c e r o, in Catilinam, I., II. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill*.

G ö r ö g n y e l v: Alaktan, az aoristosig. Megfelelő fordítási gyakorlatok. Segédkönyvek: H i n t n e r - S c h i l l, görög nyelvtan és olvasókönyv. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H.*

N é m e t n y e l v: Válogatott olvasmányok Szemák német olvasókönyvéből. Költemények betanulása. Iskolai és házi feladatok. 2 óra hetenként. Tanár: *Bacher*.

T ö r t é n e t: A ó-kor története a római császárság keletkezéséig. Segédkönyv: Mangold, Világtörténelem. I. kötet. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H.*

M e n n y i s é g t a n: Az alapműveletek algebrai kifejezésekkel. A legkisebb közös többszörös és a legnagyobb közös mérték. A hatványozás és a gyökfejtés. — Házi és iskolai dolgozatok. 2 óra hetenként. Tanár: *Bein*.

T e r m é s z e t r a j z: Botanika: Az általános rész beható tárgyalása. — A részletes növénytan kiváló osztályai. 1 óra hetenként. *Ugyanaz*.

II. osztály.

M a g y a r n y e l v é s i r o d a l o m: A költői műfajok tárgyalása: Arany balladáinak fejtegetése és betanulása. Arany »Széchenyi emlékezete« fejtegetése és betanulása. — Poetika. — Segédkönyvek: Riedl, Poetika. Havonként 1 írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

L a t i n n y e l v: Sallustius, Conjuratio Catilinae. — Ovidius, fasti. I. — Írásbeli dolgozatok. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill*.

G ö r ö g n y e l v: Alaktan a μ -végű igéktől végig a megfelelő gyakorlatokkal. Segédkönyvek: Hintner-Schill, Nyelvtan és gyakorlókönyv. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H*.

N é m e t n y e l v: Közösen a III. osztálylyal. 2 óra hetenként. *Ugyanaz*.

T ö r t é n e t: A római császárság története. A középkor története az interregnumig. Tankönyv: Mangold, Világtörténelem. II. kötet. 2 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

M e n n y i s é g t a n: A l g e b r a: Arányok és aránylatok. — Első- és másodfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. M é r t a n: A síkmértan elemei. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként. Tanár: *Bein*.

T e r m é s z e t r a j z: Zoológia: Általános rész. — Az anthropológia részletes tárgyalása. 1 óra hetenként. *Ugyanaz*.

III. osztály.

M a g y a r n y e l v é s i r o d a l o m: Stilisztika és retorika. A prózai műfajok elmélete. Olvasták és elemezték: Shakespeare Julius Caesarját, Hamletjét. Molière-től a Tudós nőket. Gyulai Pál emlékbeszédeinek olvasása és fejtegetése.

Tankönyvek: R i e d l, Rhetorika. Havonként 1 írásbeli dolgozat. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Latin nyelv: L i v i u s. XXI. — V e r g i l i u s, Aeneis III. IV. — Kéthetenként 1 írásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill*.

Görög nyelv: X e n o p h o n, személyvények H i n t n e r - S c h i l l, Görög olvasókönyvéből. H o m e r o s, Odyszeia, I. VI. VII. VIII. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H*.

Német nyelv: S c h i l l e r: Die Jungfrau von Orleans; Wallensteins Tod; havonként egy írásbeli házi dolgozat. 2 óra hetenként; *Ugyanaz*.

Történet: A középkor története az interregnumtól. — Az újkor története 1763-ig. Tankönyv: M a n g o l d, Világtörténelem II. és III. kötet. 2 óra hetenként. *Ugyanaz*.

Mennyiségtan: A l g e b r a: A logaritmus és annak alkalmazása. 3 óra hetenként. Tanár: *Bein*.

Fizika: A mechanika alapfogalmai. A fontosabb statikai és kinematikai problémák tárgyalása. 2 óra hetenként. *Ugyanaz*.

Természetrész: Kémia: A vegyülés általános törvényei. A szervetlen rész, különös tekintettel a fontosabb vegyületekre. 1 óra hetenként. *Ugyanaz*.

IV. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt az V. osztálylyal. 3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Latin nyelv: Közösen a III. osztálylyal. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill*.

Görög nyelv: H o m e r o s, Ilias I., V. P l a t o. Apologia, Phaeton. 3 óra hetenként. Tanár: *Bloch H*.

Német nyelv: L e s s i n g, Laokoon. Havonként egy írásbeli házi feladat. 2 óra hetenként. *Ugyanaz*:

Történet: 1648-tól kezdve 1850-ig. Tankönyv. M a n g o l d, Világtörténelem. III. k. 2 óra hetenként.

Tanár: *Balogh*.

Politikai földrajz: Európa államai. 1 óra hetenként.

Tanár: *Bloch H*.

Mennyiségtan: Algebra: Kamatoskamat-számítás.
— Mértan: Stereometria. — Házi és iskolai dolgozatok.
3 óra hetenként. Tanár: *Bein*.

Fizika: Általános rezgés- és hangtan. — A hőtan és a gázok elmélete. — Fénytan. 2 óra hetenként. *Ugyanaz*.

Filozófia: A filozófia történetének rövid áttekintése.
Tanár: *Balogh*.

V. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: A magyar irodalom története; szemelvények olvasása. — Segédkönyv: Beöthy, Irodalomtörténet. I. és II. köt. Havonként egy írásbeli dolgozat.
3 óra hetenként. Tanár: *Balogh*.

Latin nyelv: Tacitus, Annales I. — Horatius ódák IV. könyve és de arte poetica. Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenként. Tanár: *Schill*.

Görög nyelv: Platon, Sophista. — Sophokles, Antigone. 3 óra hetenként. *Ugyanaz*.

Német nyelv: Goethe, Iphigenie auf Tauris. — Lessing, Nathan der Weise. A német irodalom története. Segédkönyv: Kluge, Leitfaden. Havonként egy írásbeli házi feladat. 2 óra hetenként. Tanár: *Bloch H*.

Történet: Magyarország története 1867-ig különös tekintettel alkotmányos intézményeinek fejlődésére. — Tankönyv: Mangold, Magyarország oknyomozó története. 3 óra hetenként.
Tanár: *Balogh*.

Mennyiségtan: Permutációk és kombinációk. — A Newton-féle hatványsor. Analítika. — A matematikai tananyag átisméltése. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenként.
Tanár: *Bein*.

Fizika: Fénytan. — Az elektromosság és mágnesség. 2 óra hetenként. *Ugyanaz*.

Filozófia. Közösen a IV. osztálylyal. 2 óra hetenként.
Tanár: *Balogh*.

* * *

Az éneket az alsó tanfolyam valamennyi osztályában *Lazarus Adolf*, énektanár tanította.

A)

A hallgatók és tanulók névjegyzéke.

Azon tanulók, kiknek neve csillaggal van jelölve, az iskolaév közben elmaradtak.

A felső tanfolyam hallgatói :

Név :	Évfolyam :	Születéshely :	Megye :
Alt Jenő	I.	Parabuty	Bács-Bodrog
Bánde Zoltán	V.	Ráckeve	Pest
Dr. Drechsler Miksa	IV.	Tabajd	Fehér
Enten Manó	II.	Berzevice	Sáros
5 Feldmann Áron	I.	Galántha	Pozsony
Gerstl Ignác	III.	Berzevice	Sáros
*Dr. Goldberger Andor	IV.	Kecskemét	Pest
Junger Mór	III.	Pelejte	Zemplén
Kálmán Ödön	I.	Kun-Szt.-Márton	J. K. Szolnok
10 Kandel Samu	II.	Nagy-Rippény	Nyitra
Schwarz Benjamin	IV.	Ér-Ottomány	Bihar
Schwarz Jakab	I.	Nagyvárad	Bihar
Spiegel Ármin	III.	Korneuburg	Ausztria
Steiner Vilmos	II.	Vác	Pest
15 Zipser David	I.	Richwald	Szepes

Az alsó tanfolyam tanulói :

I. osztály.

Név :	Születéshely :	Megye :
*Beregi Manó	Baja	Bács-Bodrog
B ernáth Miklós	Kápolnok-Monostor	Szolnok-Doboka
Burger Dezső	Debrecen	Hajdu
Engelberg József	Abony	Pest
5 Feuerstein Albert	Ó-Dávidháza	Bereg
Fried Abraham	Visó-Oroszi	Máramaros
Gerson József	Losonc	Nógrád
Goldklang Arnold	Nagy-Kosztolány	Nyitra
Goldklang Lázár	Nagy-Kosztolány	Nyitra

Név :	Születéshely :	Megye :
10 Goldmann Dávid	Gajár	Pozsony
Grünfeld Dávid	Kendi-Lóna	Szolnok-Doboka
Grünwald Sándor	S.-A.-Ujhely	Zemplén
*Indik Dávid	Desze	Máramaros
Klein Henrik	Tolcsva	Zemplén
15 Klein Sámuel	Badaló	Bereg
*Knacker Mór	Svályovka	Bereg
*Kronowitt Emánuel	Széplak	Abauj-Torna
*Lefkovics Izsó	Hubó	Gömör
Mann Mór	Vizsoly	Abauj-Torna
20 Müller Salamon	Gánya	Máramaros
Niedermann Mór	Nagy-Surány	Nyitra
Roth Henrik	Kiskun-Majsa	Pest
Roth Salamon	Piskolt	Bihar
Schulsinger Henrik	Chzanow	Gácsország
25 *Schwarcz Ármin	Püspök-Ladány	Hajdu
Sommer Emil	Papháza	Zemplén
Szlovák Lipót	Gyönk	Tolna
*Weiss Mór	Debrecen	Hajdu

II. osztály.

Név :	Születéshely :	Megye :
Atlasz Jakab	Török-Becse	Torontál
Benedek Béla	Kopacsel	Bihar
Feldmann Salamon	Galántha	Pozsony
Fisch Lipót	Szatmárnémeti	Szatmár
5 Hornstein József	Alsómérk	Sáros
Kalb Jakab	Dolhonya	Sáros
Klein Ármin	Tolcsva	Zemplén
Lebovics Manó	Málca	Zemplén
Lichtschein Ármin	Töltszék	Sáros
10 Neumann Adolf	Ipolyság	Hont
Pelczer József	Bonyhád	Tolna
Péner Tibor	Szatmárnémeti	Szatmár
Rosenbaum Sámuel	Szérnye	Bereg
Rosenberg Salamon	Budapest	
15 Schmelczer Izsák	Péterréve	Bács-Bodrog
Steiner Sándor	Nagyod	Bars
Szabó Gyula	Rozalia	Máramaros
Weiss Ernő	Szabás	Somogy

III. osztály.

Név :	Születéshely :	Megye :
Friedmann Mór	Galántha	Pozsony
Kiss Chájim	Veresmart	Ugocsa
Klein József	Győr	Győr
Klein Miksa	Tolcsva	Zemplén
5 Kudelka József	Dindolf	Ausztria
Mann Lajos	Vizsoly	Abauj
Morgenstern Ernő	Budapest	
Mühlrad Jakab	Kozlov	Gácsország
Péner Miklós	Szatmár-Németi	Szatmár
10 Rosenzweig Mór	Abony	Pest
Schwarz Lázár	Sárospatak	Zemplén
Silberstein Dezső	Tamási	Tolna
Sonnenfeld Jakab	Nagyszombat	Pozsony
Stöszl Ármin	Zenta	Bács-Bodrog
15 Weinstein Pinkász	Török-Szt.-Miklós	J. K. Szolnok
Weisz Miksa	Jablonic	Nyitra
Weiszfeld Salamon	Tiszaújlak	Ugocsa

IV. osztály.

Név :	Születéshely :	Megye :
Blech Lajos	New-York	Amerika
Eidelhoch Pál	Kövesd	Bereg
Gutmann Simon	Péterréve	Bács
Grünwald Illés	Miava	Nyitra
5 Kún Lajos	Tisza-Igar	Heves
Márk Lipót	Nyitra	Nyitra
Weisz Jakab	Jablonic	Nyitra
Weisz Miksa	Budapest	
Wiener Antal	Mindszent	Csongrád

V. osztály.

Név :	Születéshely :	Megye :
Diamant Gyula	Nagy-Tapolcsány	Nyitra
Fodor Fáti	Nyiregyháza	Szabolcs
Goldmann Benő	Kis-Cell	Vas
Kraus Ignác	Szirák	Nógrád
5 Lézmán Jenő	Nagy-Szóllós	Ugocsa
Robicsek Sándor	Budapest	

	Név :	Születéshely :	Megye :
	Rosenberg Zsigmond	Budapest	
	Salamon Kálmán	Ó-Dávidháza	Bereg
	Schlesinger Sámuel	Ipolyság	Hont
10	Silbermann Adolf	Piszkoróc	Zemplén
	Stern Ignác	Putnok	Gömör
	Wassermann Ödön	Tisza-Ujlak	Ugocsa
	Weisz Elemér	Budapest	
	Weisz Miksa	Bogylas-Alja	Nógrád
15	Winkler Miksa	Velepolye	Zemplén

A tanulók előmenetele.

Osztály	Jelesen végzett	Jól végzett	Elégségesen végzett	Javító vizsgálatra utasított	Az osztály ismétlésére utasított	Összesen
I.	1	3	13	4	—	21
II.	2	3	11	2	—	18
III.	5	2	9	1	—	17
IV.	—	3	6	—	—	9
V.	4	5	5	—	—	14

B)

Az „Écz-Chájim“ segélyzőegylet kimutatása az 1906/7-iki tanévről.

Az »Écz-Chájim« segélyzőegylet elnöksége hálás köszönettel sorolja fel az 1906/7-iki tanévben befolyt adakozásokat. A választmány tagjai a tanári karon kívül a következők: Adler Gyula, Eisler Samu, dr. Fischer Gyula, Goldmann Mihály, Handler Jónás, Herzmann Bertalan, dr. Kohn Sámuel, Rosenberg Mór, dr. Simon József, Weisz J. M. urak.

I. Bevételek:

A) Tagsági díjak:

	Korona		Korona
Abraham Emil úr, Budapest	10.—	Beimel Jakab úr, Budapest	10.—
Adler Gyula úr, »	40.—	Bein Károly úr, tanár, »	10.—
Adler Lajos úr, »	20.—	Berger Mór úr, »	10.—
Dr. Ardó Alfred úr, »	10.—	Berger Jakab úr, Ráckeve	10.—
Asriel és Farchi urak, »	10.—	Besztercebányai izr. hitk.	10.—
Auer Dávid és Fia urak, »	10.—	Bettelheim Miksa úr, Bdp.	10.—
Dr. Bacher Vilmos úr, tanár, Budapest	10.—	Bettelheim M. és Tsa. urak, Bdp.	10.—
Bacher Emil úr, igazgató, Bdp.	10.—	Birnbaum Imre úr, Bdp.	10.—
Back Fülöp úr, Budapest	10.—	Birnbaum Jakab úr, »	10.—
Balogh Ármin úr, tanár »	10.—	Dr. Blau L. úr, tanár »	10.—
Dr. Bánóci József úr, igazgató, Budapest	10.—	Blau Ármin úr, » . .	10.—
Barber Izid. és Tsa. urak, Bdp.	10.—	Bloch Arthur úr, » . .	10.—
Felsőványi Baruch Jenő úr, Budapest	10.—	Bloch Mózes úr, tanár, Bdp.	10.—
Beilfeld József úr, Budapest	10.—	Dr. Bloch H. úr, tanár »	10.—
Baumgarten Leó úr, »	20.—	Dr. Blumgrund Naftali úr, rabbi, Abony . . .	10.—
Baumgarten Lajos úr, »	20.—	Boschan Jakab úr, Bdp.	10.—
Baumfeld és Weidinger urak, Budapest , ...	10.—	Bozsán Péter úr, »	10.—
Beer és Rosenberg urak, Bdp.	10.—	Budai izr. hitközség . . .	20.—
		Breitner testvérek, Bdp.	10.—
		Braun és Politzer urak, Bdp.	10.—
		Brust Dávid úr, »	10.—

	Korona		Korona
Brammer Ödön úr, Bdp.	10.—	Györgyei Illés úr, Budapest	20.—
Dr. Büchler A. úr, tanár,		Győri izr. hitközség . . .	20.—
London	10.—	Győri Chevra-Kadisa . . .	30.—
Csurgói izr. hitközség . . .	10.—	Ifj. Hay Ignác úr, Budapest	12.—
Demjén Ignác úr, Budapest	20.—	Dr. Haas Sim. úr, Szucsány	10.—
Deutsch Gyula úr »	10.—	Halmos Izor úr, Budapest .	10.—
Deutsch S. és Jakab urak, Bdp.	30.—	Handler Jonás úr, »	10.—
Deutsch Miklós úr »	10.—	Hatvany-Deutsch József úr,	
Devecsics Gyula úr utóda,		Budapest	100.—
Budapest	10.—	Hecht Jónás úr, Budapest .	10.—
Dr. Diamant Gy. úr, rabbi		özv. ifj. Heidelberg Mórné,	
Vukovár	10.—	Budapest	10.—
Diamant Sám. úr, Budapest	10.—	Heidelberg L. V. úr, Bdp. .	30.—
Drucker Mór úr, »	10.—	Heiszler Ignác úr, » .	10.—
Dr. Eisler M. úr, rabbi, Ko-		Dr. Heller B. úr, tanár, Bdp.	10.—
lozsvár	10.—	Heller Gyula úr, »	10.—
Ehrenstein Bernát úr, Bdp.	10.—	Herzka Gusztáv és Fiai, »	10.—
Eisler és Reinitz urak, »	10.—	Herzmann Bertalan úr »	10.—
Entermont és társa urak »	10.—	Herzfeld Zsigmond úr, »	10.—
Engel Hugó úr, »	10.—	Dr. Herzog Manó úr, rabbi,	
Eppinger L. és Fiai »	20.—	Kaposvár	10.—
Dr. Fényes M. úr, tanár »	10.—	Dr. Hevesi Sim. úr, rabbi, Bdp.	
Dr. Fischer Gy. úr, rabbi,		1906. és 1907. évre .	20.—
Budapest	10.—	Hirsch Jakab úr, Budapest	30.—
Fischer Simon úr, Budapest	10.—	Joel A. és Fiai, »	10.—
Freudenberg Ráfáel úr, Bdp.	10.—	Kalmár és Engl urak, »	10.—
Dr. Frisch Á. úr, tanár, »	10.—	Kann Jakab úr, »	10.—
Fröhlich Miksa úr, »	10.—	Kanitz Ignác Fiai »	20.—
Dr. Fuchs Dávid úr, »	10.—	Dr. Kecskeméti L. úr, rabbi,	
Fuchs Vilmos úr, »	20.—	Nagy-Várad	15.—
Fürst Jakab és Fiai, »	30.—	Keszthelyi Cedáka . . .	10.—
Gardé Henrik úr, »	10.—	Keszthelyi Chevra-Kadisa .	10.—
Goldmann Mihály úr, »	10.—	Klein Jakab H. úr, Bdp. .	10.—
Dr. Goldziher Ignác úr,		Dr. Klein J. úr, rabbi, Kassa	10.—
tanár, Budapest . . .	10.—	Klein J. D. úr, Budapest .	10.—
Gomperz Miksa úr, Bpest.	10.—	Kobrak M. úr, » .	10.—
Gomperz Testvérek, »	20.—	Dr. Kohn S. úr, főrabbi, Bdp.	10.—
Grosz Zsigm. úr, »	10.—	Kohn Arnold úr, »	10.—
Grüner A. Henrik úr, »	10.—	Kohn Lajos úr, »	10.—
Grünfeld Miksa úr, »	10.—	Kohner A. és Fiai, »	60.—
Gutentag Gustáv úr, »	20.—	Dr. Krämer L. úr, N.-Szöllös	10.—
Gutmann Adam úr, »	10.—	Kornfeld Zsigmond úr, fő-	
Gutmann Miksa úr, »	20.—	rendiházi tag, Budapest	20.—

	Korona		Korona
megyeri Krausz J. úr dr., Bdp.	12.50	Pozsonyi izr. hitközség . . .	30.—
Kriegler D. úr, Budapest . .	10.—	Dr. Rappaport Béla úr, tanár,	
Küszler Henrik úr, » . .	10.—	Budapest	10.—
Latzkó és Popper urak, Bdp.	20.—	Rechnitz H. és M. urak, Bdpest.	10.—
Latzkó Sándor úr, » . .	20.—	Riesz Testvérek, » . .	20.—
Lazarus Ad. úr, főkántor,		Roth Miksa úr, » . .	10.—
Budapest	10.—	ruszti Ruszt József úr, » . .	20.—
Leipziger Vilmos úr, Bdp.	20.—	Sándor Armin úr, » . .	10.—
Leitersdorfer Dávid úr » . .	10.—	Schlesinger Alajos úr, » . .	10.—
Dr. Links Ármin úr » . .	10.—	Schlesinger M. Bertalan úr,	
Lederer Róbert úr » . .	10.—	Budapest	20.—
Lindenbaum Mór úr » . .	20.—	Schlesinger és Pollakovics	
Liptó-Szt.-Miklósi izr. hitk.	20.—	urak, Budapest	20.—
Löwy A. úr, (Weiss S. és Tsa.		Schlesinger Mich. úr, Bdp.	10.—
cég beltárgya), Bdp. . .	10.—	Schön Ign. úr, » . .	10.—
Löwy Salam. úr, igazg., Bdp.	10.—	Schoszberger H. úr, » . .	20.—
özv. Löwy Bernátné, Bdp. .	10.—	Dr. Schönwald K. úr, rabbi,	
Markus és Szendrei urak, Bdp.	10.—	Tapolcza 1906. és 1907. évre	20.—
Mautner és Vilcsek urak, » .	10.—	Dr. Schreyer Jak. úr, Bdp.	10.—
Mehringer Lipót úr, » . .	20.—	Dr. Schreyer Sam. úr, » . .	10.—
Mohácsi izr. hitközség . . .	20.—	Schwarz Lajos, úr » . .	10.—
Modern és Breitner urak, Bdp.	30.—	Id. Schulz Jos. úr, » . .	10.—
Müller Vilmos úr, Budapest	20.—	Semmler J. úr, » . .	20.—
Müller Mór úr, » . .	10.—	Siklósi izr. hitközség . . .	10.—
Munk Mór és Tsa., » . .	20.—	Simon Miksa úr, Budapest	10.—
Musitzky Ignác úr, » . .	10.—	Dr. Simon József úr, » . .	10.—
Ifj. Nagler Testvérek, » . .	10.—	Schnitzer Henrik úr, » . .	10.—
Nagel Ignác úr, » . .	10.—	Simon Jakab úr, » . .	10.—
Dr. Neumann Árm. úr, udvari		özv. Spitz Lipótné » . .	10.—
tanácsos, Budapest . .	10.—	Spitzer G. és Tsa., » . .	20.—
Neuschloß Károly és Fiai, Bp.	20.—	Dr. Stamberger Fer. úr, » . .	20.—
Nord és Zerkowitz urak, » .	10.—	Steiner Ármin és Ferenc urak,	
Oesterreicher Miksa úr, igazg.		Budapest	10.—
Budapest	10.—	özv. Stern Frigyesné, Bdp.	10.—
Dr. Ostern Lipót úr, Bdp.	10.—	Stern Károly úr, » . .	10.—
Paunc Sándor úr, » . .	10.—	Strasser Róbert úr, » . .	10.—
Dr. Pillitz B. úr, Veszprém	10.—	Strausz Emil úr, » . .	20.—
Pinkasz Zsigm. és Testvére,		Sváb Károly úr, főrendiházi	
Budapest	10.—	tag, Budapest	100.—
Pollak Károly és Tsa., Bdp.	10.—	Szende József úr, ...	20.—
Pollak József úr, Budapest .	10.—	Dr. Unger Bernát úr, Bdp.	10.—
Popper Károly úr, » . .	20.—	Dr. Venetianer L. úr, rabbi	
Porges B. úr, » . .	10.—	Ujpest	10.—

	Korona		Korona
Veszprémi izr. hitközség .	20.—	Welwart és Werber urak, Bdp.	10.—
Wahl Béla úr, Budapest .	10.—	Wertheimer és Frankl urak,	
Weisz Adolf úr, » .	10.—	Budapest	10.—
Weisz Gyula, úr » .	10.—	Winter Al. és Fiai, Pöstyén .	10.—
Dr. Weisz M. úr, tanár, Bp.	10.—	Dr. Wolff Vilmos úr, Bdp.	10.—
Dr. Weisz Mór úr, » .	10.—	Wollner Lajos úr, » .	10.—
Dr. Weisz S. úr, Szabadka .	10.—	Wollak Samu úr, » .	10.—
Dr. Weiszbürg Gy. úr, Bdp.	10.—	Dr. Ziegler Ign. úr, rabbi,	
Weisz J. M. úr, Budapest .	10.—	Karlsbad	10.—
Weishut Alaj. úr, igazg., Wien	20.—	Zwack József és Tsa., Bdp.	20.—
Weishut Károly úr, Bdp. .	10.—		
Dr. Wellesz Gyula úr, rabbi,			
Nagy-Bittse	10.—		Összeg 2889.50

B) Templomi adakozások.

I. A dohányutcai templomban.

	Korona		Korona
Adler Gyula úr .	50.—	Kohn József úr . . .	100.—
Agoston Lajos úr . .	50.—	Kohner Zsigm. udv. tan. úr	100.—
Bacher Emil úr . .	50.—	König Lajos úr . . .	25.—
Diamant Sam. úr . .	25.—	Ranschburg Viktor úr .	10.—
Feivel Lipót úr . . .	20.—	Schwarz Ignác úr . .	100.—
Dr. Fischer Gy. rabbi úr	10.—	Dr. Szegvári László úr	25.—
Gyömrői Manó úr . .	100.—	Telegdi Ármin úr . .	5.—
Heisler Ign. úr . . .	10.—	Dr. Virág Mór úr . .	20.—
vágujh. Hoffmann S. úr	25.—	Weisz J. M. úr . . .	50.—
Kohn Jakab úr . . .	20.—		Összesen 795.—

II. Az intézeti templomban.

	a) Az Écz-Chájim javára. Korona	b) Templomi célokra. Korona
Dr. Bacher Vilmos úr .	16.—	10.—
Bacher Ernő úr . . .	3.—	2.—
Balogh Ármin tanár úr .	10.—	—.—
Baron úr	2.—	—.—
Blatt H. úr	4.—	—.—
Dr. Blau Lajos úr	38.—	14.—

	a) Az Écz-Chájim javára. Korona	b) Templomi célokra. Korona
Blau Vilmos úr	10.—	10.—
Biró úr . .	3.—	—.—
Dr. Bokor úr .	20.—	10.—
Bloch Mózes úr . . .	4.—	2.—
Buchbinder úr	5.—	—.—
Dukasz úr	4.—	—.—
Fleischer úr	10.—	—.—
özv. Fried Mórné	20.—	—.—
Friedler úr	5.—	—.—
Fuchs Samu úr	20.—	5.—
Gál úr	5.—	—.—
Grünfeld úr	4.—	4.—
Goldmann F. úr	2.—	—.—
Dr. Horowitz úr	2.—	—.—
Havlik úr	2.—	—.—
Kemény úr	2.—	—.—
Klein Béla úr	3.—	2.—
Kohn Albert úr	22.—	—.—
Krakauer Jak. úr	4.—	—.—
Leitner Márton úr, Nagyvárad	5.—	5.—
Mühlhofer úr	12.—	10.—
Mann József úr	20.—	10.—
Neuwirt úr	2.—	—.—
Dr. Ostern Salamon úr	5.—	—.—
Robicsek úr	2.—	1.—
Schlesinger úr	20.—	10.—
Schneider úr	8.—	2.—
Salgó Lipót úr	2.—	—.—
Schweizer úr	25.—	25.—
Spiegel György úr, Gyöngyös	1.—	—.—
Sonnenfeld úr	25.—	5.—
Steiner úr	12.—	4.—
Stern úr	4.—	—.—
Szabolcsi Miksa úr	10.—	—.—

	a) Az Écz-Chájim javára. Korona	b) Templomi célokra. Korona
Székely Lajos úr	1.—	—.—
Szilasi Artur úr	2.—	2.—
Szilasi Ferenc úr	2.—	2.—
Szilasi Jak. úr	5.—	—.—
Schönfeld úr	10.—	10.—
Steinberger úr	2.—	2.—
Szidon G. úr	2.—	1.—
Szántó úr	2.—	—.—
Dr. Vajda Béla úr, Losonc	6.—	—.—
Weisz úr	3.—	2.—
Weisz Jak. úr	10.—	4.—
Weisz J. M. úr	50.—	—.—
Zádor M. úr	10.—	10.—
Összesen	480.—	164.—

A templomi adakozások összege 1275.—

C) *Szelvények és kamatok.* Korona

Az egyleti vagyon kamatai a Reich Gábor és Sarolta,
a Horowitz Betti, az özv. dr. Kaufmann Dávidné és
gelsei Guttmann-féle alapítványok kamatjaival együtt 7050.47

D) *Rendkívüli adakozások.*

Beimel Jakab úr	200.—
Eisler Samu úr	20.—
Fellner Sándor úr	20.—
Gans Ármin úr	20.—
A pesti izr. hitközség előljárósága útján:	
Hatvany-Deutsch Sándor főrendiházi tag úr	200.—
Klein Géza úr	10.—
Lederer Róbert úr	5.—
Tachauer B. úr	10.—
Horowitz úr	4.—
Összesen	489.—

E) *Kisorsolt értékpapirokért*

korona 3000. --

F) *Más adakozások az intézet és a segélyzőegylet javára.*

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ö Nagyméltósága méltóztatott intézetünk szegénysorsú növendékeinek támogatására az izr. iskolaalapból 2000. koronát engedélyezni.

Az izr. közalap bizottsága ugyan arra a célra 1500 koronát engedélyezett.

A pesti izr. hitközség előjárósága főt. dr. Kohn Sámuel főrabbi úr javaslatára egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak megszavazta a Kohn S.-féle ösztöndíjat (200 kor.) és két hallgatónak a hitközségi ösztöndíjakat (à 200 kor.).

A pesti izr. hitközség előjárósága megszavazta egy a tanári kar által ajánlott hallgatónak a Reich Gábor és Sarolta-féle ösztöndíjat (400 kor.).

A pesti Chevra Kadisa előjárósága engedélyezett a tanulók segélyezésére 800 koronát.

Az ó-moraviczai izr. hitközség előjárósága a tanári kar javaslatára egy hallgatónak megszavazta az Ungar Benjamin és Ingusz Babetta-féle ösztöndíjat (400 kor.).

Az izr. orsz. ösztöndíjegylet bizottsága megszavazott öt hallgatónak 200—200 koronai, és négy hallgatónak 100—100 koronai ösztöndíjat.

Bauer Zsigmond úr (Szombathelyen) főtiszt. dr. Bernstein Béla szombathelyi főrabbi úr tanácsára 500 kor. alapítványt tett egy létesítendő internatus javára. Az alapítvány kamatai az internatus megnyitásáig a tőkéhez csatolandók, azután pedig az internatus céljaira fordítandók. A nagylelkű alapítónak és főtiszt. tanácsadójának e helyen is őszinte hálát mondunk.

Weisz Bertalan udvari tanácsos úr 100 koronát adakozott szegénysorsu növendékeink segélyezésére.

A pesti izr. hitközség előjárósága a tanári kar javaslatára egy alsó tanfolyambeli tanulónak 40 koronát juttatott a Pollak Leó és Laura-féle alapítvány kamatjaiból.

Jóakarataikat a tanulók irányában tanusították: Eisler Samu, Feivel Lipót, Weiss J. M. és Pfeifer Ignác urak, to-

vábbá Gomperz Zsigmondné, Kornfeld Zsigmondné, Horn Dávidné, Keleti Jenny, Leitersdorfer Dávidné, Verő Henrikné és Krausz Dávidné úrhölgyek.

<i>A bevételek összege.</i>		Korona
Tagsági díjak		2889.50
Templomi adakozások .		1275.—
Szelvények és kamatok		7050.40
Rendkívüli adakozások .		489.—
Kisorsolt értékpapirokért		3000.—
Összesen		<u>14,703.90</u>

II. K i a d á s o k.

A nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által engedélyezett 2000 koronán, továbbá az izr. közalapbizottsága által megszavazott 1500 koronán, a pesti Chevra-Kadisa előjárósága által engedélyezett 800 koronán, valamint a Hatvany-Deutsch József úr által adományozott 2000 koronán kívül fordítottunk az »Écz-Chájim« pénztárából segélyezésre, ösztöndíjakra és más kiadások fedezésére 16,704.35 koronát még pedig:

még pedig:	Korona
Havi segélyezés, ellátás és ruházatra	12,150.—
Az egyleti behajtónak	118.28
Behajtási díj a templomadakozások után	38.80
A Kaufmann Dávid féle pályadíj kifizetése	240.—
A Goldziher Izsák-féle ösztöndíj kifizetése	80.—
A Horowitz-féle alapítvány kifizetése	36.—
Díj a banknál	8.58
10 ⁰ / ₀ tőkekamatadó	21.21
Emléktábla .	124.80
Értékpapírokra .	3884.90
Porto	1.78
Összesen	<u>16,700.35</u>

<i>Ehrlich Mózes alapítványa.</i>		Korona
Szelvény és kamat		105.81
10 ⁰ / ₀ főkamataadó		—.22
Díj a banknak		—.59
Összesen		<u>105.—</u>

Bauer Zsigmond alapítványa.

	Korona
Betét a pesti kereskedelmi banknál	500.—
Szelvény	2.—
Kamat	— .28
Összesen	502.28

400 K 4 ⁰ / ₀ m. kereskedelmi bankzáloglevele	385.69
100 K 4 ⁰ / ₀ m. koronajáradék	96.02
10 ⁰ / ₀ tőkekamatadó	— .02
Díj a banknak	— .55
Készpénz a banknál	20.—
Összesen	502.28

*Kimutatás a Hatvany-Deutsch József úr által adományozott
2000 koronáról.*

	Korona
Ebédjegyekre	660.—
Reggelire	1376.74
Összesen	2036.74 ¹⁾

Kimutatás az „Écz-Chájim“ vagyonáról az 1906. dec. 31-én.

B e v é t e l e k:	Korona
Készpénz 1905. december 31-én	8174.62
Templomi adakozások	858.92
Tagsági díjak	4114.—
Rendkívüli adakozások	825.—
Kamatok	7061.89
Kisorsolt értékpapírok	1000.—
Alapítványok	2205.71
Külömbözet a becserélt 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ -os záloglevelekért	225.—
Ehrlich Mózes alapítványa	1977.44
Összesen	26,442.66

1) A hiányt: 36 korona 24 fillért az Écz-Chájim pénztárából fedeztük.

K i a d á s o k:		Korona
Havi segélyre, ellátásra és ruházásra	13,032.40	
Behajtási díj	180.—	
Kezelési illeték	9.17	
10 ⁰ / ₀ tőkekamatadó	22.03	
Értékpapírok	5923.82	
Konverzió költsége	59.10	
Ehrlich alap. átvitele	2000.—	
Táblába való bevésés	38.10	
Porto	4.62	
	<u>Összesen</u>	21,269.24

Bevételek	26,442.66
Kiadások	21,269.24
	<u>Marad</u>
	5,173.42

A pesti kereskedelmi banknál letétben levő érték-	
papírok névértéke	158,500.— ¹⁾
Ehrlich alap névértéke	2,000.—
Ehrlich alap egyenlege	63.63
Készpénz	5,173.42
	<u>Az egylet vagyona összesen</u>
	165,737.05

Az értékpapírok jegyzéke:		Korona
300 frt. januári járadék	600.—	
400 „ májusi járadék	800.—	
150 „ áprilisi járadék	300.—	
34.000 kor. 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ magy. keresked. bank záloglevelei	34,000.—	
102.200 „ 4 ⁰ / ₀ magy. keresked. bank záloglevelei	102,200.—	
13,000 „ 4 ⁰ / ₀ „ földhitelintézet záloglevelei	13,000.—	
2500 frt. 4 ⁰ / ₀ „ földteherment. kötvény	5,000.—	

¹⁾ Ebből az összegből 2900 kor. kihasítandó, még pedig a dr. Kaufmann Dávidné-féle alapítvány (2000 kor.), melynek kamatai egy pályamunka díjazására fordítandók, továbbá a Horowitz Betti-féle alapítvány (900 kor.), melynek kamatai az intézeti templom örök lámpájának fentartására fordítandók.

2 drb. 4 ⁰ / ₀ magy. jelzálogbank nyeresemény kötvényre	400.—
2 „ 3 ⁰ / ₀ konv. magy. jelzálogb. nyeresem. kötvényre	200.—
1000 frt. 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ egyesült fővárosi takarékpénztár záloglevelei . . .	2000.—
Összeg	<u>158,500.—²⁾</u>

Budapest, 1906. február 19-én.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Goldmann Mihály
számvizsgáló.

Rosenberg Mór
számvizsgáló.

Dr. Simon József
ellenőr.

Weisz J. M.
pénztáros.

²⁾ A pesti izr. hitközség kezelése alatt levő Reich Gábor és Sarolta alapítványának tőkéjét (16.000 kor.) nem vettük itten fel.

C)

Az ajándékozott könyvek lajstroma.

<p>Alliance Israélite Universelle Paris.
 Tänzer A., Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg. Meran 1905.
 בראשית, דניאל, ed. Kahana: תנ"ך תרי עשר, ישעיה.
 Süssmann A., Die Judenschuldentilgungen unter König Wenzel. Berlin 1907.
 Dr. Bacher Vilmos, tanár, Budapest.
 Saját iratát:
 Les Juifs de Perse au XVIIe et au XVIIIe siècles, Strassburg 1907.
 Weil, Emunah Ramah, Frankfurt a. M. 1852. (néhai Kaufmann Dávid kézi példánya.)
 האמונות והדעות. א. א. Amsterdam 1647.
 Wünsche A., Aus Israels Lehrhallen I, 1. Leipzig 1907.
 Bibliothek d. Universiteit van Amsterdam:
 Hillesum J. M.:
 Uri-ha-Levi, Amsterdam 1904. (K. l.)
 Waar werd Menassch ben Israel geboren? Amsterdam 1905. (K. l.)
 Een belangrijk historisch feit herdacht. Amsterdam 1905. (K. l.)
 Dr. Blau Lajos, tanár, Budapest,
 saját iratát:
 Zsidó Búvészet. Budapest 1906.
 Bató J. L., Adalékok az ó-budai hitközség és chevrák történetéhez. Budapest 1906. (Adalékok a magy. zsidók történetéhez. Kiadja: Dr. Blau Lajos, 2. szám.)</p> | <p>Erdélyi Museum.
 Protestáns Szemle.
 Theologiai Szaklap.
 Bölcseleti Folyóirat.
 Unitárius Közlöny.
 Tanügyi Értesítő. } Folyó évfolyam</p> <p>Bodrogh Pál, Budapest, saját művét:
 Idegen költők, Budapest 1906.
 Central Conference of American rabbis, saját:
 Year Book 1906.
 Deutsch-Isr. Gemeindebund, Berlin,
 saját:
 Mitteilungen Nr. 68. Berlin 1907.
 Dr. Edelstein Bertalan, rabbi, Budapest, saját:
 Zsinagógai Beszédek, Budap. 1906.
 Dr. Eschelbacher József, rabbi, Berlin, saját előadását:
 Das Judentum im Urteile der modernen protestantischen Theologie. Leipzig 1907.
 Gesellschaft für jüdische Volkskunde. Hamburg.
 Mitteilungen II. 3, 4. III. 1, 2.
 Dr. Glinzberg Louls, tanár, New-York,
 saját:
 A Specimen of Jewish Learning at American Universities. (K. l. American Hebrew 1907. évf.-ból.)
 Dr. Goldberger Izidor, rabbi, Sátoralja-Ujhely.</p> |
|--|---|

Knopfler Sándor 45-éves tanítói jubileuma. 1881—1906.

Dr. Grünhut Lázár, Igazgató, Jeruzsálem, saját művét:

Abhandlungen u. Aufsätze, Jerusalem 1906.

Dr. Guttmann Mihály, rabbi, Csongrád, saját:

מפתח התלמוד. I. 1. és 2. Csongrád 1906.

Ábrahám bar Chijja geometriájából. Budapest 1906. (K. l. a M. Zs. Szemle 1906. évfolyamából.)

Hebrew Union College, Cincinnati, saját:

Catalog 1906.

Dr. Jaraczewsky, rabbi, Mühringen, saját:

Rede am Grabe Hannchen Lewi Feuchtwangen 1907.

Dr. Jelski, hitszónok, Berlin, saját: Rede an der Bahre des Dr. J. T. Behrend. Berlin 1907.

Jews' College, London.

Jews' College Jubilee Volume. London 1906.

Jüdisch-theolog. Seminar, Breslau, saját Értesítőjét 1906/7 tudományos melléklettel:

Brann M., Geschichte der Juden in Schlesien, IV. Heft, Breslau 1907.

Dr. Kecskeméti Lipót, főrabbi, Nagyvárad, saját beszédjét:

Izrael vértanusága. Nagyvárad 1906.

Kir. Magy. Tudomány Egyetem Rectori hivatala, Budapest, saját kiadv.:

Békefi-Remig, Emlékbeszéd a budap. m. kir. Tud. Egy. Rákóci Ünnepeén. Budapest 1907.

Lehranstalt f. d. Wissenschaft des Judentums, Berlin, saját:

Értesítőjét. Berlin 1907.

M. kir. vallás és közoktatásügyi miniszterium.

Magyarország közoktatásügye az 1905. évben. Budapest 1906.

Dr. Münz W., rabbi, Gleiwitz, saját: Die Judenmetzeleien in Rußland. Breslau 1906.

Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége, Budapest, saját kiadványát:

A Muz. és Könyvt. Orsz. Szövetségének 1906. évi május 24-én tartott ülésének Jegyzőkönyve. Budapest 1906.

Dr. Patai József, Budapest, saját disszertációját:

Bajza és Lessing. Budapest. (Különleny. az Egy. Phil. Közlönyből.)

Dr. Peiser Ignác, Budapest.

Reineccius, M. Christianus, Janua hebraeae linguae veteris testamenti . . . una cum lexico hebraeo-chaldaico . . . Editio octava. Lipsiae 1788.

Rich. Anthony, Illustriertes Wörterbuch der römischen Altertümer. Paris et Leipzig 1862.

Steinthal, H., Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft. Berlin 1881.

Horváth Mihály, Magyarország történelme. VIII. Budapest 1873.

Lindheim Alfred, Saluti aegrorum. Aufgabe u. Bedeutung der Krankenpflege im modernen Staat. Leipzig und Wien 1905.

Csuday, Eugen, Die Geschichte der Ungarn. Berlin 1899.

Fürst, J., Der Orient. Dritter Jahrgang. Leipzig 1842.

Szabó Károly, Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. Budapest 1887.

Grün, K., Kulturgeschichte des sechzehnten Jahrhunderts. Leipzig und Heidelberg 1872.

- Kaulen Ferenc, Assyria és Babylon a legujabb fölfedezések után (ford. Dr. Szabó Árpád). Temesvár 1891.
- Giesswein, A., Die Hauptprobleme d. Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie u. Anthropologie. Freiburg im Breisgau 1892.
- Philippsohn, L., Über die Resultate in der Weltgeschichte. Leipz. 1860.
- Errera Leo, Les Juifs Russes. Extermination ou Émancipation? Bruxelles 1893.
- Riedl, M., A., Magyarische Grammatik. Wien 1858.
Továbbá még 5 kötet.
- Dr. Posnansky Sámuel, rabbi, Varsó,** saját értekezését:
רב דוסא ברב סעדיה גאון (K. l. Hagoren VI.)
- Rabblner-Semlnar, Berlin,** saját: Értesítőjét 1905/6, tudományos melléklettel: Barth J., Sprachwissenschaftliche Untersuchungen zum Semitischen. Berlin 1907.
- Dr. Ritter, főrabbi, Rotterdam.**
Duschak, M., Mittel gegen die falschen Blutbeschuldigungen etc. Krakau 1886.
- 5666—1906 עזרת נשים (holl.)
Wagenaar, L., Godsdienst, Ritus en Ceremonien d. Joden. Amsterdam. (Kül. l.)
- Dr. Rubinstein Mátyás, rabbi, Szekszárd,** saját beszédjét:
Izrael Istenhite. Szekszárd 1906.
- Dr. Salvendi A., kerületi rabbi, Dürkheim a. H.**
ספרי שעשעים. Krakó 1896.
קונטרס תיקון והשמטות 1884.
- Schwarzstein J., תרגום ערבי. Die arabische Interpretation des Pen-tateuch von R. Saadia Hagaon. Frankfurt a. M. 1886.
- פי עטרת יוסף חלק ראשון הנקרא פי עטרת יוסף. מוסדות הארץ. Jeruzsálem 1892.
- מקור ישראל. Munkács 1906.
- העברות על פי התורה והתלמוד. Krakó 1892.
- פי סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט ז"ל. Lemberg.
- Braun J., Der Universalismus der mosaischen Heilslehre. Frankfurt a. M. 1896.
- שלשלת הקבלה. Lemberg 1864.
- שארית ציון. Jeruzsálem 1883.
- כנסת מרדכי. Jeruzsálem 1886.
- פי טוב עין חלק שני. Jeruzsálem 1905.
- פי טבור הארץ. Tiberias 1906.
- אהל יצחק מחברת א' חדש נסן 1903.
- דברי מאיר. Varsó 1904.
- כור בזהב. Jeruzsálem 1904.
- חדשים גם ישנים. Jassy 1900.
- Penstadt, Trauerrede für Sir Moses Montefiore, Frankfurt a. M. 1886.
- Alt Vater Paul, Agatha. Schauspiel in fünf Akten. Wiesbaden 1881.
- עצמות יוסף. 2°. Hustiatyn 1904.
- לבנימין אמר עם. 2°. } Paks 1905.
אגרת התוכחה.
- יד יהודה על ש"ע י"ד (חובר' ה'). Már-marossziget 1906.
- פני לוי עם נוצר הברית. 2°. I. Peterkov 1904.
- שפתי חכמים על מס' ר"ה. 2°. Paks 1906.
- זהב משקלה ח"א בראשית. 4°. Paks 1903.
- מלחמת יהושע. Paks 1904.
- חדושי שני המאורות. Jeruzsálem 1906.
- ליל התקדש חג הגדה של פסח. 4°. Munkács 1906.
- קהלת משה. Varsó 1902.
- ממרח מכתב חמישי עיר הציונית. 4°. 1902.
- כתר תורה. 4°. Podgorze 1893.

Sohl Salamon, tanár, Budapest.

Egyetemes Philologiai Közlöny folyó évfolyama.

Dr. Silberfeld Jakab, rabbi, Nyiregyháza, saját iratát:

A nyiregyházai Chevra Kadischa története (1856—1906). Nyiregyháza 1907.

Singer Ede, könyvkereskedő, Székesfehérvár:

Mercerus Joannes, Commentarii in Jobum et Salomonis Proverbia, Ecclesiasten, Canticum canticorum. Lugduni Batavorum 1651. 2°.

Leidecker, Melchior, De republica Hebraeorum libri XII. Porro Antiquitates Judaeorum. Amsterdam 1704. 2°.

Graveson Hyacinthus, Historia ecclesiastica N. T. Tomus sextus Complectens seculum ecclesiae, XV. 2°.

Lohner Tobias, Instructissima Bibliotheca manualis concionatoria in quattuor tomos divisa. Dilingae 1851.

Faber Matthias, Opus concionum tripartitum. Coloniae Agrippinae 1739. 2°.

Ribadineira Petrus, Flos sanctorum. Coloniae Agrippinae 1741. 2°.

Tobenz Daniel, Operum omnium Tomus septimus. Vindobonae 1818.

Gesenius W., Lexikon manuale hebraicum et chaldaicum in Veteris Testamenti libris. Lipsiae 1847.

Baumeister Fried. Christ., Elementa philosophiae. Viennae 1777.

Szerdahelyi Aloysius G., Silua pannonii. Vindobonae 1788.

Bahrtdt Friedrich C., System der moralischen Religion. II. Teil. Berlin 1791.

Stolberg Friedrich L., Von der

wahren Religion und von den Sitten der katholischen Kirche. Grätz 1821.

Pollák János, Renan és az apostolok. Pest 1866.

Panek Joannes, Commentarius in epistolam B. Pauli apostoli ad Hebraeos. Oeniponte 1882.

Panek J., Commentarius in duas epistolas B. Pauli apostoli ad Thesalonicensenses. Rastibonae 1886.

Arnd János, Az igaz kereszténységről írott négy könyvei. Jéna 1741.

Canisius Petrus, שלוש החנוך Catechismus catholicus cum interpretatione Graeca et Hebraica. Dilingae 1621.

Theoduls Gastmahl, oder über die Vereinigung der verschiedenen christlichen Religions-Societäten. Frankfurt a. M. 1825.

Roh P., Was ist Christus? Freiburg im Breisgau 1876.

Antony Joseph, Symbolik der katholischen Kirchengebräuche Münster 1842.

Discours philosophiques sur les principes fondamentaux de la religion. Tome I. Iverdon 1770.

Joab Jesua, An die Wanderer im Thale Josaphat. Philadelphia 1896.

Chrysostomus Joannes, De sacerdotio libri sex. 1767.

Analytische Erklärung aller Briefe der Apostel Jesu. I. Band. Berlin 1787.

Károly János, Az ős keresztény irodalom monographiája. Első kötet. Budapest 1888.

Reinekczius M. Keresztély, Mohamed Abdalla fia hamis prófétának islami hitvallása. Kassán 1831.

Flavius Józsefnek a zsidó háború-

ról és Jeruzsalem végső pusztulásáról irt historiájának foglaltatya. Székesfejérvárott 1820.

Engstler J. M., Institutiones linguae sacrae. Agriac 1795.

Továbbá még 16 kötet.

Sohr W., nyug. rabbi, Budapest, saját iratát:

Kanzelreden u. Kasualworte. I. H. Budapest [1906].

Stadtbibliothek, Frankfurt a. M., saját: Bekanntmachungen. 63. 64.

Bericht Ig. 22. (1907.)

Szendrői László, Csongrád, saját kiadványát:

Emlék-Füzet a csongrádi Szent Egylet századik évfordulója alkalmából tartott jubileumi ünnepségekről. Csongrád (Vácz) 1907.

University of Pennsylvania, Philadelphia Pa., saját kiadványát:

Greenstone J. H., The Turkoman Defeat at Cairo by Sol. b. Jos. Ha-Kohen. (K. l. az Amer. Journal of Sem. Lengu. and Lit. 1906. évfolyamából.)

Vadász Ede, Budapest.

לוח ארץ הצבי. 1906/7. Jeruzsálem. Steinschneider M. arcképe.

Isr. Taschen-Kalender 1905/6. Budapest 1906.

Leo Tolstoi, Besinnt Euch. Berlin 1904.

Isr. Taschen-Kalender 1905/6. Budapest-Wien.

Budapesti David Ferencz-egylet III. Évkönyve 1903/4.

Manasseh ben Israel arcképe (Rembrandt képe után).

Dr. Venetlaner Lajos, rabbi, Ujpest. Biblia Hebraica ed. van d. Hooght Amsterdam-Utrecht 1705.

Biblia Hebraica Raphelengii 1613.

Biblia Hebraica ed. Schmid. Lipsiae 1740.

Dr. Vogelstein, rabbi, Königsberg. 40. Bericht über d. Religions-Unterricht in Königsberg. Königsberg 1907.

Dr. Wellesz Gyula, rabbi, Nagy-Bittse, saját értekezését:

רשי"י. (Külön lenyomat »Hagoren« VI.)

Tylor E. B., Anfänge der Cultur I—II. Leipzig 1873.

Dr. Wohlgemuth J., tanár, Berlin, saját művét:

מסלת ישראל. Weg d. Frommen von R. Mosche Chajim Luzzatto. Berlin 1906.

38. Bericht der Religionsschule d. isr. Gemeinde Adass Jisroel in Berlin, tudományos melléklettel dr. Wohlgemuth-tól. Berlin 1907.

Dr. Ziegler Ignác, rabbi, Karlsbad, saját iratát:

Der Kampf zwischen Judentum und Christentum in den ersten drei christlichen Jahrhunderten. Berlin 1907.

D)

A vásárolt könyvek lajstroma.

- Adams J.**, Sermons in accents or studies in accents. Edinburgh 1906
- Alte Orient VIII.**
- Appel M.**, Quaestiones de rebus Samaritanorum sub imperio Romanorum peractis. Göttingen 1874.
- Archiv für Religionswiss. IX.**
- Auerbach M.**, Wörterbuch zur Mechilta d. R. Ismael, Berlin 1906.
- Baentsch B.**, Altor. und isr. Monotheismus. Tübingen 1906.
- Baeumker-Hertling**, Beiträge z. Geschichte d. Philosophie d. Mittelalters V, VI. Münster 1906.
- Belasco G. S.**, Support of Faith edited with an Engl. Introduction. London 1906.
- Biblia Hebraica** ed. Kittel, II. Lpzg. 1906.
- Biblische Studien XI.**
- Blut Th.**, Die Buchrolle in der Kunst. Lpzg. 1907.
- Bischoff E.**, Babylonisch-Astrales im Weltbilde d. Talm. u. Midrasch. Lpzg. 1907.
- Bludau A.**, Juden u. Judenverfolgungen im alten Alexandria. Münster a. W. 1906.
- Bondy G.**, Zur Gesch. d. Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien. I—II, Prag 1906.
- Borgel J.**, Studien über die naturw. Kenntnisse d. Talmudisten. Lpzg. 1880.
- Bouché-Leclercq A.**, Histoire des Lagides III. Paris 1906.
- Brockelmann C.**, Semitische Sprachwissenschaft. Leipzig 1906.
- Buchholz F.**, Moses u. Jesus. Berlin 1802.
- Budde K.**, Geschichte d. althebr. Litteratur. Lpzg. 1906.
- Büchler Zs.**, Magyar C'enuh Urenuh. II—V, Dunaszerdahely 1905.
- Castelli D.**, Il Diritto di Testare. Firenze 1878.
- Cim A.**, Le livre. I—III. Paris 1906.
- Cohn L.**, Philonis Alex. opera vol. V. Berlin 1906.
- Consolo B.**, Doveri de Cuori. I—V. Firenze 1847.
- Die sozialen Verhältnisse d. Juden in Rußland.** Berlin-Charlottenburg 1906.
- Dietz A.**, Stammbuch d. Frankfurter Juden. Frankfurt a. M. 1907.
- Faitlovitsch J.**, Mota Musé (La mort de Moïse). Paris 1906.
- Forti Guglielmo**, Le Profezie di Daniel. Capolago 1845.
- Fürst J.**, Die jüd. Religionsphilosophen d. Mittelalters I—II. Leipzig 1845.
- Geden A. S.**, Massoretic a. other Notes etc. London 1906.
- Ginzel F. K. H.**, Handbuch d. math. und techn. Chronologie. I. Bd. Leipzig 1906.

- Glaue P.**, Die Vorlesung heil. Schriften im Gottesdienste. I. Berlin 1907.
- Goldschmidt J.**, Das Judentum in d. Religionsgeschichte d. Menschheit. Frankfurt a. M. 1907.
- Gordon A.**, Die Bezeichnungen d. pentateuchischen Gesetze. Frankfurt a. M. 1906.
- Görland A.**, Der Gottesbegriff bei Leibnitz. Giessen 1907.
- Gottlieb M.**, Mos. b. Maimun's Commentar zu Sanhedrin. Hannover 1906.
- Graetz H.**, Gesch. d. Juden III. 5. Aufl. Bearb. von M. Brann. Lpz. 1905.
- Grässe J. G. Th.**, Gesta Romanorum. I—II. 3. Ausg. Leipzig 1905.
- Gunkel H.**, Elias etc. Tübingen 1906.
- Haas Ph.**, Ungedruckte Stücke aus Machsor Handschriften. Berlin 1906.
- Harkavy-Strack**, Katalog d. hebr. Bibel-Handschriften d. k. öff. Bibliothek in St. Petersburg. St. Petersburg 1875.
- Haupt P.**, Purim. Baltimore-Lpzg. 1906.
- Hayn H.**, Literatur d. Ritualmorde und Hostienfrevel. Jena 1906.
- Herzl Th.**, Zionistische Schriften. Berlin (s. a.)
- Hinneberg P.**, Kultur d. Gegenwart. I, III.
- Hirsch S. R.**, Gesammelte Schriften. III. Bd. Frankfurt a. M. 1906.
- Hirschfeld L.**, Raschi. Frankfurt a. M. 1906.
- Hirschfeld H.**, Das Buch Al-Chazari. Lpzg. 1886—87. 3 példány.
- Hofer**, Nouvelle Biographie Générale, Paris 1855—1866. 46 köt.
- Heepner H.**, Kalender 1906—7.
- Hoffmann A.**, Leviticus. II. Halbbd. Berlin 1906.
- Horn E.**, Verzeichnis der an den höheren Lehranstalten Preußens eingef. Schulbücher. Berlin und Lpzg. 1906.
- Hupfeld H.**, Commentatio de antiquioribus apud Judaeos accentuum scriptoribus. I—II. Halle 1846.
- Husserl S.**, Gründungsgeschichte d. Stadttempels in Wien. Wien—Lpzg. 1906.
- J. M. J. T.**, Évkönyv 1907. Budapest 1907.
- Jahrbuch** f. jüd. Geschichte u. Literatur 1907. Berlin 1907.
- Jahrbuch** der jüd. liter. Gesellschaft. III—IV. Frankfurt a. M. 1906.
- Jewish Quarterly Review** (folyó évfolyam.)
- Katz L.**, Die rechtliche Stellung d. Israeliten nach d. Staatskirchen d. Gh. Hessen. Giessen 1906.
- Kaatz S.**, Wesen des prophetischen Judentums. Berlin 1907.
- Kiss József**, Ünnepnepok. Budapest 1888.
- Klenz H.**, Deutsche Druckersprache. Straßburg 1900.
- Klostermann A.**, Der Pentateuch. Neue Folge. Lpzg. 1907.
- Kohler-Peiser**, Aus d. babylonischen Rechtsleben. I—IV. Lpzg. 1890—1898.
- König E.**, Prophetenideal Judentum-Christentum Lpzg. 1906.
- Krüger G.**, Das Papsttum. Tübingen. 1907.
- Krüger P.**, Philo u. Josephus als Apologeten d. Judentums Lpzg. 1906.
- Lamy B.**, Apparatus Biblicus. Venezia 1722.

- Langdon St.**, Lectures on Babylonia and Palestine. Paris 1906.
- Lidzbarski M.**, Altsemit. Texte I. Giessen 1907.
- Löw L.**, Tört. és vallástud. értekezések. Szeged. 1861.
- Mommert C.**, Topographie d. alten Jerusalem. IV. Leipzig 1907.
- Monatsschrift** (folyó évf.)
- Möller W.**, Messianische Erwartungen d. vorexil. Propheten. Gütersloh 1906.
- Munk S.**, Palestine. Paris 1881.
- Mussl A.**, Disegno di Lezioni s. Lingua Ebraica. Padua 1792.
- Nathanael XXIII.**
- Nestle E.**, Nov. Testamentum graece et latine. Stuttgart 1906.
- Oeuvres Complètes de Flavus Joseph.** I, III, VII. ed. Reinach. Paris 1900 – 1904.
- Oriental. Literaturzeit.** (Folyó évf.)
- Ost und West.** (Folyó évf.)
- Paulsen F.**, Das deutsche Bildungswesen. Lpz.-Berlin 1906.
- Pasino J.**, Grammatica Linguae sanctae. Padua 1739. 40.
- Prague.** Annuaire d. Arch. Isr. 5652, 5653. Paris.
- Peisker M.**, Beziehungen d. Nichtisraeliten zu J. H. W. H. Giessen 1907.
- Prot. Realencyclopädie.** 3. A. XVIII. Leipzig 1906.
- Rosenthal L. A.**, Mischna, Aufbau und Quellenscheidung I, 2. Strassburg 1906.
- Rava M. J.**, Fedone di M. Mendelssohn. Venezia 1806.
- Recanatli E.**, Grammatica Ebraica. Verona 1842. 40.
- Reitzenstein B.**, Der Anfang des Lexicons des Photios. Leipzig und Berlin 1907.
- Roko-Bohrmann**, Deutsch-österreichisches Künstler- und Schriftsteller-Lexikon. Wien 1906.
- Rivista Israelitica.** (Folyó évf.)
- Revue Sinitique.** (Folyó évf.)
- Sachariasohn O.**, מסלת ישרים von R. Mosche Chaim Luzzatto. Budapest 1906.
- Salmon ben Jerucham's Commentar zu den Klageliedern.** ed. Feuerstein. Krakau 1898.
- Schlipper J.**, Anfänge d. Kapitalismus bei d. abendländ. Juden. Wien-Lpz. 1907.
- Schoenfeld D.**, Die Halbinsel Sinai in ihrer Bedeutung etc. Berlin 1907.
- Schriften d. Neuen Testaments** her. von J. Weiss. 2. Aufl. Göttingen 1907.
- Schück B.**, Religion und Staat. Temesvár 1903.
- Slaten H. J.**, Handbuch für Büchersammler. Jena 1906.
- Sorani M.**, Dogmi di Albo. Roma 1878.
- Smend R.**, Weisheit d. Jesus Sirach hebräisch u. deutsch. Berlin 1906.
- Weisheit d. Jesus Sirach erklärt. Berlin 1906.
- Griechisch-syr.-hebr. Index zur Weisheit d. Jesus Sirach. Berlin 1907.
- Still S.**, Maldivian Talismans 1906.
- Strack H. L.**, Hebr. Grammatik. 9. Aufl. Berlin 1907.
- Szentirás.** Kiadja az I. M. J. T. IV. K. Budapest 1907.
- Tremellius Junius**, Biblia Sacra. Hanau 1596.
- Trübner K.**, Minerva XVI. Strassburg 1907.
- Tucci T.**, Annotationes super Cantico Cant. Lyon 1606. 40.
- Ulphillae Gothica Versio.** Milano 1829. 40.

- Vassel E.**, *Literature popul. des Israel. Tunisiens II.* Paris 1906.
- Weber O.**, *Die Literatur der Babylonier u. Assyrier.* Leipzig 1907.
- Winkler H.** *Religionsgeschichte u. gesch. Orient.* Lpz. 1906.
- Wundt W.**, *Völkerpsychologie I—II.* Lpzg. 1904—6.
- *Ethik.* 3. Auflage. Stuttgart 1903.
- Zeitschrift f. A. W. (f. évf.)*
- אהבת ציון וירושלים כלאים ומעשרות Wilna 1907.
- לי. Smyrna 1874. 2°.
- Amsterdam 1879.
- Saloniki 1828. 4°.
- Livorno 1852. 2°.
- Livorno 1866. 2°.
- 5 pld. 2°.
- Saloniki 1805. 2°.
- Konstantinápoly 1775. 2°.
- Venezia 1545. 2°.
- Berlin 1701. 4°.
- Livorno 1745. 2°.
- Munkács 1896.
- Padua 1831. 4°.
- Frankfurt 1753. 2°.
- Halevy J. I c Frankfurt a. M. 1906.
- VI. הגורן.
- Mainz 1878.
- ed. Zedner. London 1850.
- Saloniki 1738. 4°.
- I—III. Saloniki 1818. 4°.
- Tunis 1896. 2°.
- Venezia 1695.
- Jeruzsálem. 4—14. חלקת מחוקק.
- Krakó [1614]. 2°.
- Jeruzsálem 1874. 4°.
- XII. Luncz. Jeruzsálem 1906.
- Sennheim 1897.
- Livorno 1848. 4°.
- Varsó 1896.
- Jeruzsálem 1841. 12°.
- Saloniki 1769.
- Saloniki 1752. 2°.
- Jeruzsálem 1902.
- Munkács 1905.
- Smyrna 1729. 4°.
- Livorno 1843. 2°.
- Konstantinápoly 1860. 4°.
- Jeruzsálem 1891. 2°.
- Mantua 1720. 4°.
- [Jeruzsálem] 1845. 4°.
- Venezia 1550. 2°.
- Jeruzsálem 1889. 2°.
- ed. Lowe. Cambridge 1883.
- ed. Doederlein et Meisner.
- Livorno 1848. 4°.
- Abe Apfelbaum. Drohobycz 1907.
- London 1850. 4°.
- Venezia 1561. 2°.
- Venezia 1547. 2°.
- Tiberias 1906.
- Amsterdam 1664. 4°.
- Saloniki [1832]. 2°.
- Saloniki 1852.
- III. Bloch M, Budapest 1905.
- Leipzig 1858.
- ed. Luncz. Jeruzsálem 1907.
- ed. Friedländer. Szinérváralya 1907.
- London 1859. I—II.
- Wien 1744. II.
- I. ed. Kahana: תרי עשר. Livorno 1825.
- Zeitlin W. Frankfurt a. M. 1905.

E)

Magyar könyvtár.

Apponyi Albert gróf beszédei. I. kötet 1872—1890 ; II. kötet 1890—1895. Budapest 1897.	Magyar remekírók. 19. 27. 33. 34. 35—36. 39. 55. 57.
Arany János munkái. V-VI. Magy. rem.	Mahler, Babylonia és Assyria. M. T. A. kiadv.
Czárán Gyula, A révi Zichy-csepkő-barlang. Kolozsvár 1905.	Mikszáth K., Jókai Mór és kora. Révai testv. Budapest 1907.
Báró Eötvös József munkái. II. Magy. rem.	A műveltség könyvtára. IV. A föld. Budapest 1906.
Escott, A mai Anglia. II. k. M. T. A. kiadv.	Spiegler Gyula Sámuel, Adalék Budapest székesfőváros történetéhez. (Budapest-Lipótváros.) Budapest 1907.
Haraszi, Corneille és kora. M. T. A. kiadv.	Gróf Széchenyi István munkái. II. k. Magy. rem.
B. Kemény Zsigmond, Történelmi és irodalmi tanulmányok. Budapest 1907. 3 k.	Széchi-Badics, Gróf Zrinyi Miklós költői művei. Budapest 1906. M. T. A. kiadv.
Kisfaludi K. munkái. II. k. Magy. rem.	Vámbéry, Küzdelmeim. Budapest, Franklin Társ. 1905.
Klasszikus regénytár XXVI. XXVII. XXVIII. XXIX. XXX.	— Nyugat kultúrája keleten. M. T. A. kiadv.
Kossuth Lajos iratai. XII. Hirlapi cikkei. 1. kötet. Budapest, Athenäum 1906.	